

ЗМІСТ

Держава і освіта

- Пріоритети розвитку середньої освіти. – *Інтерв'ю Міністра освіти і науки Станіслава Николаєнка*. 4
- Освітнянські керівники у помаранчевій революції: від школи до МОНУ. *Штрихи до колективного портрета*. 12
- Фоторепортаж з нагоди відзначення 60-річчя Перемоги у Другій світовій війні: урядовці, громадяни, освітяни. *Пріоритети взаємодії*. 16

Педагогіка школи

- Тетяна Пінчук*. Універсалізація ліцейної освіти – шлях формування в учнів цілісного мислення. 18
- Ліана Мар'яненко*. Розумова обдарованість молодших школярів: психологічні особливості. 24
- Анатолій Самодрин*. Пізнавальний інтерес – сутнісна рушійна сила профільного навчання. 29
- Ольга Корніяка*. Норми розвитку комунікативної культури. 35
- Наталія Муранова*. Особистісно-орієнтований підхід у допрофесійній підготовці ліцейств Авіакосмічного ліцею. 40
- Людмила Хоружа*. Етика як навчальний предмет: актуальність та особливості 45
- Валентина Шпакова*. Біоетика та “Довкілля”. Технологія екологічної філософії для малят 51

Управління школою

- Олена Колесник*. Формування позитивного іміджу освітнього закладу в системі „учень – учитель – управлінська команда”. 56
- Юрій Шукевич*. Особистісно-орієнтований підхід в управлінні ліцеєм. 59
- Людмила Порох*. Особистісно орієнтоване управління: здобутки працюючої системи. 64
- Від творчого вчителя до творчого учня! *Авторська експериментальна школа «Міленіум»*. 68
- Тамара Сорочан*. Професіоналізм керівника школи: експериментальна система розвитку його управлінської діяльності. 79
- Виховання громадянина, патріота України**
Чим опікуються керівники шкіл.
- Круглий стіл редакції журналу “Директор школи, ліцею, гімназії” у чернівецькому міському управлінні освіти* 87
- Ольга Виговська*. Чи можлива криза в нашій освіті? Запрошую до діалогу!. 87
- Микола Зегрюк*. Нова філософія освіти і школи нового типу 88
- Олена Аносова*. Зачароване коло проблем профільного навчання 89

ДИРЕКТОР ШКОЛИ ЛІЦЕЮ ГІМНАЗІЇ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ДЛЯ КЕРІВНИКІВ
ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 3826 від 9 березня 2004. р.

ФАХОВЕ ВИДАННЯ З ПЕДАГОГІЧНИХ
ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУК

Постанова Президії

БАК
У К Р А І Н И

№ 5 – 05/4 від 11 квітня 2001 року

Головний та науковий редактор

Ольга ВИГОВСЬКА

Літературна редакція та коректура:

Олег БАКУН

Валерій ФЕДОРЕНКО

Художній редактор

Олексій ВИГОВСЬКИЙ

Верстка

Владислав ЗАХАРЕНКО

Відповідальний редактор

Тетяна ГОДЕЦЬКА

Фотокореспондент

Наталія БОЙКО

Адреса редакції

01033, Київ-33, а/с 116;
03037, м. Київ, вул. Освіти, 6, к. 2
Тел.: (044) 244-09-09

E-mail: director@oldbank.com

© О. Виговська, ідея та концепція
© О. Виговський, дизайн та оформлення
© “Директор школи, ліцею, гімназії”, 2005

ЗАСНОВНИКИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ
НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.П. ДРАГОМАНОВА
ВИДАВНИЦТВО
"ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА"
ЦЕНТР СПРИЯННЯ
СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ
ім. МИКОЛИ ПИРОГОВА

Передплатні індекси:

22953

23974

Редакційна рада

Голова **Василь КРЕМЕНЬ**

Віктор **АНДРУЩЕНКО**
Ірина **БАРМАТОВА**
Марія **БАРНА**
Іван **БЕХ**
Оксана **БЄЛКІНА**
Надія **БІБІК**
Володимир **БОНДАР**
Тетяна **БОРЗЕНКОВА**
Маріана **БОСЕНКО**
Людмила **ВАЩЕНКО**
Ольга **ВИГОВСЬКА**
Борис **ГАДЗЕЦЬКИЙ**
Микола **ГУЗИК**
Ірина **ГОРЕЦЬКА**
Лідія **ДАНИЛЕНКО**
Петро **ДМИТРЕНКО**
Володимир **ДОВГОПОЛИЙ**
Лілія **ДОНСЬКА**
Олександра **ДУБОГАЙ**
Олександр **ДУСАВИЦЬКИЙ**
Ольга **ЗАЙЧЕНКО**
Валентин **ЗАЙЧУК**
Іван **ЗЯЗЮН**
Олександр **ЛЯШЕНКО**
Людмила **КАЛІНІНА**
Юрій **КУЗНЕЦОВ**
Василь **МАДЗІГОН**
Сергій **МАКСИМЕНКО**
Юрій **МАЛЬОВАННИЙ**
Валентин **МОЛЯКОВ**
Григорій **НАУМЕНКО**
Віктор **ОГНЕВ'ЮК**
Віктор **ОЛІЙНИК**
Іван **ОСАДЧИЙ**
Надія **ОСТРОВЕРХОВА**
Павло **ПОЛЯНСЬКИЙ**
Валентин **РОМАНЕНКО**
Світлана **РУДАКІВСЬКА**
Олександра **САВЧЕНКО**
Володимир **СКИБА**
Анатолій **СОЛОГУБ**
Юрій **ТРОФІМОВ**
Геннадій **ФЕДОРОВ**
Георгій **ФІЛІПЧУК**
Василина **ХАЙРУЛІНА**
Наталія **ЧЕПЕЛЄВА**
Олена **ЧИНОК**
Микола **ШКІЛЬ**

<i>Тетяна Мінакова.</i> Найгостріша проблема	89
<i>Віктор Шиманський.</i> Не тільки економіка!..	89
<i>Андрій Сігітов.</i> Духовність чи технологічність?	90
<i>Тетяна Дурицька.</i> Інноваційна підготовка вчителя	91
<i>Світлана Рудько.</i> Пропоную!	91
<i>Олена Вергейчик.</i> Сільська освіта очима аудитора. Ефективність використання бюджетних коштів та державного майна щодо надання соціальних гарантій у сфері освіти..	92
<i>Володимир Червонецький.</i> Екологічна освіта в школах розвинених країн Європи і США	98
<i>Вріз.</i> Семінар асоційованих шкіл ЮНЕСКО, учасників проекту «Великий Волзький річковий шлях».	101
<i>Марина Піщалковська.</i> Українські роздуми про шведську школу.	107
<i>Валерій Федоренко.</i> Правила оформлення бібліографічної інформації	111
<hr/>	
Безкоштовний інтернет для закладів освіти	97

Наша обкладинка

Перша – А.С. Порох, директор авторської школи
“Міленіум” м. Києва.
Друга – У цьому номері.
Третя – Увага! Передплата! Залишайтеся з нами!
Четверта – український колеж ім. В.О. Сухомлин-
ського та його директор В.М. Хайруліна.
Вітаємо колег із 17-ою весною!

*Журнал рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету
ім. М.П. Драгоманова
(протокол № 7 від 24.03.2005 р.)*

УМОВИ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ “ДИРЕКТОР ШКОЛИ, ЛІЦЕЮ, ГІМНАЗІЇ”

1. Статті мають бути написані спеціально для часопису “Директор школи, ліцею, гімназії” (ніде раніше не друковані і не надіслані до інших видань). Наукові статті повинні відповідати вимогам ВАКУ до наукових праць.
2. Редакція лишає за собою право скорочувати, редагувати статті, а також вносити зміни в назву.
3. За достовірність фактів, дат, назв і точність цитування несуть відповідальність автори.
4. Статті приймаються у вигляді файлів текстового редактора MS Word for Windows електронною поштою або на дискетах 3,5”. Електронна пошта редакції: director@oldbank.com
Адреси редакції: 01033, м. Київ, а/с 116; 03037, м. Київ, вул. Освіти, 6, кімната 12.
5. Дискети, рукописи, малюнки, фотографії та інші матеріали, надіслані до редакції, не повертаються.
6. Стаття має бути підписана всіма авторами і супроводжується авторською довідкою (вказати повне ім'я, по батькові та посаду), стислою анотацією.

Повний або частковий передрук матеріалів журналу “Директор школи, ліцею, гімназії” можливий лише за письмової згоди редакції.

Підписано до друку 5.04.2005 р. Формат 70x100 1/16.
Папір офсетний. 7,5 умов. друк. арк. Наклад 5000

Центр ССР ім. Миколи Пирогова
03037, м. Київ, вул. Освіти, 6
Свідоцтво: ДК №1709 від 9.03.2004 р.

Друк: Акціонерне товариство “Книга”. Зам. 5-82.

ДЕРЖАВА І ОСВІТА

*Учителем
школа стоїть*
Іван Франко

*Якщо нинішня
влада, еліта не
зрозуміють, що
освіта належить
до стратегій на-
ціональної безпеки,
то ми програємо
завтрашній день*
Віктор Ющенко,
Президент України

Держава
і освіта

ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

ІНТЕРВ'Ю МІНІСТРА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ СТАНІСЛАВА НІКОЛАЄНКА

— Станіславе Миколайовичу, якими є пріоритети Міністерства освіти і науки в середній освіті?

Середня школа — найважливіша та найвідповідальніша ланка в системі освіти. У ній навчається більше 5,5 млн. учнів, працює понад 0,5 млн. педагогічних працівників. Пріоритети її розвитку визначено передвиборчою програмою Президента, урядовою програмою “Назустріч людям” та самим життям. Тому головним завданням Міністерства освіти і науки України і моїм як

міністра є вжиття заходів щодо цих програм реалізації.

Думаю, що вже достатньо наговорено про значущість системи середньої освіти. Ми повинні мати реальну картину нашого життя і вести мову не тільки про за давнені проблеми, а й про те, що буде робитися найближчим часом для школи, учня, вчителя.

Основні пріоритети в освіті на 2005 рік я б визначив так: якість і доступність освіти, її духовні орієнтири, відкритість та демократизація в освіті, благополуччя вчителя і учня, розвиток суспільства на основі нових знань.

— Наскільки реально їх реалізувати в нинішніх умовах, наприклад, демографічної кризи, скорочення кількості учнів у школах?

Від того життя, яке всі ми мали в останні роки, в Україні відбувається спад народжуваності, і вже сьогодні кожен майбутній першокласник опинився у полі зору багатьох шкіл. При цьому скорочення контингенту учнів, окрім іншого, неминуче призведе до питання робочих місць для вчителів. Ще б трохи такої політики, яка проводилася в країні, і не було б не тільки кому навчати, а й кому вчитися. До ре-

чі, наш уряд, реалізуючи передвиборну програму Президента, у змінах до Закону України “Про Державний бюджет України” пропонує у 10 разів збільшити виплати на народженого - вони сягнуть 8 тис. грн., що створить соціальні передумови для поліпшення демографічної ситуації.

На часі перегляд механізмів розрахунку нормативів утримання загальноосвітніх, позашкільних нав-

**Станіслав
НІКОЛАЄНКО**

Міністр освіти і
науки України,
професор

чальних закладів, враховуючи погіршення демографічних показників. Якщо вже дітей у школах стало менше, то слід створити для них і для вчителів належні умови для навчання і праці. Попри всі декларації, слова – найперше, що повинно бути в школі – це тепло і затишок, умови для організації харчування та відпочинку учнів. Тоді не буде у нас незапланованих „канікул” через холоднечу в класах, епідемію грипу, а діти будуть здоровими і будуть навчатися. Урядом уже зроблено й у цьому напрямку перші кроки. Так, у Державному бюджеті на 2005 рік передбачено кошти на забезпечення одноразового харчування учнів 1-4 класів. А відновлення вчителями „забутих” фізкультурних, особливо для школярів початкової ланки, взагалі не вимагає додаткового фінансування, проте суттєво може поліпшити самопочуття дитини. Про це ми вже підготували відповідний наказ спільно з Міністерством охорони здоров'я України.

У зв'язку зі зменшенням контингенту учнів з особливою гостротою постає проблема безпідставного закриття загальноосвітніх шкіл із малою наповнюваністю, особливо у сільській місцевості. Моя позиція у цьому питанні залишається незмінною. Школа може бути закритою лише з об'єктивних причин та за згодою територіальної громади. Бувши ще народним депутатом України, я вніс на розгляд Верховної Ради проект закону „Про внесення змін до законодавчих актів з питань

освіти”, де, окрім розв'язання інших нагальних питань освітньої галузі, чітко визначено, що закриття навчального закладу можливе лише за згодою територіальної громади чи за наслідками проведення місцевого референдуму. Пропонується зменшити до 3-х осіб наповнюваність класів у сільських школах, при цьому наповнюваність класів у загальноосвітніх навчальних закладах не повинна перевищувати 25 учнів. Просив би, щоб освітяни звернулися до депутатів Верховної Ради України з проханням підтримати цей крок.

Ще одна проблема – навчально-матеріальна база загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів. У багатьох школах ще стоять такі парти, за якими вчилися ще мої ровесники; учитель „на пальцях” демонструє дітям хімічні реакції та дію законів фізики... Відсутність бюджетних видатків в останні 10 років на зазначені цілі зумовила майже повне фізичне і моральне старіння навчальної техніки, устаткування, обладнання. Переважна більшість засобів навчання, у тому числі прилади, обладнання та устаткування, дидактичні засоби, не відповідає вимогам сучасної освіти.

Як результат – практично жодна з лабораторних чи практичних робіт, виконання яких передбачено нав-

На сьогорічній освітянській виставці

В оформленні інтерв'ю Міністра використано фотоматеріали, зроблені під час презентації хрестоматії „Дивоцвіт дитинства” в Українському коледжі ім. В.О. Сухомлинського

чальними програмами, не може бути виконана в повному обсязі, а значна її частина не може бути виконана взагалі. В умовах переходу загально-освітніх навчальних закладів на новий зміст навчання, зокрема до профільності у старшій школі, невжиття своєчасних заходів з виправлення

становища негативно позначиться не лише на якості освіти... Інформатизація навчально-виховного процесу відбувається незадовільно. Ось чому і лунають заклики відмінити 12-річний термін навчання. Що робити у порожній школі дітям? Тут потрібні радикальні кроки!

– Свого часу вже приймалися рішення щодо проблем...

Дійсно, попередній уряд затвердив розраховану аж на 11 років комплексну програму забезпечення загально-освітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін. Але ж її практична реалізація так і не розпочалася. Я взагалі вважаю, що подібні програми не повинні плануватися на дуже тривалий час, за який змінюється не один уряд і не один міністр, а тому завжди немає з кого спитати.

Ми в цьому році реалізуємо підготовчий етап, який полягає в пілотному випробуванні сучасних засобів навчання з математики, фізики, біології, хімії, трудового навчання. Нас-

тупного ж року плануємо вже здійснювати поставки навчальних кабінетів до шкіл, педагогічних ВНЗ, інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Одним із пріоритетів у забезпеченні рівного доступу учнів до якісної освіти є створення освітянського, наукового порталів у мережі Інтернет та раціонального використання електронних засобів навчання. На сьогодні більшість комп'ютерних комплексів, встановлених у школах, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, не об'єднано в цілісну інформаційну мережу, що не дає змоги їх належно використовувати. Багато вчителів-предметників ними не користуються.

– Але як цього досягти, якщо освіта традиційно фінансується за залишковим принципом?

Переконаний, що освіта має право на таке ж ставлення до неї, як і до економіки. Ще в середині XIX століття Костянтин Ушинський закликав співвітчизників зрозуміти очевидну для нього річ: саме облаштування освіти, а не судова чи земельна реформи, є найміцнішим фундаментом суспільства. Отож громадськість повинна активніше залучатися до запровадження багатоканальної системи фінансування, ефективних механізмів спільного (державного і громадського) контролю за використанням коштів.

В Україні розпочато добру справу – започатковано Громадську раду освітан і науковців України, є багато інших гарних громадських організацій. Вони беруть на себе зобов'язан-

ня піклуватися про учнів, учителів, здійснювати громадський контроль за діяльністю чиновників. Ми створюємо громадську колегію Міністерства освіти і науки України, щоб громадськість стала не лише рівноправною стороною в дискусіях про пріоритети освітньої політики, а насамперед дійовою особою на всіх етапах впровадження цієї політики. Результати діяльності навчальних закладів повинні щороку оприлюднюватися, а їхні керівники мають звітувати про свою роботу перед педагогічним колективом, радою навчального закладу, піклувальною радою, органами батьківського самоврядування.

Ми повинні бути відкритими до спілкування. Так, недавно до мене звернулася Асоціація вчителів зару-

біжної літератури, з тим щоб переглянути кількість годин, які виділяються на вивчення зазначеного предмета. Було створено спільну робочу групу, якою було доведено доцільність перерозподілу годин навчального плану і знайдено вихід із цієї ситуації - у навчальні плани введено 2 години на вивчення зарубіжної літератури.

Нагальним є питання подолання морально-духовної кризи. Школа повинна стати осередком духовності та морального становлення майбутнього

– Станіславе Миколайовичу, чи вірите Ви в те, що вчитель з його теперішньою зарплатою стане Вашим союзником у реалізації нової політики в освіті?

З тією, що була, – не стане. Але нова влада взяла на себе зобов'язання зробити життя кожного українця, в тому числі й учителя, заможнішим, і від цього не відмовиться. Освіта змінюватиметься на краще лише тоді, коли вчитель буде думати про те, як йому краще провести урок, а не де йому ще підробити, щоб прогодувати свою сім'ю. Так, уже на цей час учителям здійснюються доплати, що були заплановані з 1 січня 2005 року, за окремі види педагогічної діяльності, а саме: за класне керівництво, перевірку зошитів, завідування кабінетами, майстернями. У середньому зазначені доплати підвищили заробітну плату вчителя майже на 16 відсотків і вона зараз по Україні складає 602 грн. Протягом 2005 року уряд планує збільшення заробітної плати працівникам бюджетної сфери, в тому числі і педагогам, майже на половину.

– Але ж Учителю вже скоро сто років обіцяють підняти його на ту височінь, „на якій він раніше ніколи не стояв“?..

Вважаю, що для початку непогано було б повернути вчителя на те місце, на якому він колись таки стояв. Ми зобов'язані зробити рішучий крок назустріч учителю. Неуважне ставлення до педагогів призвело до того, що намітились чіткі тенденції старіння науково-педагогічних кад-

нашої держави. Кожна дитина, на мій погляд, повинна починати свій життєвий шлях із знань про свій родовід, національні традиції регіону, збереження духовних надбань свого народу та шанобливого ставлення до історії рідного краю. Було б дуже добре, щоб до відзначення 60-річчя Перемоги біля кожної школи посадили калину - оберіг нашої держави. У кожного учня повинен бути зошит, який має починатися із генеалогічного дерева, історії краю, міста, села, улюблених пісень і т.ін.

Зміняться і міжпосадові співвідношення, буде введено справедливую тарифну сітку. Не лишаться поза увагою учні і студенти професійно-технічних і вищих навчальних закладів, яким планується підвищення розмірів стипендій.

Велике занепокоєння викликає у мене пенсійне забезпечення вчителів. Я думаю, що в Україні повинен бути один пенсійний Закон – і для чиновників, і для військових, і для вчителів.

Ми матимемо якісну освіту тільки тоді, коли в дійсності, а не на словах вихователь дитячого садка, вчитель, майстер, директор, викладач матимуть достатню для безбідного життя зарплату, а потім гідну пенсію. Хоча і цього буде замало. Багато залежить і від самих педагогів, їхнього патріотизму, моральних якостей.

рів у вищій освіті. За тої стипендії, яку отримує аспірант, годі було сподіватися, що молоді талановиті випускники ВНЗ підуть у науку. У зв'язку з відсутністю належних умов праці та проживання залишається гострою проблема впливу педагогічних працівників із шкіл, особливо

це стосується сільського вчителя.

Держава зобов'язана створити такі умови для вчителя, за яких він мав би змогу дати учням якісну освіту. Найактуальнішою є проблема підвищення його професійного рівня, у т. ч. і через забезпечення періодичною та методичною літературою, а забезпеченість ними є недостатньою. У поєднанні з обмеженими можливостями підвищення особистого фахового рівня (забезпеченість навчальних закладів України періодикою та фаховою пресою становить близько третини), неналежним забезпеченням інструктивно-методичними матеріалами ці питання залишаються дуже важливими. Важливими є питання спрощення проце-

дури проведення атестації педагогів, зменшення кількості перевірок шкіл, профтехучилищ, які в більшості своїй не надають методичної допомоги вчителю, а тільки ускладнюють проведення навчально-виховного процесу.

Лише тоді, коли ми створимо педагогам належні умови для праці, здійснимо реформування його заробітної плати, тоді в нашій школі запанує та атмосфера, про яку писав Василь Сухомлинський: “У житті шкільного колективу існує щось невлomite, що можна назвати душевною рівновагою... Характерною рисою душевної рівноваги є спокійна обстановка цілеспрямованої праці, рівні, товариські стосунки, відсутність роздратованості”.

– Як Ви, як Міністр, бачите першочергові кроки в цьому напрямі?

Сьогодні суспільство, на жаль, неблаганно рухається до того, що невдовзі у багатьох сільських і віддалених від міст школах працюватимуть переважно вчителі-пенсіонери. Молодь же вкрай неохоче виявляє бажання йти до школярів і сіяти оте „розумне, добре,

вічне”. Тому вихід бачимо в тому, щоб здійснити комплекс заходів на підтримку вчителя. Серед них, на мою думку, мали б бути такі:

- випускникам вищих навчальних закладів, які здобули освіту педагогічного профілю та поїхали в незабезпечені кадри

На фото: Міністр освіти і науки з сином та укладачами хрестоматії “Дивоцвіт дитинства” – вчителями колежу

регіони, уклали угоду про роботу не менше ніж на 5 років у загальноосвітніх навчальних закладах, виплачуватиметься адресна грошова допомога (підйомні) для того, щоб учитель міг придбати найпотрібніші речі хатнього вжитку та побутову техніку;

- можливий і такий крок, як зарахування випускникам періоду навчання у вищих педагогічних навчальних закладах до педагогічного стажу. Це створило б ліпші стартові умови.

Учитель, який не має житла, а змушений наймати його, душевної рівноваги, про яку писав В. Сухомлинський, аж ніяк не матиме. Повинні на державному рівні бути розроблені умови і механізми придбання житла за рахунок бюджету, виділення безвідсоткових кредитів, погашення відсотків за кредитами, оплата частини суми кредитів тощо. Тут я хочу вкотре сказати, щоб педагоги, громадськість, депутати місцевих рад проявляли активність, вимагали цих кроків від відповідних рад.

Потрібно серйозно поставитися до здоров'я педагогів. Ми плануємо розглянути питання щодо створення мережі профілакторіїв на базі обласних інститутів післядипломної педаго-

гічної освіти, де б учителі поєднували підвищення кваліфікації з оздоровленням. Тільки здоровий і щасливий учитель може виховати здорового і щасливого учня.

Ненормальною також є ситуація, коли директор школи, завідувач районного (міського) відділу (управління) освіти отримує заробітну плату меншу, ніж учитель. Ці люди несуть відповідальність за стан справ у всьому районі, місті, колективі. Для прикладу: я декілька днів тому відвідував школи в Макарівському районі на Київщині. Так от, начальник районного відділу освіти отримує зарплату трохи більше 500 грн., а його дружина – вчителька – близько 800 грн. Я радий за неї, але також розумію і те, що якщо суттєво не підвищити зарплату керівникам шкіл та управлінцям в освіті, то невдовзі охочих обійняти ту чи іншу посаду ми вдень з вогнем не знайдемо.

Переконаний, що в процесі реформування заробітної плати в освіті ми забезпечимо диференціацію посадових окладів керівників загальноосвітніх, дошкільних, професійно-технічних, позашкільних навчальних закладів, державних службовців в освіті, удосконаливши при цьому методику відбору кандидатів на ці посади.

– Сьогодні батьки й учні кажуть про те, що невдовзі в нас буде запроваджено тестування для вступу до ВНЗ і хабарі вже давати не доведеться. Які тут наміри Міністра?

Наміри такі, як і в батьків, учителів, усієї громади – покінчити з цим ганеб-

ним явищем. Справді, на сьогодні система державної підсумкової атестації за се-

Станіслав Ніколаєнко з сином Миколою, учнем колежу

редню школу та вступних іспитів до вищих навчальних закладів не відповідає проголошеному В. Ющенком курсу на утвердження відкритості й прозорості в діяльності суб'єктів правовідносин, у тому числі й навчальних закладів.

Танок учасників презентації. У колі (зліва направо): Юрій Завалевський, директор НМУ середньої освіти, та Станіслав Ніколаєнко, міністр освіти і науки

У більшості європейських країн випускні іспити за середню школу і вступні до вищої об'єднано в одну процедуру, здійснювану центрами незалежного тестування. В Україні ж дотепер зберігається роздвоєність, яка породжує відмінності в змісті екзаменів, формах їх проведення, поглиблює розрив між середньою і вищою школою. Це створює сприятливе середовище для корупційних дій. Як наслідок – вищі навчальні заклади не довіряють результатам державної підсумкової атестації учнів у школі, оскільки учнів оцінюють ті ж учителі, які навчали їх багато років. Школи ж, у свою чергу, нарікають на те, що сильні випускники не змогли вступити до ВНЗ через непрозорість вступних іспитів.

До того ж, не існує і єдиної технології проведення вступних іспитів до вищих навчальних закладів. Університети застосовують дуже різні за формою і за змістом випробування; випускник школи завчасно не знає, що саме і в якій формі

він складатиме при вступі до вищого навчального закладу.

Починаючи з 2002 року, за підтримки Міжнародного фонду „Відродження” в Україні з метою забезпечення моніторингу якості освіти здійснюється експеримент із зовнішнього тестування навчальних досягнень учнів.

За цей період у співпраці з Національним університетом „Киево-Могилянська академія”, Львівським національним університетом ім. Івана Франка, Одеським національним університетом ім. Іллі Мечнікова та Харківським національним педагогічним університетом ім. Григорія Сковороди із залученням міжнародних експертів створено і апробовано національну модель зовнішнього тестування, яку визнано міжнародними фахівцями чи не кращою в Європі; налагоджено роботу центрів тестування у Донецьку, Львові, Києві, Одесі, Харкові. У 2003 році в тестуванні взяли участь понад 3,1 тис. а 2004 року – 4,5 тис. випускників із 946 шкіл України. Якщо 2003 року результати тестування зараховували 4 університети, то 2004 року – 31 університет.

Я нещодавно проводив нараду з ректорами провідних українських університетів. На ній ми обговорили весь комплекс питань, пов'язаних із тестуванням, і можу запевнити, що жоден із учасників не поставив під сумнів переваги тестування над звичними екзаменами. Дискусія точилася лише з

приводу того, яка модель є кращою.

Також спільною була думка, що не можемо розтягувати цю справу в часі на багато років. Ми повинні максимум за два-три роки перейти на зовнішнє тестування. Вже у квітні ми протестуємо 10 000 випускників, тобто майже 5%, а наступного року плануємо процедуру тестування зробити обов'язковою для всіх, хто матиме намір вступати до ВНЗ.

Користуючись нагодою, хотів би дати відповідь педагогам із Гельм'язівської школи, що на Харківщині. Вони гарну написали статтю. Але я також не з усім згоден. Колеги не погоджуються зі мною на сторінках "Сільських вістей" з при-

воду моєї тези про те, щоб батьки самі не давали хабарів при вступі їхніх дітей до вищих навчальних закладів. Адже у цього злочину є два співучасники. Хоч один ніби й керується благородною метою — допомогти сину чи доньці. Як показали соціологічні опитування, 43% батьків самі хочуть знайти, кому дати хабара. Думаю, що цьому потрібно покласти край. А взагалі мав слухність нобелівський лауреат Йосип Бродський, який казав: "Немає такого Закону, який би захистив нас самих від себе." І я думаю, що якщо керівники ВНЗ захочуть зупинити цей ганебний процес, то вони це зроблять ефективно. А ні, то ми їм допоможемо.

**ЗНЗ – ВНЗ:
утвердження
відкритості
й прозорості**

– Чи вистачить на все це коштів, бо ж потрібно ще й підручники друкувати, школи ремонтувати?

Звісно, зовнішнє оцінювання, організоване на якісному рівні, потребує великих коштів. Попередньо цей проект коштував десь 90 млн. гривень. Але, як свідчить практика, поєднання випускних та вступних випробувань дозволяє зекономити значні кошти за рахунок суттєвого скорочення чисельності приймальних комісій та матеріально-технічних ресурсів.

Зовнішнє тестування викликало широкий суспільний резонанс. Експерти оцінюють його як реальний крок до прозорості випускної – вступної кампанії, до рівного доступу до вищої освіти і до справжньої нас-

тупності між середньою і вищою школою. Проведені опитування засвідчили дуже високий ступінь довіри громадськості саме до такої системи оцінювання.

9 квітня відбулося сертифікаційне тестування випускників 11-х класів з української мови, 16 квітня – з математики, а 23 квітня – з історії та економіки. Попереду – багато інших випробувань. Тож хочу побажати всім випускникам успішних результатів.

– Вам же, Станіславе Миколайовичу, дякуємо за розмову та зичимо здійснення всього запланованого. Вочевидь, від успішної діяльності Міністра безпосередньо залежить успіх усієї галузі!

ОСВІТЯНСЬКІ КЕРІВНИКИ У ПОМАРАНЧЕВІЙ РЕВОЛЮЦІЇ:

ВІД ШКОЛИ ДО МОНУ

ШТРИХИ ДО
КОЛЕКТИВНОГО
ПОРТРЕТУ

Ми разом із Вами, шановні колеги, творимо свою історію, свою державу. Щосекунди кожною своєю дією, думкою ми покращуємо навколишній світ. Або навпаки – погіршуємо...

На життєвій дорозі кожного з нас трапляється безліч доленосних ситуацій. Для багатьох співвітчизників такими стали події «помаранчевої революції». Осмислення зробленого, пережитого є надзвичайно важливим як для кожної людини, так і в цілому для нації, бо є найефективнішим засобом духовного зростання української спільноти.

Нам є що розказати колегам про нещодавні події в нашій державі, про нас із Вами.

Осіннь 2004 року в Україні принесла буремні, насправді вікопомні події, пов'язані з виборами Президента держави.

Під час цих подій, по суті, відбувалася боротьба старого, віджилого, десь архаїчного, і нового, демократичного, того, що оновлює націю,

створює перспективи її розвитку відповідно до вимог ХХІ століття. Безперечно, головним у цих подіях я б назвав пробудження мільйонів людей, активний вияв їхніх особистісних почуттів, переконань, сутності. Особливо масштабно це проявилось у молодіжному, найперше – у студентському середовищі. Безумовно, молодь у всі віки була най-

більш непримиренною до несправедливості, усього віджилого. Але я глибоко переконаний, що українські революційні процеси зумовлені не лише цим. Є й інші причини. Одна з них полягає в тому, що сучасна вітчизняна освіта, попри всі її негаразди, стала іншою, ніж кілька десятиліть тому. Вона є демократичнішою, відкритішою для впливу суспільства зокрема і світової цивілізації загалом. Сучасний комплекс освітніх заходів передбачає створення кращих умов для формування особистості учнів і студентів, їхньої самореалізації. Саме ці ідеї були головними у процесах модернізації освіти України протягом останніх п'яти років. І це значною мірою сприяло становленню молодих людей, здатних до самостійних і, що дуже важливо, ус-

**Василь
КРЕМЕНЬ**

Президент АПН України, академік, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

відомлених дій, які й вилились у процеси, що часто називаються Помаранчевою революцією.

Міністерство освіти і науки своїми рішеннями намагалось створити потрібні передумови для вільного волевиявлення студентів, освітян і науковців. Достатньо зазначити, що вже 24 листопада під час прес-конференції в Кабінеті Міністрів України мною як міністром було заявлено про неприпустимість будь-яких переслідувань студентів. 25 листопада, коли значна кількість студентів підійшла до міністерства, мною власноруч, за підтримки заступників міністра, був підготовлений відповідний наказ (див. вріз).

Цей наказ, як і всі наступні, був негайно розміщений на сайті міністерства і надісланий до навчальних закладів. У багатьох ВНЗ, як, наприклад, у Київському національному економічному університеті, його було наклеєно на дверях аудиторій. І слід зазначити, що чимало ректорів висловлювали вдячність нашому міністерству за цей наказ, який хоча б певною мірою захищав їх від диктату місцевого керівництва. У деяких областях це було надзвичайно актуально.

Єдине, про що я шкодую, — що не пристав на пропозиції студентів і не пішов із ними на Майдан, щоб оголосити текст наказу. Це робилося з трибуни декілька разів без мене. Узагалі ж спілкування зі студентами 25 листопада залишиться в пам'яті назавжди. Особливе враження на мене та колег (а в міністерстві переважна більшість працівників підтримувала В.А. Ющенко) справили об-

МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ

від 25.11.2004

№ 1/11-6053

Міністерство освіти і науки України заявляє, що будь-яке переслідування студентів за їхню участь у громадсько-політичних акціях, які здійснюються відповідно до Конституції і законодавства України, вважає неприпустимими.

Що стосується режиму роботи вищих навчальних закладів, у тому числі графіка навчального процесу, оголошення канікул, тимчасового припинення занять, аж до оголошення страйку, то це є прерогативою університетів, рішення яких визнає міністерство в межах законодавства України.

Міністр **В.Г. Кремень**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

від 26.11.2004

№ 1/9-598

Керівникам вищих та професійно-технічних навчальних закладів м. Києва

У зв'язку з тим, що у м. Києві перебуває велика кількість студентів та учнівської молоді з різних регіонів України, які тривалий час перебувають на вулицях у несприятливих умовах і потребують медичного обслуговування, харчування, теплого одягу, засобів гігієни, прошу надати їм всебічну допомогу. Ми не можемо залишатися байдужими до здоров'я і безпеки наших дітей.

Рекомендуємо сприяти розміщенню студентів у гуртожитках та вільних від навчального процесу приміщеннях, створити належні умови для їхнього харчування та надання медичної допомоги. Підставою для поселення є пред'явлення студентського (учнівського) квитка.

У кожному вищому навчальному закладі створити оперативну групу та повідомити номери контактних телефонів на дошках оголошень навчальних закладів.

Міністр **Василь Кремень**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

від 01.12.04

№ 1/9-610

Міністру освіти і науки Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, керівникам вищих навчальних закладів

За останні дні на "гарячу" телефонну лінію Міністерства освіти і науки України звернулося більш як 50 вчителів, студентів і викладачів вищих навчальних закладів щодо спроб їх переслідування з боку керівників за участь у політичних акціях та виявлення своєї громадянської позиції.

Розгляд кожного з цих звернень засвідчує, що окремі керівники навчальних закладів, незважаючи на заяву Міністерства освіти і науки України від 25 листопада ц. р., продовжують вдаватися до морального та адміністративного тиску на таких студентів, учителів і викладачів, аж до погроз про їх відрахування чи звільнення з роботи.

У зв'язку з цим міністерство ще раз звертає увагу керівників органів управління освітою та навчальних закладів на неприпустимість таких дій і попереджає про персональну відповідальність за дотримання вимог чинного законодавства.

Міністр **В.Г. Кремень**

личчя юнаків і дівчат – відкриті, ширі, усміхнені, надзвичайно гарні. Я ще раз переконався, яка чудова наша молодь.

Ми помітили, що серед молоді на площах і вулицях Києва багато приїжджих. Ось чому наступного дня було видано наказ № 1/9-598 (див. вріз на с. 13).

У міністерстві було визначено працівників, які відповідали за той чи інший київський навчальний заклад і контролювали виконання наказу. Тисячі студентів і просто молодих людей були розміщені в навчальних закладах Києва.

Було відкрито “гарячу” телефонну лінію в міністерстві, і за підсумками кількадечного спілкування 1 грудня був виданий наказ міністра за № 1/9-610 (див. вріз на с. 13).

Пізніше було ще одне звернення до керівників навчальних закладів. У результаті – поновлено всіх студентів, які постраждали в окремих вищих навчальних закладах.

У ті дні певні політичні сили, намагаючись будь-що втриматися при владі, вирішили розіграти федералістсько-сепаратистську карту. Із цього приводу було скликано відомий “з’їзд” у місті Сіверськодононецьку. Вкрай занепокоєний, я негайно підготував звернення до освітян, науковців і студентів України, яке вранці 29 листопада було оприлюднене ще до засідання Верховної Ради, на якому депутати засудили події в Сіверськодононецьку.

Того ж дня зміст звернення був доведений до освітніх закладів усіх регіонів України. У ньому пролунали зокрема такі слова: “...Історичний досвід нагадує нам, що отаманщина та міжрегіональна “руїна” рано чи пізно закінчувалися для України “пропащим часом” бездержавності, культурного занепаду та втрати національного обличчя...”

Зупинімося, зосередьмося, почуймо один одного й зрозуміймо всю небезпеку сповзання до прірви розколу, приниження політики до рівня містечкових сутичок, втрати доброго імені України в очах міжнародного співтовариства.

Піднімімо свій голос на захист єд-

ності, територіальної цілісності й недоторканності державних кордонів України!”

Це звернення обговорювалося в багатьох колективах і знайшло свою підтримку.

Слід, мабуть, згадати ще про один документ, що був підписаний мною в ті дні. Протягом попередніх п’яти років працівники Міністерства освіти і науки України багато працювали для утвердження позитивного іміджу системи освіти України у світі, її інтеграції в європейський освітній простір. Було підготовлено практично все потрібне для приєднання в травні 2005 року до Болонського процесу, подано відповідну заявку, яку позитивно сприйняли у відповідних європейських структурах. Тому особливе занепокоєння викликало те, як у Європі сприймуть події в Україні, якою буде оцінка органів управління освітою щодо цих подій і участі в них студентів та освітян.

На початку грудня 2004 р. Міністерство освіти і науки направило звернення за моїм підписом до Міжнародного Бюро з освіти, ЮНЕСКО, відповідного департаменту Ради Європи, Робочої групи із супроводу Болонського процесу та Європейського фонду освіти. У цьому зверненні було висвітлено дії міністерства і, зокрема, зазначалося, що “...у ці нелегкі для України дні Міністерство освіти і науки України в своїй діяльності, як і раніше, керується демократичними нормами забезпечення автономії університетів і конституційних прав їхніх колективів, кожного громадянина, зокрема й студентів, на вільне волевиявлення, політичну та громадську толерантність, що відповідає принципам Болонського процесу і кращим світовим традиціям демократії в академічному і суспільному житті, принципам громадянського суспільства. Ніяких перешкод для здобуття якісної освіти громадянами іноземних держав у вищих навчальних закладах України немає...”

Глибоко переконаний, що події наприкінці 2004 р. в Україні, обрання Президентом В.А. Ющенка відкривають нові значні можливості для розвитку держави, зокрема в галузі освіти та науки.

Чим виміряти внесок кожного з нас, колеги, у перемогу “помаранчевих”?!

Кожен зробив, що міг... А разом виборили перемогу – одну на всіх!

Сприяли цьому й освітяни і словом, і ділом. Наведу декілька фактів. Видавець нашого журналу, Центр сприяння суспільному розвитку ім. Миколи Пирогова, зніціював зібрання коштів на підтримку “майдану”.

Ініціативу підтримало чимало колег-освітян, серед яких: педагогічні колективи українського коледжу ім. В.О. Сухомлинського (директор В.М. Хайруліна) і авторської приватної гуманітарної гімназії “Гармонія” (директор О.І. Чинок), київська управлінська родина Калінічевих-Борзенкових, працівники редакції та члени редакційної ради нашого журналу. Грошову допомогу було надіслано на рахунок Всеукраїнської громадської організації “Наша Україна”. А якими словами описати щоденні походи нас усіх на Майдан, щоб разом з іншими киянами підтримувати його учасників і продуктами, й спільними діями? Щодо дій.

На наше прохання Лілія Донська з педагогами своєї гімназії (“ЕкоНад” №30 м. Києва) підготували звернення до мешканців Сходу, бо ми хотіли, щоб освітяни почули освітян. Ось рядки з нього:

“Сейчас в нашем древнем Киве решается наше с вами будущее, будущее наших детей. Повторим ли мы снова трагедию прошлых поколений, согласившись на роль безмолвной толпы...”

Может быть, впервые за многовековую и многострадальную историю Украины мы, украинские педагоги, крохотная частица нашего народа, его совесть и честь, получили возможность доказать себе, что мы не рабы. Мы реально можем способствовать единению украинского народа вокруг национальной идеи свободной, независимой и богатой Украины – европейской державы...

Только свободный учитель может воспитать свободного человека. Поддержи свободный выбор, коллега! “

(Из Обращения к педагогам Донецкой, Луганской, Харьковской областей и Автономной Республики Крым)

Разом з усіма й ми, освітяни, творили нашу спільну перемогу й переконалися на собі, що якщо “нас багато, то нас не подолати”!

Завершу свою коротку оповідь словами з пісні “Молитва за Україну”: (Сл. О. Кониського, муз. М. Лисенка):

*Дай йому волю, дай долю,
Дай доброго світа,
Щастя дай, Боже, народу
На многії, многії літа.*

Ольга Виговська,
головний редактор журналу
“Директор школи, ліцею, гімназії”.

Працівники нашого журналу у вирії революції

Конгрес української інтелігенції висуває В.А. Ющенко кандидатом у Президенти України. Квітень, 2004.

Лілія Донська
Олена Чинок
Василіна Хайруліна

В наших грудях кулі і ножі,
Нас розп'ято й знищено
не раз,
Боже, Україну збережи,
Господи, помилуй нас!

Муз. і сл. Т. Петриненка

У дощовий день 9 травня до громади ветеранів, які зібралися в Києві біля Музею Великої Вітчизняної війни, звернувся Президент України В. А. Ющенко з вітальним словом і людським проханням подати руку один одному – воякам УПА і Червоної Армії, й простити, бо і ті, і ті – наші громадяни... і не передавати нам, синам і дочкам, цю проблему українців. На жаль, поки що одностайної підтримки з боку ветеранів ця пропозиція не знайшла...

Миті духовного єднання нації – уперше в історії країни в одній колоні: ветерани, громадяни, юнь країни, яку гідно презентував дитячий музичний ансамбль пісні і танцю Голосіівського району "Світанок", посадовці й урядовці... разом із Президентом України В. А. Ющенком.

"За Родину!" – з таким гаслом наш народ вистояв і переміг у Другій Світовій. Сьогодні до пам'ятника Матері-Вітчизни ветерани покладають квіти загиблим і померлим... – Вітчизна пам'ятає своїх героїв!

Свою Україну любіть, –
Любіть її...
Во врем'я люте,
В остатню тяжку хвилину
За неї Господа моліть.

Т. Шевченко

ФОТОРЕПОРТАЖ

з нагоди відзначення 60-річчя Перемоги у Другій світовій війні: урядовці, громадяни, освітяни.

Вдячна пам'ять – у майбуття дорога!
Ніщо не забуто... Ніхто не забутий!

Наш кореспондент у колоні ветеранів Голосіівського району м. Києва познайомилася з учасницею війни, ветераном праці Зінаїдою Іванівною Круть, яка, буди 14-річним підлітком, уже працювала для фронту, а у післявоєнні роки її раціоналізації заощадили державі понад 1 млн. крб. Як почався її життєвий шлях під гаслом "Все для перемоги!", так це естафету й пронесла вона через усе життя. Кожен із ветеранів у цій колоні – такий же особливий! Низький уклін Вам, дорогі наші ветерани!

На чолі колони ветеранів – голова Голосіівської у м. Києві держадміністрації **Т. Г. Строкань** (колишня колега-освітянка).

ПЕДАГОГІКА ШКОЛИ

*Людина створена для щастя,
як птах для польоту*

*Володимир
Короленко*

*Біля межі,
за якою починається дитячий вік,
повинен панувати єдиний для всіх
ЗАКОН ЛЮДЯНОЇ ВЗАЄМНОСТІ*

УНІВЕРСАЛІЗАЦІЯ ЛІЦЕЙНОЇ ОСВІТИ – ШЛЯХ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ЦІЛІСНОГО МИСЛЕННЯ

Тетяна ПІНЧУК

Директор Севастопольсько-
го політехнічного ліцею,
кандидат педагогічних наук

Потреби суспільства вимагають від вищої школи формування спеціалістів-професіоналів, які поєднують глибокі фундаментальні знання і ґрунтовну практичну підготовку.

Тому особливо-го значення набуває вдосконалення підготовки випускників середніх загальноосвітніх навчальних закладів до подальшого навчання у вищій школі. У ліцєях України цей процес здійснюється через профільне навчання, допрофесійну підготовку й науково-практичну діяльність учнівської молоді.

Основними нормативними актами, що регулюють організацію профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, є Концепція профільного навчання в старшій школі (затверджена рішенням колегії МОН України від 25.09.2003 р. № 10/13), наказ МОН України від 20.05.2003 р. № 306, Типові навчальні плани, які дають можливість відповідно до потреб учнів, наявної матеріально-технічної бази і кваліфікації педагогів формувати старші класи за напрямками диференціації і профілями навчання.

Згідно з потребами учнів у Севастопольському політехнічному ліцеї запроваджено 4 профілі навчання:

- фізико-математичний;
- фізико-математичний з елементами кібернетики;
- економіко-математичний;
- гуманітарно-правовий.

Це дозволяє повніше реалізувати принципи особистісно-орієнтованого навчання, розширити можливості учня у створенні власної життєвої траєкторії спочатку як абітурієнта, а потім як студента.

Хоча ліцей має назву, наближену до техніки (політехнічний), введення в навчальний процес гуманітарно-правового профілю не суперечить генеральній меті його діяльності на 1999-2004 навчальні роки, пов'язаній із універсалізацією ліцейної освіти (див. вріз на с.19 та схему на с. 21).

Політехнічний ліцей, забезпечуючи свої мету і завдання відповідно до вимог нормативної бази, концепції профільного навчання в старшій школі, ґрунтовно займається профорієнтаційною підготовкою учнів.

Головна мета профорієнтаційної роботи – підготовка учнів до усвідомленого, адекватного вибору професії на основі комплексного (універсального) підходу до вирішення цього соціально важливого завдання.

Професійне самовизначення здійснюється протягом тривалого часу: від дошкільного віку до адаптації безпосередньо на робо-

чому місці. Значна частина цього шляху припадає на шкільні роки. До закінчення школи кожному випускникові потрібно пройти критичну фазу профорієнтаційного процесу – прийняти рішення **про вибір, шлях і спосіб** реалізації професійних намірів.

Правильність цього вибору підтверджується або спростовується професійною долею молодих людей, яка залежить не тільки від характеру змін економічної, політичної, соціальної, правової кон'юнктури, але й від обґрунтованості вибору професії.

Логічним продовженням профільного навчання є допрофесійна підготовка учнів, яка передбачена нормативними документами про діяльність ліцею.

Допрофесійна підготовка учнів може характеризуватися набуттям ними певної суми теоретичних і практичних знань, пов'язаних із отриманням майбутньої професії, тобто рівнем освіченості учня, достатнім для одержання професійної освіти в певній галузі.

Можна виділити такі основні характеристики допрофесійного рівня освіченості:

- *по-перше*, засвоєння учнями знань і вмінь, потрібних для вступу не тільки до професійно-технічного навчального закладу, але й для успішного навчання за програмою цього закладу;
- *по-друге*, здатність випускника орієнтуватися в сутності професійної освіти і передбачуваної професійної діяльності. При вивченні окремих

ПРО УНІВЕРСАЛЬНУ ОСВІТУ

Універсальна освіта передбачає:

- ретельне вивчення (з формуванням відповідних умінь) універсальних способів навчального пізнання (учіння, самоосвіта), що включає всі основні елементи наукової організації розумової праці, культури роботи з книгою і т. ін.;
  - ознайомлення ліцеїстів з універсальними (загальнонауковими) методами дослідження об'єктивної реальності;
  - відповідний підхід до визначення освітніх ланок (об'єктів навчання);
  - формування універсальних знань за рахунок впровадження в навчальний процес інтеграційних курсів;
  - розвинуту здатність застосовувати отримані знання на практиці для вирішення практичних завдань, у т. ч. нестандартних.
- Універсальна освіта – сукупність загальних, всебічних і всеохопних знань і пов'язаних з ними навичок і умінь, одержаних у результаті систематичного засвоєння цілісного (інтегрованого) знання про єдиний світ, тобто класичного навчання. Основа класичного навчання – це навчання загальних знакових систем, до яких можна віднести математику, фізику, хімію, міжнародні мови спілкування (такі, як англійська, есперанто, латинська й ін.), інакше кажучи, мови, якими користуються одночасно в декількох галузях знань.

Відмінною рисою універсальної освіти є:

- *по-перше*, використання вчителями в процесі навчання стратегій отримання об'єктивного нового знання при інтеграції точних, гуманітарних, соціальних та інших наук, їх взаємопроникнення;
- *по-друге*, навчання цих стратегій учнів шляхом прилучення їх до універсальних (з точки зору використання в різних дисциплінах) методів і способів одержання знань.

Теоретично виділено чотири рівні універсальної освіченості ліцеїста.

Коротко розглянемо кожен із цих рівнів освіченості:

- *Грамотність.*

У загальноприйнятому розумінні – це здатність індивідуума використовувати основні способи пізнавальної діяльності, якими є читання, письмо і лічба.

Але з розвитком інформаційної техніки поняття «грамотність» змінює свій зміст. Вводиться нове поняття «комп'ютерна грамотність», що означає оволодіння прийомами роботи на комп'ютері як користувача, тобто комп'ютерна і «традиційна» грамотність є інтегративним показником двох різновидів освіти – гуманітарної і технократичної.

- *Функціональна грамотність.*

Функціональна грамотність, за визначенням С.А. Таняна, – це такий рівень освіченості, який характеризується здатністю вирішувати стандартні життєві завдання в різних сферах життєдіяльності на основі переважно прикладних знань.

● *Рівень інформованості* характеризується засвоєнням певного обсягу ліцейних знань і здатністю репродукувати їх. Досягнення цього рівня є звичайним результатом масової практики ліцейної освіти.

- *Компетентність.*

В узагальненому змісті під компетентністю розуміється здатність орієнтуватися у визначеному колі питань. Іншими словами, компетентність – це рівень освіченості, який характеризується здатністю вирішувати завдання в різних сферах життєдіяльності на базі теоретичних знань.

Але компетентність не можна зводити до теоретичних знань як абсолюту. Тут слід мати на увазі здатність застосовувати ці знання в практичній діяльності, виробляти на базі цих знань способи практичної соціально-значущої діяльності. Основу компетентності складає знання першоджерел (у широкому розумінні цього слова): класичних творів літератури і мистецтва, фундаментальних наукових теорій, принципівових технічних і технологічних рішень.

У свою чергу, знання першоджерел передбачає вивчення творів мовою оригіналу, ознайомлення зі справжніми творами мистецтва, вивчення праць авторів наукових теорій, а не викладення цих теорій у популярних і довідкових виданнях.

Головною метою універсальної ліцейної освіти стає розвиток в учнів здатності конструювати свій внутрішній світ на основі орієнтації у світі цінностей, теорій і правил

дисциплін спостерігаються характерні для кожної з них особливості, зумовлені специфікою змісту цього предмету.

Але разом з тим можна виділити загальну структуру завдань навчальних предметів, орієнтованих на досягнення учнями допрофесійної компетентності:

- Вивчення основних фактів, загальних і часткових понять, закономірностей, наукових теорій, гіпотез, що належать до певної предметної галузі і відіграють базову роль у наступній професійній освіті.
- Оволодіння методами вирішення основних прикладних задач, що стосуються отримання майбутньої професії.
- Вивчення першоджерел (літературних і критичних статей, історичних документів та ін.), формування умінь і навичок роботи з ними.
- Підведення учнів до усвідомленого вибору професії на основі формування досвіду освітньої діяльності, що моделює образ професії у свідомості учня.

Профільне навчання і допрофесійна підготовка ліцейств можуть реалізуватися, окрім інших можливостей, через їхню науково-практичну діяльність, яка теж, у свою чергу, є одним із головних завдань, поставлених суспільством перед ліцеями.

У зв'язку з цим політехнічний ліцей визначив коло обов'язкових завдань, які вимагають безумовного виконання в процесі профільного навчання, допрофесій-

ної підготовки і науково-практичної діяльності учнів, а саме:

- Формування в учнів знань, умінь, навичок, потрібних для усвідомленого вибору вищого навчального закладу з метою отримання знань зі сфери майбутньої професії.
- Безпосереднє знайомство з майбутньою професією в процесі теоретичної і практичної діяльності.

Реалізація поставлених завдань профільного навчання, допрофесійної підготовки учнів здійснюється під час проведення урочних навчальних занять, факультативів, спецкурсів, навчальних і наукових досліджень.

У процесі проведення будь-яких форм занять педагоги формують систему уявлень про майбутню професію, знайомлять учнів з системою суспільних вимог до конкретних професій, розвивають професійні навички й уміння.

Підготовка учнів до вступу до вищих навчальних закладів – це одне з головних завдань діяльності ліцею. Важливою умовою її досягнення є активна участь у цьому процесі самого учня, який виступає не тільки в ролі об'єкта, але й суб'єкта професійного самовизначення.

Першоосновою такої цілеспрямованої активності є формування в учнів відповідної психологічної постанови, усвідомлення ними персонального і суспільного значення здійсненого вибору.

Організація навчального процесу ліцею спрямована

НАВЧАЛЬНА КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ УНІВЕРСАЛЬНОЇ ЛІЦЕЙНОЇ ОСВИТИ В СЕВАСТОПОЛЬСЬКОМУ ПОЛІТЕХНІЧНОМУ ЛІЦЕІ

Законодавча і нормативно-правова база

- Закон України „Про освіту”
- Закон України „Про загальну середню освіту”
- „Національна доктрина розвитку освіти”
- „Положення про загальноосвітній навчальний заклад”
- Постанова КМУ від 16.11.2000 № 1717 „Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання”
- „Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа)”
- „Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти”
- „Концепція профільного навчання в старшій школі”
- „Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти”
- „Про порядок поділу класів на групи при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах” (Додаток №2 до наказу МОН України від 20.02.2002 № 128)

Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів
Накази МОН України від 03.04.1998р. № 131, від 25.04.2001р. № 342,
від 20.05.2003р. №306

ІНВАРІАНТНА ЧАСТИНА	ВАРІАТИВНА ЧАСТИНА		ПЕРСПЕКТИВИ
	<i>завдання</i>	<i>форми реалізації</i>	
Виконання вимог Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, профільність навчання в старшій школі	Профільність навчання в групах основної і старшої школи (8- 9 класи, 1- 2 курси ліцею) за напрямками: фізико-математичний з елементами кібернетики; економіко-математичний; гуманітарно-правовий	Поглиблене вивчення академічних і неакадемічних профільних предметів, факультативи, предметні гуртки, наукове товариство ліцеїстів, Мала Академія наук, предметні олімпіади	Поділ класів на підгрупи при проведенні практичних занять з профільних предметів; орієнтація на широку диференціацію; варіативність і альтернативність програм; послідовність і неперервність профільного навчання і допрофесійної підготовки; діагностико-прогностична реалізованість; наступність ліцейної освіти і профільності навчання у ВНЗ
	Допрофесійна підготовка ліцеїстів	Вивчення предметів, пов'язаних з майбутньою професією; Введення полікультурних курсів	
	Науково-практична діяльність	Учнівські науково-дослідні роботи	

Позаурочна творча діяльність

Наукове товариство ліцеїстів «Інтелект», районні, міські, Всеукраїнські предметні олімпіади, міські науково-практичні конференції і семінари, предметні конкурси і змагання, секції Малої Академії наук, гуртки, дитячо-юнацька громадська організація «Ми севастопольці»

переважно на розвиток в учнів мотивів навчального обов'язку й утилітарних мотивів навчальної діяльності, що ґрунтуються на уявленні про те, що найбільшу цінність мають ті знання, які можуть бути використані безпосередньо в практичній роботі; при складанні вступних випробувань до ВНЗ, у побуті, у професійній діяльності і т. д.

Будь-яка шкільна освіта має технократичний ортодоксальний характер і проявляється в меті, завданнях, змісті освітнього процесу. На рівні завдань освіти технократичний підхід забезпечує засвоєння учнями визначених суспільством поглядів, певних правил, орієнтацій на виконання конкретних обов'язків, у тому числі в сфері професійної діяльності, що передбачає забезпечення раціональної організації життя суспільства.

Колектив політехнічного ліцею, аналізуючи свою практичну діяльність, дійшов висновку, що технократична освіта має ряд суттєвих недоліків.

По-перше, при своєму утилітарному спрямуванні вона недостатньо «технократична»: не забезпечує формування в учнів умінь соціальної практики комунікативності, щодо орієнтації в певному соціальному просторі, у системі ділових відносин і т. ін.

По-друге, цей тип освіти не «психологічний», оскільки він незначною мірою сприяє самопізнанню особистості, виявленню і розвитку її індивідуальності.

По-третє, технократична освіта обмежує реалізацію завдань щодо засвоєння надбань культури, тобто учні більшою мірою засвоюють розрізнені відомості з різних видів культури, переважно художньої.

По-четверте, технократична освіта, зорієнтована на оволодіння учнями раніше визначених поглядів, практично виключає філософський підхід до освіти. У зв'язку з цим школа технократичної освіти незначною мірою впливає на розвиток в учнів прагнення і здібностей міркувати про вічні цінності людства.

Саме тому в цей час отримує розвиток тенденція гуманітаризації освіти.

Гуманітаризація ліцейної освіти не зводиться до зміни співвідношення кількості уроків з гуманітарних і природничо-наукових дисциплін, до заміни програм і підручників. Це більш складне і глибоке явище, викликане новими поглядами на роль особистості в житті суспільства. Під гуманітаризацією шкільної освіти слід розуміти процес зміни типу освіти – відмову від освіти технократичної, тобто ортодоксальної, і пошук нового типу освіти, нових концептуальних положень і підходів.

Сутність гуманітарної освіти полягає в засвоєнні тих аспектів культури, які забезпечують здатність особистості до самопізнання, розуміння інших людей і їх співтовариств. До таких аспектів культури належать: сукупність ставлення людей до самих себе; система соціальних норм і установок, духовні цінності; продукти духовної праці учнів у сфері засвоєння основ наук, мовного середовища, мистецтва, суспільних наук.

Безпосередні результати гуманітарної освіти полягають у засвоєнні учнями знань про загальнолюдські й національні цінності (від окремих творів мистецтва до соціальних ідеалів) і в формуванні у них критеріїв оцінки різних явищ дійсності, включаючи самих себе.

Якщо гуманітарна освіта спрямована на формування в учнів рис особистості, які надавали б їм можливість зайняти певне місце в суспільстві, а технократична освіта спрямована на розвиток в учнів здібностей адаптуватися до вимог суспільства, то *головною метою універсальної ліцейної освіти стає розвиток в учнів здатності конструювати свій внутрішній світ на основі орієнтації у світі цінностей, теорій і правил.*

Одним із завдань універсальної освіти, тобто освіти, що поєднує обидва види – технократичний і гуманітарний, є досягнення учнями такого рівня освіченості, який створить основу формування особистості, здатної до

саморозвитку, до самостійного вирішення проблем у різних сферах життєдіяльності.

Саме цей рівень освіченості являє собою важливу умову розвитку універсальної особистості в демократичному суспільстві, основою якого є ринкова економіка.

Під рівнем універсальної освіченості **можна розуміти якість особистості**, що характеризується здатністю вирішувати завдання пізнавальної, цілісно-орієнтованої, комунікативної і перетворювальної діяльності, спираючись на наявний соціальний досвід.

Залежно від мети і завдань можна виділяти досить багато рівнів універсальної освіченості ліцеїста. Але для аналізу ліцейної практики можна обмежитись декількома основними рівнями. Теоретично їх можна подати як чотири основні рівні освіченості (див. вріз на с.19), які можуть бути досягнуті в процесі універсальної ліцейної освіти:

- I-ий – грамотність;
- II-ий – функціональна грамотність;
- III-ий – інформованість;
- IV-ий – компетентність.

Саме для досягнення зазначених вище рівнів освіченості педагогічним колективом політехнічного ліцею визначено нову парадигму ліцейної освіти, що є конгломератом технократичної і гуманітарної освіти, тобто освіти універсальної.

Для досягнення основних результатів технократичної освіти достатньо утилітарних мотивів освітньої діяльності, а для універсальної потрібен розвиток мотивів пізнавального інтересу, мотивів самопізнання, самовизначення і самореалізації.

Основним засобом розвитку мотивів універсальної освіти в нинішніх умовах діяльності ліцеїв є її гуманітаризація, яка створює передумови для досягнення учнями більш високого рівня освіченості – компетентності, зорієнтованої на отримання елітної вищої освіти.

Аналізуючи мету і завдання, поставлені державою перед різними типами загальноосвітніх навчальних закладів,

можна зробити висновок, що нині функціонують два їх основні види – середня загальноосвітня школа і школа нового типу, які за змістом освіти можуть бути класифіковані як *технократичні, гуманітарні, універсальні*.

Технократичними є загальноосвітні навчальні заклади (I-III ступенів), які забезпечують реалізацію права громадян на загальну середню освіту і профільне навчання на III ступені.

Гуманітарними є гімназії, які забезпечують загальну середню освіту на II-III ступенях із поглибленим вивченням окремих предметів відносно профілю (переважно гуманітарного), включаючи також технократичну освіту.

Універсальними за суттю і змістом, тобто такими, що включають в собі і технократичну, і гуманітарну освіту, є ліцеї, які забезпечують загальну середню освіту з профільним навчанням і допрофесійною підготовкою учнів на III ступені навчання, а також прилучають талановиту учнівську молодь до науково-практичної діяльності.

Розробляючи й реалізуючи на практиці Концепцію універсалізації освіти, педагогічний колектив Севастопольського політехнічного ліцею досяг переконливих успіхів у формуванні творчої особистості кожного вихованця, здатного до саморозвитку, до самостійного прийняття рішень і вирішення проблем у різних сферах життєдіяльності. Підтвердженням цього є стрімке зростання ефективності навчальної діяльності ліцею. Усі учні якісно засвоюють навчальні програми. Високі навчальні досягнення (10, 11, 12 балів) характерні для 65% ліцеїстів, за 3 останні роки відсоток таких учнів збільшився на чверть (з 39,6% до 65%). Усі випускники щороку вступають до вищих навчальних закладів. Так, з випуску 2003/2004 навчального року всі 82 випускники ліцею успішно вступили до провідних вищих навчальних закладів III і IV рівнів акредитації, з них 61 – до ВНЗ м. Севастополя, 16 – інших міст України, 5 – Російської Федерації.

РОЗУМОВА ОБДАРОВАНІСТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Приділити увагу обдарованим дітям, допомогти їм – найактуальніше завдання освіти на сьогодні, оскільки обдарована особистість потребує не тільки вчасного виявлення, але й індивідуального диференційованого підходу в процесі навчання.

Дані зарубіжних і вітчизняних соціально-психологічних досліджень свідчать про те, що сучасна школа (і не тільки загальноосвітня) часто стає тією ланкою, що затримує розвиток обдарованої особистості, переважна більшість обдарованих дітей змушені ховатися за маскою інтелектуально пасивних учнів, яких, на жаль, більше.

**Ліана
МАР'ЯНЕНКО**

Докторант Інституту психології АПН України
ім. Г.С. Костюка

Для того, щоб допомагати обдарованій особистості, треба не лише її виявити, а й створити особливу культуру в навчальних закладах, у сім'ї, в якій би визначалася і підтримувалася обдарованість та індивідуальність у цілому. Тому актуальною залишається необхідність поглибленого вивчення внутрішніх глибинних психологічних умов особистості, які вагомо впливають (позитивно чи негативно) саме на розвиток обдарованості школярів.

Ми поставили за мету надати вчителям для роботи з обдарованими деякі практичні рекомендації, що ґрунтуються на результатах теоретико-експериментальних розробок.

Наше експериментальне дослідження було спрямовано на те, щоб поглиблено вивчити, які психологічні утворення (складові пізнавальної активності, моральні риси, елементи самоактуалізації та ін.) позитивно впливають на розвиток розумової обдарованості, а які – негативно.

Мета дослідження – акцентувати увагу вчителів на формуванні в учнів рис, що сприятливо діють саме на розвиток розумової обдарованості.

У дослідженні брало участь 50 учнів (два 3-х класи школи-садка проліцей-

ного типу “Пролісок” № 708 м. Києва). В експерименті експертами виступили вчителі молодших класів.

Експериментальний майданчик дослідження включав методики:

- Шкали для рейтингу поведінкових характеристик обдарованих дітей (Дж. Рензуллі і співавт., 1976).
- Методика креативного типу “Творче образне мислення” (П. Торенс).
- Методика “Вибір улюблених занять на уроці”, спрямована на виявлення навчальних інтересів учнів молодшого шкіль-

Обдарованість – це, передусім, індивідуальність. Здебільшого обдарованим дітям притаманні багатство емоційних станів, підвищена допитливість, потреба в самоповазі, деяка некерованість, гіперактивність

ного віку (автор – В.М. Матюхіна).

- Методика “Смислова пам’ять” (автор – Ю.З. Гільбух).
- Методика “Сформованість теоретичного мислення” (автор – А.З. Зак).
- Методика “Внутрішній план дій”, спрямована на діагностику комбінаторних здібностей (автор – А.З. Зак).
- Методики експертного типу “Критерії пізнавальної активності” та “Морально-етичний потенціал особистості” (автор – Л.В. Мар’яненко).

Слід зазначити, що серед трьох виділених компонентів розумової обдарованості творчий компонент є найглибшим, і таким, що найменше піддається зовнішнім впливам, водночас мотиваційний компонент є найгнучкішим, таким, що більше за всі три компоненти піддається різноманітним впливам та змінам, а отже, більше підлягає конструктивному цілеспрямованому формуванню.

Саме мотиваційна включеність у діяльність (за результатами наших досліджень) найбільше сприяє розвитку розумової обдарованості – порівняно з іншими компонентами – цей компонент має найбільший коефіцієнт кореляції з розумовою обдарованістю (із загальним її показником за методикою Дж. Рензулі +0,935).

Загальний показник рівня розвитку пізнавальної активності (за методикою “Критерії пізнавальної ак-

СТАН РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

Обдарованість, її розвиток і становлення багато в чому залежать від рівня розвитку духовності, від психологічного здоров’я особистості. Обдарованість – це, передусім, здібність до високих досягнень у будь-якій соціально-корисній сфері людських устремлінь з тих чи інших предметів.

Н.С. Лейтес зазначає, що проблема полягає в збереженні сприятливих вікових та індивідуальних особливостей на наступних етапах розумового розвитку дитини, – чи залишатимуться вони стійкими індивідуальними рисами, чи виявляться тимчасовими. Тому він пропонує замінити явище розумової обдарованості терміном “вікова обдарованість”. На його думку, ранній розквіт інтелекту має поєднуватися зі схильністю до визначення соціально значущих творчих занять.

Для глибшого проникнення в психологічну природу обдарованості слід виокремити стрижневий і рушійний компонент здібностей. Отже, якщо здібності – це основа обдарованості, то стрижневим компонентом здібностей є переживання.

Цікаве визначення здібностей пропонує С.Д. Максименко. На його думку, здібності – це багатомірне явище, але стрижнем здібності є здатність переживати. Отже, якщо розглядати проблему обдарованості під кутом зору переживання, то можна так визначити феномен: інтелектуальна обдарованість – це синтез інтелектуальних здібностей, який виражається у здатності особистості різнопланово переживати інтелектуальну діяльність: духовно, душевно, інтенціонально, метакогнітивно, трансцендентно.

Для глибшого проникнення в природу обдарованості розглянемо художню обдарованість. Основна характеристика художньої обдарованості – поєднання людини зі світом у момент зародження художніх задумів. У художній творчості людина не вигадує, а відкриває світ. Тому для розвитку художньої обдарованості потрібно, щоб у творчо обдарованій особистості була сформована вища духовна цінність – цінність істини, поряд з іншими цінностями – краси і добра. Художньо обдарованій особистості притаманне прагнення розкрити внутрішній зміст речей, яке відкривається в момент духовно-творчого єднання художника з ними. Творчий самовияв у художній творчості – це вираження власного емоційного ставлення до події засобами художніх можливостей. Момент бачення, переживання і втілення образу є суто індивідуальним.

Отже, в структурі художньої обдарованості обов’язково присутні творча і спеціальна здібності.

У спільній роботі вчителя з обдарованим учнем головна ініціатива, активність, “творча жилка” мають виходити саме від учня. Справа вчителя проводить так заняття, щоб перед дитиною вставала саме творча задача. Таким чином, важливою ознакою наявності творчого вирішення завдання є наявність вираження почуттів (йдеться не тільки про розв’язання художнього завдання, а й про будь-яке інше – літературне, музичне, пізнавальне). Творчі мають відкритий характер. Дитина має увійти у світ мистецтва, як у світ

(Продовження на с. 26)

власної душі, тому третій момент художньої обдарованості є глибока мотиваційна включеність дитини в мистецтво, її почуття любові до мистецтва.

Розуміючи вагомий вплив особистісного фактору на розвиток інтелектуальної обдарованості, М.О. Холодна пропонує спрямувати зусилля на формування компетентності, ініціативності, творчості, саморегуляції, унікальності складу розуму.

М.О. Холодна виділяє три рівні обдарованості: компетентність, талант, мудрість. Виокремлюється низка соціально-психологічних умов підвищення творчого потенціалу розумово обдарованих дітей, а саме:

- можливість обміну думками;
- надзвичайні переживання і, водночас, усвідомлення різноманітних вражень і переживань;
- досягнення особливого стану – “мережі ініціатив” – творчої активності, в основу якого покладається множина інтенціональних переживань.

Прагнення дослідників розв'язати проблему поглибленого і водночас різнобічного вивчення феномену обдарованості актуалізувало питання щодо її структури. Тут учені досі не дійшли спільної думки.

Методика Дж. Рензуллі являє собою критеріально спрямований тест, за допомогою якого можна виявити наявність мотиваційного, творчого, пізнавального і лідерського компонентів розумової обдарованості. Сама по собі структура обдарованості складається з трьох компонентів: мотиваційного, пізнавального і творчого, а власне феномен обдарованості здійснюється саме на перетині цих компонентів.

На думку Дорджа Фельдх'юсена, до цієї структури слід додати також і позитивну “Я-концепцію” особистості.

Свого часу радянські вчені також досліджували феномен обдарованості з позиції структурного аналізу.

Б.М. Теплов спеціально не визначає стрижневого елемента обдарованості, бо вважає, що необхідні всі її складові для повноцінного вияву та розвитку обдарованості: здатність до нестандартного сприймання, інтуїція, неусвідомлюваний елемент, винахідливість, дивергентне мислення, допитливість, мудрість, уява, конкретність мислення, сміливість, естетична чутливість. Звичайно, для молодшого шкільного віку більш вагомою може бути уява, конкретність мислення, а для старшого – винахідливість, мудрість.

На думку А.В. Петровського, розумова обдарованість – це, передусім, динаміка розумових здібностей. А вже на базі розумових здібностей виявляється пізнавальна та інтелектуальна активність як базовий інтегративний момент обдарованості.

О.М. Матюшкін, на відміну від інших дослідників, визначає обдарованість як здатність і загальну передумову самовираження, творчості, саморозкриття у творах мистецтва.

Він зазначає, що серед виокремлених структурних компонентів обдарованості важливий структурний елемент утворює саме оригінальність мислення. Однак вирішальне значення для прояву нестандартності відіграє сформованість моральних, етичних, естетичних оцінок особистості. Цікавою є думка, що розви-

(Продовження на с. 27)

тивності” має з мотиваційним компонентом розумової обдарованості (за методикою Дж. Рензуллі) кореляційний зв'язок (+0,481). Отже, пізнавальна активність, як утворення, що визнається важливим для функціонування обдарованості (О.М. Матюшкін), має більше мотиваційно-вольову природу, але виникає і розвивається на базі інтелектуальних здібностей.

На розвиток інтелектуальних здібностей позитивний вплив має досягнення обдарованою особистістю мотивації особистісного зростання (+0,536), а також сформованість пізнавальної активності (+0,512) і входження обдарованої особистості у стан самоактуалізації (+0,395).

Виявилось також, що наявність негативного морального потенціалу має тенденцію деструктивного впливу на розвиток інтелектуальних здібностей (-0, 278). Натомість представленість позитивного морального потенціалу особистості має тенденцію позитивного кореляційного зв'язку з розвитком інтелектуальних здібностей обдарованої дитини (+0,223).

На пізнавальну мотивацію розвиток негативних моральних якостей (гордощі, задрощі, пихатість, неправдивість, гнівливість, нестриманість) впливає найбільш несприятливо, порівняно з іншими компонентами розумової обдарованості (інтелектуальними здібностями і творчістю).

За одержаними експериментальними даними, на

розвиток творчих здібностей молодших школярів позитивно впливає сформованість комбінаторних мисленневих умінь.

Отже, необхідно проаналізувати причини, внутрішні психологічні умови, за яких обдарованість починає йти “на регрес”. На нашу думку, чи не найголовнішою причиною є недостатня морально-етична вихованість, низький рівень духовного розвитку особистості. Якщо так підходити до проблеми вивчення обдарованості, то слід розглядати обдарованість у структурі особистості, тобто перейти від лабораторних досліджень і констатації наявності або відсутності обдарованості до розвитку та виховання творчої, моральної, високодуховної обдарованої особистості.

ВИСНОВКИ

- Обдаровані діти мають навчатися разом з іншими дітьми, оскільки для розвитку розумової обдарованості небезпечним є те, що в них можуть розвиватися негативні моральні риси характеру – гордощі, пиha, любов до слави, честолюбство, почуття елітарності у ставленні до інших дітей, що поступово може заблокувати розвиток обдарованості.
- Інтелектуальне виховання має бути цілеспрямованим з боку вчителя і полягає не лише у формуванні системи знань,

ток таланту може бути загальмований на етапі вікового становлення дитини.

Серед розмаїття виокремлених складових можна не помітити найважливішого – носієм обдарованості є передусім особистість. Саме українські дослідники намагаються вивчати обдарованість у структурі особистості і виокремлюють її духовно-душевну сферу як регулятивну складову обдарованості.

Так, В.О. Моляко запропонував дві концепції розвитку обдарованості – концепцію структури творчої обдарованості і концепцію формування творчої особистості та реалізації її творчого потенціалу.

Основними в концепції є такі компоненти, як: *поперше*, тип виховання обдарованої особистості має бути пов’язаним із систематичним вирішенням обдарованою особистістю різноманітних творчих завдань в умовах естетично забарвленого середовища. *По-друге*, показником того, що творча особистість досягла творчої вихованості, є сформованість у неї психологічної готовності до творчої праці.

Психологічна структура творчої обдарованості, згідно з В.О. Моляком, представлена такими компонентами:

- Тип обдарованості (сфера реалізації).
- Вияви творчості (реконструктивна творчість, комбінаторна творчість, творчість з використанням аналогій).
- Вияви інтелекту (розуміння та структурування інформації, пошук, прогноз, гіпотези, задуми).
- Динаміка творчої діяльності (швидкісні показники розв’язання у творчій діяльності – повільний, швидкий, надшвидкий темп).
- Рівні творчих досягнень.
- Ступінь емоційної забарвленості творчої діяльності (натхненний, впевнений, альтернативний).
- Представлену структуру можна схарактеризувати як функціональну, і головне в ній – міра творчості в будь-якому різновиді обдарованості.

Р.О. Пономарьова-Семенова (7) вважає, що в структурі обдарованості правомірно виділити три основних фактори:

- рівень духовного розвитку, тобто сфера цінностей та смислів;
- рівень розвитку самосвідомості обдарованої особистості;
- рівень інтелектуальної дозрілості. Виявилось, що інтелектуальна обдарованість пов’язана з орієнтацією особистості на цінності свободи і впевненість у собі.

З нашої точки зору, виокремлення в структурі обдарованості **фактору духовного розвитку особистості є досить перспективним у плані дослідження глибинної природи обдарованості.**

Якщо для вітчизняних психологів більш характерним є вивчення обдарованості з позицій системно-структурного аналізу, то на думку дослідників гуманістичної психології, необхідною внутрішньою умовою розвитку обдарованості будь-якого виду вбачається досягнення обдарованою особистістю стану самоактуалізації, самореалізації, творчого самовияву (А. Маслоу, К. Роджерс).

(Продовження на с. 28)

(Закінчення, початок на с. 25)

Самоактуалізація може й не розвинути в обдарованих дітей через невротичні переживання, егокомплексів. Щоб досягти самоактуалізації, потрібно:

- подолати неадекватні уявлення стосовно себе і реальності, а це означає набувати стану впокорювання і вміння впокорюватися;
- з'ясувати погане в собі і відмовлятися від нього, що відповідає стану катарсису і каяття;
- відмовитися від захисних механізмів, зведення їх до мінімального рівня.

А. Маслоу вважає, що коли людина пройде ці етапи, починає більш-менш реально сприймати світ, чим відкриває для себе можливості розвитку.

Як зазначає К. Роджерс, головною внутрішньою умовою досягнення самоактуалізації є досягнення особистістю ідентичності з собою.

Ідентичність, як стверджує К. Роджерс, — це умова душевного здоров'я, внутрішня умова виходу особистості на духовний рівень саморегуляції розвитку обдарованості. Розумово обдарованим дітям, які мають негативні невротичні риси, не притаманні розвинена інтуїція, внутрішній голос совісті (Божий голос у людині).

Важливим є трансцендентальний, тобто духовний момент у структурі самоактуалізації.

Отже, на основі здійсненого теоретичного аналізу, **важливою з нашої точки зору, є думка, що психологічна структура обдарованості** (інтелект вищий від середнього, вмотивованість і креативність), **має доповнюватися** ще однією ланкою: **типом саморегуляції власної творчості**. Якщо не звертати на це уваги, то обдарованість може загальмувати власний розвиток.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. — М.: Знание, 1981. — 96 с. — (Новое в жизни, науке, технике. Серия "Педагогика и психология". — № 10).
2. Гармаев А. Обрести себя. Христианский собеседник. Изд. второе, дополненное. — Волгоград, 2000. — 297 с.
3. Доровский А.И. Сто советов по развитию одаренности детей. Родителям, воспитателям, учителям. — М.: Российское педагогическое агентство. — 1997. — 310 с.
4. Матюшкин А.М. Концепция творческой одаренности // Вопросы психологии. — 1989. — № 6. — С.22-23.
5. Моляко О.В. Проблема обдарованості: нові етапи психологічних досліджень та їх практичної реалізації. / Актуальні проблеми психології: Том 6. Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога. (Збірник наукових праць) / За заг. редакцією С.Д. Максименка. — К.: "BONA MENTE", 2002. — Вип.3 (1 частина). — С. 11-15.
6. Максименко С.Д. Особистість: проблема структури (генетичний аспект). / Актуальні проблеми сучасної української психології / За ред. академіка С.Д. Максименка. — К.: Нора-Друк, 2003. — Вип. 23. — С.3-14.
7. Пономарьова-Семенова Р.О. До проблеми розвитку обдарованої особистості. Там само. — С.305-320.
8. Психология одаренности детей и подростков / Под ред. Н.С. Лейтеса. — М.: "Академия", 1996. — 416 с.
9. Теплов Б.П. Способности и одаренность. // Избр. тр. — М.: Педагогика, 1985 —Т.1. — С.15-41.
10. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. — 2-е изд., перераб. и доп. — СПб.: Питер, 2002. — 272 с.

умінь і навичок або в розвитку теоретичного мислення, але і в збагаченні індивідуального (розумового) досвіду дитини, яке покладається в основу формування мотивації особистісного зростання і досягнення стану самоактуалізації (формування вищих буттєвих цінностей — добра, істини, краси).

- Важливим елементом інтелектуального і творчого виховання є введення уроків духовності, людяності, доброти, християнської етики, етикету. Цей крок має бути спрямований на виховання позитивних моральних якостей кожної розумово обдарованої дитини (покірливості, правдивості, працелюбності, доброзичливості та ін.) та стати профілактикою від становлення егопрагнень, егокомплексу, гордошів.
- Слід якчастіше вводити учнів у ситуацію самоактуалізації (виконання творчих завдань), пізнавальної активності і пізнавального пошуку з метою розвитку їхньої пізнавальної ініціативи і пізнавально-інтелектуальної активності.
- Також слід навантажувати обдарованих учнів розвивальними завданнями, які стимулюють комбінаторні здібності і перетворюваність мислення як основні риси творчого компоненту обдарованості.

ПІЗНАВАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС – СУТНІСНА РУШІЙНА СИЛА ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Педагогіка
ШКОЛИ

У цій статті розглянуто проблему структури пізнавальних інтересів учнів для педагогічного супроводу процесу профільного навчання в сучасній середній загальноосвітній школі.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Проблема істини, проблема розуміння людиною власної складності, складної організації навколишнього середовища, екологічного стану ойкумени потребують такої педагогічної формули, застосування якої служило б дороговказом людству в майбутньому, дозволило мати відповідну метакультуру, культуру особистості, забезпечуючи принцип коеволюції як синергію взаємозв'язків людини і природи, як споріднену працю. Намір і здійснювані кроки до інтеграції України у світове співтовариство змусили державу декларувати як освітній засіб „особистісну орієнтацію освіти, розвиток системи безперервної освіти та навчання протягом життя, інтеграцію вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів” (3).

У системі неперервної освіти держави профільному навчанню відведено провідну роль на засадах його впровадження в:

- профільних класах традиційних загальноосвітніх шкіл (I-III ступенів);
- спеціалізованих школах (школах-інтернатах) – загальноосвітніх навчальних закладах I-III ступенів з поглибленим вивченням

- окремих предметів та курсів;
- гімназіях – загальноосвітніх навчальних закладах II-III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів відповідно до профілю;
- ліцеях – загальноосвітніх навчальних закладах III ступеня з профільним навчанням і допрофільною підготовкою;
- колегіумах – загальноосвітніх навчальних закладах III ступеня філологічно-філософського та (або) культурно-естетичного профілів.

При всьому розмаїтті навчальних закладів, де реалізується профільне навчання, необхідно сьогодні констатувати таку модель організації навчання, яка за певних умов і можливостей учнів могла б трансформуватися в той варіант школи на профільних засадах, який найбільше б задовольнив зацікавлені сторони навчально-виховного процесу.

Нами теж проведено відповідну теоретичну і практичну розробку проблеми організації допрофесійної підготовки в середній школі (4, 5, 6). До головних чинників організації профільного

Анатолій САМОДРИН

Ректор Сучасного гуманітарно-економічного інституту м. Кременчук, кандидат педагогічних наук, докторант

Зі статтю “Профільна диференціація – проблема української школи” цього ж автора знайомтеся у попередніх випусках нашого журналу (див.: Директор школи, ліцею, гімназії. – 2001. – №1. – С. 63.).

навчання автором віднесено такі: реалізація умови державного стандарту в профільному навчанні за галузевим принципом, коли кожна освітня дисципліна має два рівні (загальний – переважно для непрофільних предметів, підвищений рівень – для профільних предметів); забезпечення природничо-наукової картини світу засобами галузевої підготовки на засадах обов'язкової присутності структурно-системних елементів у змісті профільної освіти за принципом „згорнутість – розгорнутість” наукового знання; вибір учнем допрофільної і профільної підготовки засобами навчальної діяльності, коли навчальна діяльність трансформується в напрямі ”прикладна – інтелектуальна (переважно 5-7 класи)” – „інтелектуальна - прикладна (з 8-9 класів)” і цілісного підходу до процесу навчання в середній школі на засадах профілізації й індивідуалізації; моделювання освітнього профілю як навчального „трансформеру”; профільний принцип виховання.

Нами встановлено, зокрема, що у процесі побудови школи на профільних засадах слід враховувати умови довкілля дитини, повноту життя учня, реальний запит на людину соціуму, природну обдарованість особистості, стан розвитку школи і т. ін. Профільне навчання в умовах реформування регіональної системи освіти дозволить особистості максимально наблизитись до стану ринкової економіки, знаходячи внутрішні чинники розвитку і саморозвитку – рівень пізнавальних інтересів.

Завдання забезпечення профільного навчання інструментарієм побудови змісту профільної освіти зумовило нас розглянути пізнавальний інтерес як рушійну силу процесу навчання.

ПІЗНАВАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС І ПРОФІЛЬНЕ НАВЧАННЯ

За Г.І. Шукіною, існують такі групи пізнавальних інтересів: „аморфні” – переважно до 10 років, „широкі” – від 10 років, „стрижневі” – переважно від 14 - 15 років (7).

Нами відібрано в контексті профільного навчання характеристики для вищезазначених рівнів пізнавальних

інтересів: 1) аморфні інтереси: неусвідомленість напряму пізнання, невизначеність власної цілісності, відсутність прагнення до пізнання, бажання діяти репродуктивно, відсутність ініціативи при виконанні навчальних завдань, відсутність мобільності при перебудові способів учіння; 2) широкі інтереси: прагнення школярів до розв'язання пошукових пізнавальних задач явно вираженим особистим позитивним ставленням до діяльності; прагнення вийти за межі програми активністю, допитливістю; існують контури найбільш привабливої діяльності для учня, що окреслено філософією і галузево – предметно; мотивація „прикладної” діяльності домінує над мотивацією „раціональної” діяльності; 3) стрижневі інтереси: вузька предметна спрямованість (відомий портрет синтезу наук), суттєва глибина усвідомлення предмета (символічно-знакова), галузева наукова спрямованість пошуку; „раціональні” способи діяльності домінують над „прикладними”.

Такий перебіг інтересів у середній школі (від аморфних до стрижневих – профільних) у напрямі творчості є дидактичним орієнтиром для суб'єктів профільного навчання. Враховуючи синергетичний підхід до організації профільного навчання, можемо стверджувати, що пізнавальні інтереси школярів мають позитивну тенденцію росту тоді: коли на тлі аморфних інтересів учнів присутні елементи широких інтересів; на тлі широких – елементи стрижневих інтересів; коли існує певна наступність переходу одних інтересів, менш організованих і менш стійких (за рівнем розвитку – аморфні, широкі) в інші – більш стійкі і професійно зрілі (стрижневі).

Як ми помітили з аналізу психолого-педагогічної літератури, *проблему індивідуалізації і диференціації навчання* розглянуто переважно в таких аспектах: процесу навчання, змісту освіти, виховання, побудови шкільної системи. В умовах профільного навчання присутні „всі” вищезгадані складові. А саме, профіль навчання – це, перш за все, „навчальний трансформер”, побудований за принципом фрактальності, а саме таке навчання, що спирається

на сукупність споріднених „індивідуальних профілів” – за Є.О. Клімовим, дидактичний абрис яких складає загальний дидактичний абрис профілю (існує як правило – тип соціального замовлення – для категорії учнів) (2). Аналіз сучасних навчальних планів для середньої школи показав, що державний і шкільний компоненти розраховані переважно на учнів, які будуть продовжувати навчання у вищих навчальних закладах. Але дуже великий спектр професій, як відомо, лежить поза „внівзівською” наукою.

Отже, зміст освіти сучасної загальноосвітньої школи на профільних засадах повинен враховувати групу завдань допрофесійної підготовки, тобто завдань, сформульованих на засадах траєкторії розвитку і саморозвитку особистості засобами профільного навчання.

Важливим організаційно-педагогічним чинником профільного навчання є *вибір школою навчальної технології*, яка б наближала учня до можливості вибору профільного навчання. Профільно-диференційована школа з допрофільними галузями навчання, побудованими за Є.О. Клімовим, є досить надійним засобом організації профільного навчання. Навчальна галузь основної школи (допрофіль) реалізується як напрями: людина–людина, людина–природа, людина–техніка, людина–знак, людина–художній образ. За умови використання моделі навчального предмета вибудовується зміст навчального матеріалу профілю на засадах провідної навчальної діяльності галузі, що відповідає певному типу відносин: „людина–людина” – гуманітарна, „людина–природа” – природнича (природо-супровідна, аграрна, фізкультурна), „людина–техніка” – технічна, „людина–художній образ” – культурно-естетична, „людина–знак” – інформаційна галузь.

Профільне навчання у старшій ланці середньої школи враховує галузі навчальної діяльності основної школи, „обмежуючи – поглиблюючи” зміст освіти в напрямі сформованості пізнавальних інтересів, забезпечуючи умовою „згорнутості – розгорнутості” наукових знань.

Прикладом організації навчального профілю в старшій школі може бути таблиця 1.

Шкільні предмети основної школи, побудовані специфічно для профільного навчання, дають змогу виявити власний вибір профільного навчання. Профільно-орієнтована допрофесійна підготовка, розпочата в школі, становить стійкий розвиток настільки, наскільки вона є соціалізованим явищем. У разі неадекватності навчання в профільній середній школі сфері застосування освітнього продукту погіршість стає „помноженим” явищем – збільшується „у рази”. Ось тому слід врахувати всі „за” і „проти” при конструюванні системи навчання на профільних засадах.

Слід при цьому передбачити низку факторів, які становитимуть *необхідний рівень* цих засад, і серед них:

- гарантії працевлаштування і подальшого професійного розвитку;
- присутність мотивації за випереджувальним принципом для фахівців певних спеціальностей, що відповідають профілям навчання;
- розвиток матеріальної бази для проведення навчальних, навчально-виробничих профільних практик;
- система пільг для випускників профільних середніх закладів у зв’язку з отриманням наступного (вищого) рівня профільної освіти;
- високий рівень методичного забезпечення навчального процесу в профільній школі;
- високий рівень кваліфікації педагогічних кадрів у контексті забезпечення профільно-професійної освіти;
- гнучкий стан системи освіти регіону як взаємозумовленості середньої школи і вищого навчального закладу регіону;
- освіта визнається соціоформуєчим засобом регіону і розвивається в контексті програми соціально-економічного розвитку регіону.

Важливою умовою організації профільного навчання є *передпрофільна підготовка* (переважно 8-9 класи). На цьому етапі розвитку школяра мають скластися „вибір” і „мотивація” учіння в старшій школі. Основна школа підводить учня до ключових профільних об-

разів як „цінностей-самоцінностей” на тлі певної методології – вступ до професії.

Слід підкреслити, що поняття „навчальна галузь”, „навчальний профіль” є досить відносними, але такими, що за змістом не суперечать „освітньому стандарту”, „запиту учня”, „можливостям системи освіти”.

У свою чергу для основної школи глибина і обсяг варіативної частини змісту освіти (шкільний компонент) включає матрицю „варіант профілю – рівень навчання” згідно зі спектром-пропозицією навчальних траєкторій для старшої ланки школи як додатковість, як взаємоперехід „прикладна-інтелектуальна”

навчальна діяльність. При цьому „спектр пропозицій” може мати „ядро пропозицій” і „варіативну периферію” – доповненість, сформовану індивідуальним запитом (індивідуальний профіль), шкільний „стандарт” освіти.

Тож пізнавальні інтереси учнів виступають рушійною силою профільного навчання, активно впливають на характер навчальної діяльності, організованої як профіль для певної категорії учнів. Важливою умовою формування пізнавальної активності учнів виступає увесь устрій школи як соціо-педагогічної системи і навчально-виховної роботи в ній.

Важливим профільним началом у такій школі має бути виховне поле школи. Значних дисбалансів сьогодні у вибір школяра додає зокрема „кон’юнктура на ринку праці”, нерегульованість регіональної соціальної молодіжної політики, відсутність належної мотивації при виборі майбутньої професії. Слід визнати вагомим фактором профільного навчання стан профільно-зорієнтованого виховання і стан ринку праці.

Отже, проблема організації профільного навчання в Україні переростає з „проблеми школи” в „проблему регіону”, у завдання кадрового освітнього менеджменту. Тому і вирішення цієї проблеми (профільне навчання) повинне мати об’єктивний характер – соціальне замовлення. Безумовним „урівноважувальним” фактором для розв’язання проблеми профілізації навчання є певне виховне школоцентричне середовище, збудоване на етичних засадах, а саме: коли соціум визнає школу засадою

Таблиця 1.

а) гуманітарна галузь (ядро – людина, суспільство):	
-соціально-правовий;	-гуманітарно-економічний;
-соціально-політичний;	-гуманітарно-управлінський;
-соціально-гуманітарний;	-філологічно-філософський;
-історико-філологічний;	-гуманітарно-філологічний;
-гуманітарно-лінгвістичний;	-гуманітарно-педагогічний.
б) природнича галузь (ядро – природа, природа людини):	
- екологічний;	-хіміко-біологічний;
-еколого-економічний;	-аграрно-біологічний;
-природничо-педагогічний;	-фізкультурно-спортивний;
-природничо-медичний;	-фізкультурно-військовий;
-фізико-математичний;	-спортивно-природничий.
в) технічна галузь (ядро – природа людини, машина, природа техніки):	
-фізико-технічний;	-технічний дизайн;
-біонічний;	-проектно-конструкторський;
-техніко-технологічний;	-технологічний;
-механіко-технологічний;	-техніко-інформаційний.
г) культурно-естетична галузь (ядро – природа чуттєвого людини (душа), природа людини, творча дія):	
-художній дизайн;	-хореографічний;
-художньо-сценічний;	-побутово-обслуговуючий;
-художньо-модельний;	-народних ремесел;
-художньо-прикладний;	-образотворчого мистецтва;
-художньо-естетичний;	-музичний.
г) інформаційна галузь (ядро – природа раціонального):	
-програмно-біонічний;	-програмно-кібернетичний;
-програмно-технічний;	-програмно-лінгвістичний;
-програмно-математичний;	-програмно-економічний.

ПОРІВНЯННЯ МОДЕЛЕЙ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Елемент процесу	Навчально-дисциплінарна модель (раціональна)	Особистісно-орієнтована модель (гуманістична)	Профільно-диференційована модель (соціально-гуманістична)
Мета	Набуття знань основ наук, соціалізація як стандартизація поведінки і напрямку думок	Забезпечення психологічної захищеності, психологічне здоров'я, базис особистісної культури, розвиток індивідуальності дитини.	Розвиток нахилів і здібностей, відповідних умінь і навичок, формування наукового світогляду, вироблення власної моральної позиції. Розвиток якостей творчої особистості майбутнього громадянина і професіонала.
Зміст	Засвоєння матеріалу програми, відпрацювання стереотипу поведінки	Особистісно-орієнтований зміст навчання: інваріант (стандарт), варіативна складова; існує психологічний супровід учня.	Присутність варіативних траєкторій освіти. Оволодіння методами пізнання і творчої діяльності, формування переконань як сплаву знань і дій, володіння механізмами професійного самовизначення.
Мотиви	Оцінки, заклики, умовляння, заборони, покарання	Розуміння, визнання і прийняття особистості дитини.	Радість від процесу пізнання, пробудження творчої активності, досягнутих успіхів; різні види заохочення; умова творчості – вибір профільного навчання.
Методи	Пояснення, вправи, заучування матеріалу, повторення, опитування, екзамени, диктат учителя, зрівнялівка	Співробітництво. Опора та інтереси і перспективи розвитку учня як члена суспільства.	Проблемний виклад матеріалу, залучення учнів до спільного пошуку істини, виконання творчих завдань, співробітництво педагогів і учнів, індивідуальний підхід до вихованців, профільно-диференційоване навчання.
Домінантні форми	Фронтальні заняття за типом шкільного уроку	Гра, що дозволяє дитині виявити власну активність.	„Гра-робота” трансформується в „роботугру” (профіль, творчість).
Очікувані результати	Відповідність знань програмним вимогам, слухняність, упевненість у володінні істиною	Розширення „степенів свободи” суб'єкта розвитку з врахуванням його вікових особливостей.	Уміння застосовувати знання на практиці, діалектично мислити, звичка нічого не сприймати на віру, здатність до самоаналізу, самовдосконалення, вміння творчо працювати, соціальна активність, відповідальність.

соціальної організації, а в тій, безумовно, практикуються соціальні ролі. Тому профільна школа, насамперед, є соціально-гуманістичною технологією навчання (таблиця 2).

Слід зауважити, що сучасна профільна школа не може бути на 100% тиражованим і стандартизованим продуктом (штампом), адже „школа виховання творчості” через „профільність” є індивідуалізованим явищем понад усе. Тому чим індивідуальніша і самобутніша організація і її устрій, чим більше в ній (особливо через цей устрій) національної самобутності, тим ціннішою вона буде, відповідатиме культурним і педагогічним запитам.

На завершення...

Нове ставлення до праці у XXI столітті – це, перш за все, ставлення до неї через призму модернізованого виробництва, культури інтелекту і культури управління організацією. Тому сучасна профільна школа повинна нести ідеї такого виховання, де творчість визнавалася б за норму. Це зобов'язує суспільство облаштувати школу так, щоб у ній велася підготовка до майбутнього фаху (інтелектуальної або прикладної) на засадах громадянськості, природних здібностей і нахилів, розкритті обдарувань, пізнавальних інтересів. Це не означає, що профільна школа має бути ремісничого спрямування.

Пропонуємо сформульований нами „профільний принцип виховання”:

1. На противагу переважно “книжковому” (з відомих причин) методу засвоєння знань профільне навчання користується реальними методами: безпосереднє знайомство з об'єктами пізнання, явищами і законами навколишньої природи як у процесі практичної взаємодії, так і в процесі всієї профільної діяльності (інтелектуальної і прикладної).

2. Профільне виховання дозволяє, починаючи від основи (материнської школи), оточити дитину умовою дії, взаємодії, самодіяльності. Ця умова виходить від соціального життя людини і мети його реконструкції.

3. Загальний, всебічний розвиток інтелектуальних здібностей дитини, пізнавальної активності (поєднувати емпіричний раціональний метод пізнан-

ня); уміти використовувати знання на практиці, будувати власний світогляд; володіння саморефлексією для супроводу провідних здібностей.

4. Школа розвиває якості не лише як готові дефініції, а як підґрунтя для отримання „нових знань”. Еволюція, гнучкість і пристосованість знань, умінь і навичок для практичних справ життя в майбутньому – вимога профільної школи (на противагу накопиченню знань).

5. Багатопредметність трансформується в цілевідповідність знань (не суперечить стандарту) шляхом інтегрованості освіти: заміна дескриптивної (описової) і спекулятивної (очевидної) класифікації.

6. Формує єдину картину світу як послідовність світобудови (концентрично): 5 клас (натурфілософія), 9 клас (світ людини), 12 клас (людина в світі).

Профільне навчання, формуючи стійкий інтерес до життєдіяльності людини, сприяє як рушійна сила особистості для розвитку її індивідуального профілю – вихованню її волі та характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України про загальну середню освіту // Освіта України. – 1999. – № 25.
2. Климов Е.А. Індивідуальний стиль діяльності в залежності від типологічних свойств нервної системи: К психологическим основам научной организации труда, учения, спорта. – Казань, 1969.
3. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – № 33.
4. Самодрин А.П. Профільно-диференційована школа як педагогічна проблема: Ч. 1. – Кременчук, 1995.
5. Самодрин А.П., Забеліна О.В., Куліш Н.М. Технологія відбору учнів до профілів навчання в умовах профільно-диференційованої школи: формування профілів у 6-11 (12), 5-9 класах гімназії, 8-11 (12) класах ліцею. – Кременчук, 1999.
6. Самодрин А.П., Мороз О.П. Проблеми допрофесійної підготовки у зарубіжній школі // Постметодика. – 2001.
7. Шукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. – М., 1988.

НОРМИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ

Педагогіка

ШКОЛИ

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

До системи основних параметрів, що приймаються як державна норма освіченості належить особистісна культура, структурною складовою якої є *культура спілкування*.

Попри надзвичайну важливість володіння школярем культурою спілкування для успішного перебігу навчальної діяльності і майбутньої повноцінної життєдіяльності така сфера наукового дослідження, як норми спілкування, фактично не розроблялася в сучасній психологічній науці.

Культура спілкування є продуктом комунікативної діяльності її суб'єкта і впливу на нього чинників міжособистісної взаємодії.

Як відомо, є два шляхи освоєння школярами комунікативної культури: стихійний і керований. І досі у більшості шкіл цей процес відбувається стихійно. Причина полягає не лише в неможливості систематичної роботи психологічної служби з усіма школярами (освітні нормативи передбачають одного психолога), а й тому, що не існує норм розвитку комунікативної культури: комунікативних *знань* та *вмінь*, що утворюють комунікативну компетентність; комунікативної *мотивації* (потреби, цінності, ідеали, настанови, самоусвідомлення, позиції, ставлення тощо); мотивованих і морально спрямованих комунікативних *якостей* особистості.

У своїй роботі психологи здебільшого орієнтуються на власні уявлення про параметри і показники комунікативної культури учнів, вікові можливості та особливості її становлення і розвитку. Цим зумовлюється необхідність ґрунтовного теоретико-експериментального вивчення норм розвитку психологічних характеристик комунікативної культури школярів з метою подальшого озброєння відповідним науковим знанням передусім шкільної психологічної служби.

Отже, спрямованістю сучасної освіти на становлення комунікативного підґрунтя особистісної культури школяра і необхідністю озброєння передусім шкільної психологічної служби науковим знанням про норми розвитку характеристик комунікативної культури і зумовлені **основні завдання нашого дослідження:**

- теоретичне вивчення поняття *"норми розвитку"* у його зв'язку з особливостями розвитку такого складного психологічного утворення особистості, як комунікативна культура;
- визначення підходу до встановлення норми розвитку функції (чи явища), обчислення коефіцієнта норми, порівняння отриманих експериментально результатів розвитку комунікативної функції у підлітків з високим і низьким рівнем її сформованості з нормативним (оптимальним) показником.

Ольга КОРНІЯКА

Старший науковий співробітник Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, кандидат психологічних наук

ДО ТЕОРІЇ ПОНЯТТЯ

На загальнонауковому рівні норма визначається як: “1) Загальновизнане, узаконене правило, міра, закон, вірець, звичайний стан (напр. Н. представництва, Н. поведінки). 2) Середня кількість, розмір чогось (напр., Н. часу, Н. опадів)” (11, С. 470).

Культурні норми, які регулюють міжособистісні та міжгрупові відносини, можуть бути поділені на:

- спонукальні і заборонні;
- загальнолюдські, національні, класові, групові;
- за ступенем обов'язковості: обов'язкові і не обов'язкові для виконання (5, С.17).

Тісно пов'язана з названою проблемою проблема мовної норми (особливо важливо при передачі вчителем свого комунікативного досвіду). Зазвичай правильним вважається мовлення, коли воно не порушує мовної норми.

О.О. Леонтєв пропонує при визначенні нормативності певного явища застосовувати “критерій комунікативної доцільності”, який тісно пов'язаний із поняттям мовленнєвої діяльності. Отже, висловлювання доцільне, якщо досягнуто поставленої мовцем у “діяльнісному” акті мети (7, С. 76).

Норма формується і вдосконалюється в результаті складних перетворень у процесі спілкування.

Процес комунікативного розвитку дитини посилюється в період шкільного навчання, коли істотно розширюється сфера спілкування.

Отримана у процесі міжособистісної взаємодії інформація робить дитину учасником “обміну” між людьми моделями поведінки, типами діяльності і спілкування, завданнями, мотивами і т. д.

На людину впливає зазвичай сукупність норм, які можуть і не узгоджуватися одна з одною, зумовлює певні труднощі у спілкуванні – норми поведінки для підлітка задаються авторитетними ровесниками, і можуть суперечити соціально-комунікативним нормам. Відтак з'являється необхідність виховання у школярів етичних орієнтацій.

У зв'язку з важливістю вироблення у суб'єкта спілкування морально зорієнтованих якостей, завданням педагогічної психології і психології розвитку та виховання має бути розробка необхідної системи соціально-комунікативних норм і перетворення їх у внутрішні регулятори поведінки особистості.

Згідно з підходом Л.М. Балабанової, норма визначається як здатність „людини до варіацій у відносинах з іншими людьми, встановлення своєрідного “функціонального оптимуму” за допомогою різних способів саморегуляції для досягнення

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нами було здійснено пробне експериментальне дослідження міри розвитку комунікативної функції у школярів-підлітків ЗОШ №21 м. Києва (вбірка налічувала **50 учнів** віком **14 років**) у її відношенні до середньостатистичного показника, що розглядається як оптимальний варіант вікової норми.

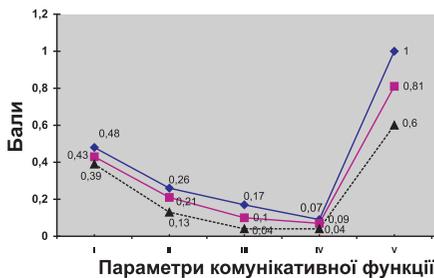
Для оцінки міри розвитку комунікативної функції використовувалася розроблена нами методика визначення особливостей комунікативного розвитку (6), створена з метою доповнення за змістом методики А.А. Павлової і Л.О. Шустової щодо вимірювання мовленнєвої функції.

Після опрацювання емпіричних даних отримали середньостатистичний показник розвитку комунікативної функції за вибіркою 18,58 б. Після його переведення в стандартизовану 1-бальну шкалу він дорівнював 0,81 – результат перебуває в діапазоні високого рівня розвитку комунікативної функції.

Порівняння індивідуальних результатів розвитку комунікативної

Графік.

Результати розвитку комунікативної функції у підлітків з високим і низьким рівнями її сформованості відносно до нормативного (оптимального) показника

- ◆ індивідуальний результат, що належить до високого рівня розвитку комунікативної функції;
- оптимальний показник як варіант норми;
- ▲ індивідуальний результат, що належить до низького рівня розвитку комунікативної функції;

функції дало змогу встановити, що у **50%** досліджуваних підлітків цей розвиток перевищує норму, у **20%** школярів – відповідає нормі, а у **30%** нижчий за норму. На графіку представлено індивідуальні результати розвитку комунікативної функції в досліджуваних з високим і низьким рівнями її сформованості порівняно з нормативним показником.

Відтак групу підтримки (за умовною типологією) утворюють **70%** досліджуваних підлітків, чий комунікативний розвиток треба підтримувати, а до групи корекції та розвитку входять **30%** школярів.

У результаті психологічного дослідження ми дійшли таких **висновків**:

По-перше, комунікативна культура, що являє собою складну систему об'єктивно закладених у ній характеристик, розглядається нами як форма існування соціально-комунікативних норм, що інтерпретуються як правила, принципи комунікативної поведінки. Критерієм нормативності мовленнєвого спілкування є поряд з дотриманням норм літературної мови ще й комунікативна доцільність, що розуміється як ефективність міжособистісної взаємодії. Комунікативна культура виступає *регулятивним чинником* при виборі суб'єктом взаємодії морально важеного способу спілкування, що підвищує сприйнятливність до комунікативно-мовленнєвого впливу і сприяє взаєморозумінню.

Отже, нормативність комунікативної культури – це не тільки додержання

(Продовження, початок на с.36)

значущих цілей соціально прийнятним шляхом" (1, С. 25).

Та перш ніж окреслимо підхід до кількісної оцінки нормативності розвитку характеристик комунікативної культури, попередньо подамо в узагальненій формі (у вигляді таблиці) критерії розвитку комунікативної культури (її компонентів) та їхні характеристики-індикатори. В основу виділення критеріїв розвитку комунікативної культури покладено теоретико-експериментальну модель психологічної структури комунікативної культури як єдності чотирьох взаємоз'язаних компонентів: мотиваційного, пізнавального, поведінкового, вольового (див. схему).

Таким чином, нами виділено "емпіричні референти" – ті характеристики, які можна спостерігати, відтворювати і вимірювати у процесі наукового дослідження.

Який же розвиток комунікативної культури є нормативним, для ефективної взаємодії й успішного здійснення комунікативної діяльності школярем підліткового віку?

Звернемося до досліджень у галузі встановлення об'єктивного показника вікової норми. Так, у дослідженні співробітників лабораторії вікової фізіології і шкільної гігієни Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України стверджується, що при зіставленні експериментально отриманих даних – показників функціональної зрілості досліджуваної психічної функції (I) – з показниками еталона цієї функції (E) "одержимо числовий зріз, що об'єктивно характеризує стан досліджуваної функції в цей віковий період: $N = I/E$ " (10, с. 78). При цьому межі норми завжди лежатимуть в інтервалі: $0 < N < 1$. Як об'єктивний показник норми розглядається в системі координат точка з координатами: 0; 0,618 – за аналогією з точкою у форматі "золотого перетину". Пряма, проведена паралельно осі X, береться за вісь, яка „характеризує збалансований стан досліджуваної психічної функції” і з якою порівнюються результати, обчислені за вищенаведеною формулою (10, С. 79).

Тим часом за вікову норму розвитку комунікативної культури (її характеристик), з якою б порівнювався індивідуальний результат, можна також прийняти високий (бажаний) рівень її розвитку. Цей рівень за стандартизованою 1-бальною шкалою перебуває в діапазоні: 1 – 0,8 б.; відповідно середній рівень: 0,7 – 0,4 б., а низький її рівень: 0,3 – 0 б.

Було встановлено, що „чим далі індивід стоїть від середньопопуляційних значень за своїми індивідуально-типологічними характеристиками, тим менш пластична система структурно-функціональних відношень у нього формується, що призводить до звуження діапазону адаптивних реакцій” (2, с.26). Урахування цих принципів положень важливе в аспекті нашого дослідження.

Звідси правомірним є припущення про *середньостатистичне розуміння норми* розвитку конкретної характеристики (функції), вимірної у певній сукупності досліджуваних. У нашому випадку це умови навчально-виховного середовища, в якому середньостатистичний результат є, певно, тим "функціональним оптимумом", що робить можливим стан відносної рівноваги в системі "вчитель-учень".

(Продовження на с.38)

(Закінчення, початок на с.34)

Відтак для реалізації завдань дослідження маємо враховувати середнє значення як статистичний показник, що являє собою середню оцінку розвитку досліджуваної психологічної характеристики. Середньостатистична оцінка характеризує ступінь розвитку цієї характеристики у тій групі досліджуваних, яка була піддана психодіагностичному обстеженню. Саме середньостатистичний показник розглядатимемо як *оптимальний варіант вікової норми розвитку* оцінюваної характеристики комунікативної культури.

$$\text{Коефіцієнт норми} = \frac{\text{індивідуальний показник}}{\text{оптимальний показник}} \times 100.$$

Цей показник указує на відношення результату окремого досліджуваного до середньої величини (яка розглядається як оптимальний варіант вікової норми) розподілу результатів у групі досліджуваних його віку. Після обчислення маємо:

$K_n > 100$ свідчить про розвиток характеристики, який перевищує вікову норму;

$K_n = 100$ – відповідність нормі;

$K_n < 100$ – розвиток характеристики, нижчий від норми.

При визначенні міри розвитку психологічної характеристики (функції) порівняльний аналіз має доповнюватися, як справедливо зауважує Л.М. Балабанова, якісним аналізом з позицій біоптимальності. Звідси важливий індивідуальний підхід до оцінки розвитку психологічної характеристики (функції), що враховував би ситуативність, сприятливість (несприятливість) соціальних чинників, з одного боку, і розвиненість пізнавальних і комунікативних здібностей, стан розвитку мислення, пам'яті – з другого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабанова Л.М. Категорії норми у дослідженні та регулюванні функціональних станів людини / Автореферат дис. ...доктора психол. наук. – К., 2001. – 32 с.
2. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. – М.: Наука, 1978. – 312 с.
3. Бобнева М.И. Нормы общения и внутренний мир личности // Проблема общения в психологии. – М.: Наука, 1981. – С. 241-264.
4. Клименко В.В. Функции психичного і фізіологічного в онтогенезі учня // Актуальні проблеми сучасної української психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. академіка С.Д. Максименка. – К.: Нора-Друк, 2003. – Вип. 23. – С. 123-136.
5. Колмогорова Л.С. Диагностика психологической культуры школьников: Практик. пособие для шк. психологов. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2002. – 360 с.
6. Корніяка О.М. Комунікативна гра як засіб становлення і розвитку культури спілкування підлітка // Практична психологія і соціальна робота. – 2004. – №2. – С.77-80.
7. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
8. Проблемы общения и воспитания: В 2-х ч. – Тарту, 1974. – Ч.1. – 209 с.
9. Психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 215 с.
10. Серєгин Ю.В., Быстрова Е.В., Миронова Л.П. Экспериментальное определение норм психического развития школьников // Научно-теоретический часопис. Спеціальний випуск №3: Психологія. Педагогіка. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – С. 76-83.
11. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Українська Рад. Енциклопедія, 1974. – 775 с.

правил, не лише комунікативна доцільність при реалізації індивідом своїх соціальних й інтелектуальних можливостей, а й моральна орієнтованість, що забезпечує ефективність міжособистісного впливу.

По-друге, для вимірювання норми розвитку психічної функції чи характеристики явища (в нашому випадку – складових комунікативної культури) нами запропоновано середньостатистичний підхід, за яким як норма беруться ті величини розвитку функції (явища), які є найбільш адекватними умовам середовища існування індивіда. Відтак як оптимальний варіант вікової норми розвитку оцінюваної характеристики комунікативної культури розглядається середньостатистичний показник, який характеризує міру розвитку психологічної характеристики в цілому у певній групі досліджуваних (тут – школярів-підлітків). Крім того, обчислюється коефіцієнт норми як співвідношення між індивідуальним (фактичним) показником розвитку певної характеристики і нормативним (оптимальним) показником, який більш або менш точно наближається до свого ідеального значення і дозволяє визначити межі розвитку цієї характеристики: перевищення норми, відповідність їй чи розвиток, нижчий за норму.

У перспективі подальше експериментальне вивчення розвитку різних характеристик комунікативної культури школярів стосовно нормативного показника.

КРИТЕРІЇ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ШКОЛЯРА

Показники	Критерії	Характеристики-індикатори
1. Мотиваційний компонент	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розвиненість особистісних потреб. 2. Розвиненість пізнавального інтересу і творчої активності. 3. Розвиненість комунікативного мотиву. 4. Розвиненість особистісних цінностей (добра, істини, краси тощо). 5. Сформованість етико-комунікативних настанов, етичного ставлення до процесу спілкування та його учасників. 6. Самоусвідомлення (рефлексія). 7. Розвиненість моральної сфери особистості. 8. Моральність комунікативних дій і поведінки в цілому. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Потребнісно-мотиваційні утворення: потреба в пізнанні, потреба в спілкуванні, потреба в самопізнанні й оцінці самого себе, потреба в пізнанні й оцінці інших людей, потреба в самоствердженні у спілкуванні, потреба в самовдосконаленні, потреба в самовираженні тощо. 2. Морально-комунікативні якості: ввічливість, вихованість, тактовність, повага до інших людей, почуття власної гідності, доброзичливість, емпатійність, правдивість та ін. 3. Моральні (духовні) уявлення.
2. Пізнавальний компонент	<ol style="list-style-type: none"> 1. Знання соціально-етичних норм, закономірностей спілкування, соціальних ролей. 2. Моделювання (відтворення) зразків поведінки. 3. Сформованість раціональних прийомів роботи з інформацією. 4. Розвинені комунікативні здібності. 5. Мовна компетентність (лексичні та граматичні засоби). 	Сформованість комунікативних умінь, підґрунтям яких є відповідні знання та навички.
3. Поведінковий (операційний) компонент	<ol style="list-style-type: none"> 1. Комунікативна функція: а) здатність до адекватного розуміння смислу одержуваної інформації; б) здатність до висловлення думок, вміння вести розмову (спір) з додержанням культури мовлення. 2. Перцептивна функція. 3. Здатність до соціальної взаємодії, або інтерактивна функція. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вміння слухати 2. Вміння говорити. 3. Вміння володіти голосом, інтонацією, паузами тощо. 4. Володіння мімікою, пантомімікою. 5. Вміння сприймати і розуміти іншу людину. 6. Рефлексивність. 7. Вміння та навички соціальної взаємодії: <ol style="list-style-type: none"> а) вміння встановлювати контакт; б) вміння діяти злагоджено у спілкуванні; в) вміння виявляти підтримку у взаємодії; г) вміння залагодити (чи уникати) конфлікт. 8. Здатність до самопрезентації, автентичність. 9. Здатність до співчуття, співпереживання. 10. Товариськість та ін.
4. Вольовий компонент	<ol style="list-style-type: none"> 1. Здатність до контролю і регулювання поведінки в процесі взаємодії, навички самоорганізації. 2. Сформованість відповідних вольових якостей. 	Якості вольової сфери особистості: впевненість у собі, самоконтроль, самовладнання, ініціативність, відповідальність, самостійність тощо.

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У ДОПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ЛІЦЕЙІСТІВ АВІАКОСМІЧНОГО ЛІЦЕЮ

**Наталія
МУРАНОВА**

Ректор Інституту доузів-
ської підготовки, аспірант
Національного авіаційного
університету

Допрофесійна підготовка старшокласників у Авіа-космічному ліцеї це:

- формування загальнолюдських цінностей особистості;
- розвиток творчих здібностей ліцеїстів;
- формування спеціальних якостей особистості ліцеїста.

Реалізуючи ці завдання, ми весь навчально-виховний процес у ліцеї підпорядкували вирішенню цих проблем, а саме:

- прийом старшокласників у ліцей проводиться індивідуально;
- навчання проводиться за груповими та індивідуальними формами;
- спецкурси та програми до них створюються індивідуально відповідно до запитів ліцеїстів.

Щоб реалізувати завдання допрофесійної підготовки старшокласників у системі "ліцей - НАУ", потрібно, *по-перше*, визначити класи ліцею, що братимуть участь у реалізації експериментальної програми, а також контрольні класи для порівняння результатів експерименту; *по-друге*, здійснити констатуючий експеримент.

До експериментальних класів нами віднесено II курс (два 10-ті класи) 2001-2002 навчального року та III курс (два 11-ті класи) 2002-2003 навчального року, а дев'ять класи визначено як препедевтичні у допрофе-

сійній підготовці, з якими проводиться робота, спрямована на скорочення строку адаптації до навчання в ліцеї, професійного самовизначення через інформованість про типи професій з основних напрямів навчання в НАУ (технічного, економічного, гуманітарного). Позначимо їх як E₂₀₁, E₂₀₂, E₂₀₃, E₂₀₄ (E – експериментальний клас, цифровий індекс означає номер групи ліцею), – два **десяті класи 2001-2002** навчального року: 10-А, 10-Б, відповідно E₂₀₅, E₂₀₆; вони ж – **одинадцяті класи 2002-2003** навчального року E₃₀₅, E₃₀₆.

Контрольні (К) – К₂ (2001-2002 н/р.). Одинадцяті класи Андрушівка, Десна, відповідно К₁, К₂ (2002-2003 н/р.). Контрольні класи вибрано з шкіл, які співпрацюють з Національним авіаційним університетом. До здійснення експерименту програми навчання напрямки допрофесійної орієнтації в Авіакосмічному ліцеї м. Києва, ліцейних класах шкіл Андрушівки, Десни збігалися. Для визначення ефективності здійснення експерименту доцільно включити як контрольні групи ліцейні класи саме цих загальноосвітніх навчальних закладів.

Таким чином, до експериментальних груп нами віднесено 6 класів – E₃₀₁, E₃₀₂, E₃₀₃, E₃₀₄, E₃₀₅, E₃₀₆,

ЛІТЕРАТУРА

1. Педагогічний словник. / За ред. Ярмаченка М.Д. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516с.
2. Паламарчук. В.Ф. Як виростити інтелектуала. – Тернопіль: „Навчальна книга – Богдан”, 2000. – С. 127- 129.

до контрольних два – К₁, К₂. Тобто в експерименті беруть участь 8 класів (див. табл. 1).

Констатуючий експеримент здійснювався у вигляді педагогічної діагностики допрофесійного рівня старшокласників 11 класів Авіа-космічного ліцею.

Завдяки аналізу теоретичних досліджень з проблеми допрофесійної підготовки учнів старших класів у системі загальної середньої освіти нами визначено основні параметри, що характеризують рівень допрофесійної підготовки. Ними є:

- рівень загальноосвітніх знань з основ наук;
- рівень професійно-орієнтованих знань та вмінь;
- мотивованість учнів щодо вибору майбутньої професії;
- вивчення характеристик інтересу щодо вибору майбутньої професії;
- аналіз результатів професіографії учнів 11-х класів.

На основі виявлених основних параметрів визначено завдання педагогічної діагностики:

- виявити рівень загальноосвітніх знань та вмінь ліцеїстів, спрямованих на професію інженера та працівника авіаційної промисловості;
- з'ясувати рівень обізнаності ліцеїстів із вибраними майбутніми професіями, що готують у Національному авіаційному університеті;
- виявити рівень інтересу до майбутньої професії інженера та працівника авіаційної промисловості;
- виявити мотиви вибору майбутньої професії в ліцеїстів;
- виявити здібності учнів до обраних майбутніх професій інженерів та працівника авіаційної промисловості.

Розглянемо поняття „діагностика” (1). Воно походить від грецького *diagnostics* – здатний розпізнавати

– розділ педагогіки і психології, метою якого є визначення педагогічного або психологічного діагнозу; обстеження дитини для визначення рівня розвитку й індивідуальних особливостей її психіки та поведінки, виявлення можливих відхилень у психічному розвитку. Діагностика проводиться двома шляхами:

- 1) різнопланове короткочасне обстеження з використанням ряду психодіагностичних методик (тестів);
- 2) тривале вивчення дитини в умовах навчально-виховного процесу.

Таблиця 1.

Експериментальні і контрольні групи	Кількість учнів 2001- 2002 н/рік	Кількість учнів 2002-2003 н/р
E ₃₀₁	26	26
E ₃₀₂	28	28
E ₃₀₃	28	28
E ₃₀₄	25	25
E ₃₀₅	31	31
E ₃₀₆	33	33
K ₁	34	34
K ₂	32	32

Таблиця 2.

Рівні інтересів учнів експериментальних та контрольних груп до профілю навчання (у відсотках)

№ п/п	Експериментальні та контрольні групи	Низький рівень інтересу	Середній рівень інтересу	Високий рівень інтересу
1	E ₃₀₁	8	37	55
2	E ₃₀₂	7	37	56
3	E ₃₀₃	9	41	50
4	E ₃₀₄	6	39	55
5	E ₃₀₅	8	42	50
6	E ₃₀₆	6	40	54
7	E ₃₀₇	3	45	52
	В середньому	6,6	39	53
8	K ₁	13	64	23
9	K ₂	12	58	30
	В середньому	12,5	61	26,5

До педагогічної діагностики, що ми використовували у своїй експериментальній діяльності, включено вивчення рівнів знань, умінь у ліцеїстів, а також інтересів, мотивів та здібностей, спрямованих на професію інженера та працівника авіаційної промисловості, а також професіографія.

На першому етапі діагностувались знання та вміння учнів з основ наук і за напрямками: технічний, інформаційний, соціально-гуманітарний, економіко-правознавчий. Діагностика здійснювалась у вигляді контрольних робіт та спеціально складених тестів

На другому етапі вивчались інтереси та мотиви вибору напряму навчання на майбутню професію за спеціальними тестами.

На третьому етапі вивчалась відповідність здібностей учнів обраній майбутній професії за професіограмою, розробленою Холландом, що є опитувальником із чотирьох розділів:

I – діяльність (мета – визначення виду діяльності, цікавого для особистості);

II – здібності та вміння (визначення відповідності виду діяльності здібностей та умінь, рівень компетентності учнів у певних видах діяльності);

III – професії (перевірка сприйняття та ставлення до певного типу професій);

IV – самооцінка (вивчається уявлення учня про самого себе, його уявлення про здібності, потрібні для майбутньої професії).

Сумарний результат аналізу відповідей учнів дає

Рівень якості знань учнів експериментальних та контрольних груп (початок 2001 - 2002 навчального року)

Таблиця 3.

№ п/п	Експериментальні та контрольні групи	Кількість учнів	Репродуктивні (у відсотках)			Конструктивні (у відсотках)			Творчі (у відсотках)		
			№ завдання			№ завдання			№ завдання		
			1	2	3	1	2	3	1	2	3
1	9 E ₃₀₁	26	41	12	7	25	11	7	8	13	6
2	10 E ₃₀₂	28	53	21	9	27	19	10	16	13	8
3	11 E ₃₀₃	28	59	33	10	36	23	10	19	17	10
4	E ₃₀₄	29	56	30	10	32	20	11	21	19	12
5	E ₃₀₅	25	52	31	12	35	23	11	23	21	18
6	E ₃₀₆		57	30	13	35	21	13	24	23	18
7	E ₃₀₇		57	32	14	34	22	13	25	22	18
	В середньому		53,2	27	10,7	32	15	10,7	19	19	12
8	K ₁		49	17	10	28	18	10	8	10	10
9	K ₂		47	18	11	30	15	10	11	10	12
	В середньому		48	17,5	10,5	29	16,5	10	9,5	10	11

Фактори, що вплинули на вибір навчання з профілізації на інженера та працівника авіаційної промисловості (у відсотках)

Таблиця 4.

№ п/п	Хто порадив обрати профіль навчання	9 клас E ₃₀₁	10 клас E ₃₀₂	E ₃₀₃	E ₃₀₄	E ₃₀₅	E ₃₀₆	K ₁	11 клас K ₂
1	Батьки	53	65,7	60	58,4	65	61,7	57,9	64,2
2	Друзі	8,6	8	7,8	9	8,1	8,2	7,9	20,1
3	Знайомі	8	8	6	6,2	5	7,9	8	13,8
4	Ваш варіант	23	22,1	21	22	21,6	21,3	21	22,5

можливість визначити у класифікаторі професій (500 професій) відповідність знань, умінь, здібностей, самооцінки кожного учня певній професії або тій, що обрав учень.

Відбір змісту знань, умінь для першого етапу педагогічної діагностики здійснювався відповідно до визначених напрямів допрофесійної підготовки з урахуванням вікового засвоєння предметних дисциплін. З дисциплін, що не вивчалися учнями, проводилися співбесіди з метою визначення їхнього рівня обізнаності. Діагностика якості знань та умінь учнів, які вступають до Авіакосмічного ліцею, здійснюється за трьома рівнями, що розроблені В.Ф. Паламарчук (2): репродуктивним, конструктивним, творчим

Репродуктивний рівень знань – це знання фактів, правил, явищ, подій, дій і їхнє відтворення без суттєвих змін. Учні розпізнають навчальну інформацію, можуть її описати, дати „готове” визначення, застосувати відомі їм прийоми мисленнєвої діяльності.

Конструктивний рівень знань – це знання, здобуті в результаті комбінування, реконструювання знань першого рівня (репродуктивного) за допомогою виділення головного, порівняння, узагальнення та інших прийомів мисленнєвої діяльності.

Творчий рівень знань – це знання та вміння, набуті в процесі самостійної пошукової діяльності учнів, уміння застосовувати знання в новій, незнайомій ситуації, знаходити вирішення проблемних завдань.

Учням пропонувались по 10 завдань (тестів) з кожного напрямку: 5 – репродуктивного рівня, 3 – конструктивного і 2 – творчого рівня.

Оцінювання завдань здійснювалося за такими характеристиками і показниками:

А. Характеристики і показники оволодіння знаннями

1. Зміст поняття – сукупність усіх існуючих ознак, властивостей, особливостей, процесів, явищ, визначених цим поняттям.

2. Об'єм поняття – кількість об'єктів, що охоплено цим поняттям.

3. Зв'язок і відношення поняття з іншими.

Основними показниками оволодіння знаннями було обрано **коефіцієнт повноти засвоєння** змісту цього структурного елемента (наприклад, поняття): $K_s = n_s/N_s$, де n_s – кількість правильно названих ознак поняття; N_s – кількість ознак, що треба засвоїти на цьому етапі навчання.

Б. Характеристики і показники сформованості умінь

1. Повнота – володіння ліцеїстами всіма діями, що входять у їхню діяльність (наприклад у діяльність спостереження).

2. Усвідомлення – наскільки усвідомлено ліцеїст виконує завдання.

3. Щільність та автоматизм – у процесі оволодіння діяльністю деякі дії можуть виконуватись на рівні підсвідомості.

4. Швидкість – час, що витрачає ліцеїст на виконання завдання.

5. Узагальненість – здібність переносити свої уміння на інші види діяльності.

6. Міцність – час збереження сформованих умінь у ліцеїста.

Основними показниками сформованості цих якостей (критеріїв) нами обрано:

- коефіцієнт оволодіння діяльністю $K = a/v$, де a – кількість правильно виконаних завдань тесту, v – кількість усіх завдань тесту (контрольної роботи).

- коефіцієнт сформованості умінь $K = n/N$, де n – кількість правильно виконаних дій, N – кількість усіх дій діяльності.

Використані нами характеристики, показники та критерії їх оцінювання апробувались у дослідженнях вчених В.І. Звереві, Ю.О. Конаржевського, А.Я. Найна, В.Ф. Паламарчук, В.М. Полонського, С.А. Пуймана.

Результати діагностики знань та умінь учнів експериментальних та контрольних груп у 2001-2002 навчального року подано в таблиці (див. табл. 3).

Аналіз результатів рівня якості знань учнів показав, що в середньому знаннями на репродуктивному рівні володіє

27,1% учнів; на конструктивному рівні – 17,6%; на творчому – 12%.

Це пояснюється тим, що у навчальному процесі переважали репродуктивні форми та методи навчання, які здійснювали вплив на мисленнєву функцію запам'ятовування та відтворення інформації.

Наступним етапом педагогічної діагностики допрофесійного рівня підготовки старшокласників є визначення інтересів та мотивів учнів.

Для вивчення мотивів вибору майбутньої професії ми продовжили вивчати інтерес ліцеїстів до професій інженера та працівника авіаційної галузі.

В основу критеріїв виділення рівнів сформованості інтересу до професії інженера та працівника авіаційної галузі було покладено ступінь розвитку його основних компонентів: *емоційного, інтелектуально-пізнавального, вольового*.

Виявлення інтересу в учнів здійснювалося за допомогою таких методів, як: анкетування, бесіда, творча робота.

Нами було визначено три рівні інтересу старшокласників до профілю навчання, що зумовлює вибір майбутньої професії інженера та працівника авіаційної галузі: *низький, середній, високий* (див. табл. 2).

Низький рівень інтересу характеризується слабкими знаннями про специфіку профілю навчання, професії інженера та працівника авіаційної галузі, не виявляє зацікавленості до інформації щодо майбутньої професії.

Середній рівень інтересу характеризується достатньо повними знаннями, відносно стійким інтересом до інформації про майбутню професію.

Високий рівень інтересу включає глибокий рівень знань (на рівні взаємозв'язків знань з різних дисциплін), високий ступінь інформованості про майбутню професію та її специфіку.

Аналіз анкет, бесід, творчих робіт показав, що в середньому інтерес в учнів 9-х класів до майбутньої професії складає: *низький – 27,7%*, *середній – 35,2%*, *високий – 16%*; серед 10-х класів – відповідно *34,1%*, *39,8%*, *42%*; серед 11-х класів – відповідно – *38%*, *56,2%*, *59%*. Ці ре-

зультати говорять, що допрофесійна підготовка ліцеїстів мала не системний, а *епізодичний* характер.

У допрофесійній підготовці важливого значення набуває також вивчення мотивації вибору майбутньої професії, що, по-перше, дає уявлення про глибину розуміння здійснюваного вибору, по-друге, сприяє виробленню стратегії роботи з учнями у допрофесійній підготовці; по-третє, мотивація вибору, її рівень є суттєвою характеристикою, що входить у рівень допрофесійної підготовки старшокласників.

Оскільки інтерес виражається через систему мотивів і ступінь сформованості цієї системи показує рівень розвитку, ми досліджували мотиваційну сферу учнів, що прийшли навчатися до Авіакосмічного ліцею. До основних мотивів потягу до професії інженера та працівника авіаційної промисловості відносяться:

- важливість та потрібність професії;
- любов до неба;
- творчий характер професії;
- матеріальна забезпеченість тощо.

Характерною рисою всіх учнів, що брали участь у тестах, є змішана мотивація обрання професії інженера та працівника авіаційної промисловості, тобто зовнішні та внутрішні імпульси, що спонукали до цього вибору.

Під час проведення співбесіди з учнями ми задавали запитання: „Що вплинуло на вибір професії інженера та працівника авіаційної промисловості?” (*це дає можливість виявити стимул формування інтересу*); „Що Вас найбільше приваблює в цій професії?” (*це дає можливість виявити мотив вибору*).

В анкетуванні взяло участь 109 респондентів, результати наводяться в табл. 4.

Як видно, основним *авторитетом*, що вплинув на вибір допрофесійної підготовки наших ліцеїстів, були *батьки* (53%; 65,7%; 64,7%).

Такі результати дозволили нам застосувати особистісно-орієнтований підхід до реалізації технології допрофесійної підготовки ліцеїстів Авіакосмічного ліцею.

ЕТИКА ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ: АКТУАЛЬНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Педагогіка

школи

Відповідно до державного стандарту основної школи в 5-х, а далі у 6-х класах, починаючи з 2005 навчального року, вводиться дисципліна “Етика”. Таке рішення Міністерства освіти і науки України є важливим і своєчасним, бо саме етика здатна допомогти особистості, що розвивається, розібратися в цінностях сучасного життя, виокремити серед них загальнолюдські, які в усі часи були орієнтирами буття людини. Ці цінності утворюють стрижень духовності і культури, дозволяють зрозуміти етичну основу і норми людського співіснування, впливають на культуру поведінки. Колишній міністр освіти і науки України В.Г. Кремень зазначив: “Час освіти, яка полягає лише у пізнанні світу, закінчився. Пізнання себе, свого „Я”, своїх прагнень і можливостей для самовизначення та кращої реалізації своїх сил – нове гідне гуманізму завдання освіти – і навчання, і виховання”. Саме на реалізацію цих завдань і спрямовано вивчення дисципліни “Етика”.

Слід зазначити, що у багатьох країнах світу етику вже давно введено в навчальні плани загальноосвітніх закладів як окрему дисципліну або як ту, що інтегрується у зміст інших предметів. Дані з офіційних джерел Європейської Комі-

сії з питань освіти дають уявлення про цей процес: Росія – “Етична грамати-ка”, Німеччина – „Етика”; Бельгія – „Релігія або етика”; Іспанія – „Релігія або етика”; Люксембург – „Релігійне виховання та етика”; Словенія – „Етика та суспільство” (права людини, принципи толерантності) та ін.

Важливість нововведення курсу “Етика” в Україні відповідає не тільки сьогodнішнім потребам суспільства щодо подолання його морального занепаду, а й безпосередньо спонукає учасників навчально-виховного процесу до утвердження гуманістичних цінностей та моральних норм, реалізації на практиці технології особистісно орієнтованого навчання і виховання. Етика як квінтесенція культури покликана сьогodні втілити ідеї гуманістичної педагогіки, яка шукає шляхи олюднення процесів навчання і виховання, звільнення школи від формалізму, стереотипів, авторитарного підходу до дитини. За словами відомого режисера, актора і педагога К.С. Станіславського, “*етика – атмосфера розвитку таланту*”.

Своечасність вивчення предмета “Етика” пов’язана з віковою специфікою 10-11

Людмила
ХОРУЖА

Старший науковий співробітник лабораторії педагогічних інновацій Інституту педагогіки АПН України, кандидат педагогічних наук, доцент

Директор школи, дітяю, сім’яції № 3/2005

річних дітей, а саме: з соціально-психологічним статусом на шляху від віку молодшого школяра до підлітка; зміною потреб, соціальної ситуації, вибором інших ідеалів і життєвих орієнтирів; сензитивністю формування моральних норм поведінки, навичок і звичок. У дитини цього віку формуються ідеали, відбувається активний процес самоідентифікації, вона шукає приклад для наслідування, обраний взірць залишається з нею на все життя. Підлітки проявляють інтерес до моральних почуттів, гостріше реагують на несправедливість, тонко відчують ставлення до себе. На нашу думку, цей предмет здатний забезпечити більш повільне входження дітей у пубертатний період їхнього розвитку, дозволить максимально уникнути виявлень несвідомої, аморальної поведінки.

Аргументувати важливість нововведення можна словами всесвітнього відомого мислителя-гуманіста А. Швейцера про те, що культура, у якій деградує засади етики, приречена на занепад („Культура і етика”, 1923 г.). Маючи інваріантну природу, етика як специфічне явище суспільного життя:

- є особливим орієнтиром у світі цінностей, які декларує суспільство;
- відображає інтереси соціальних груп;
- містить певні моральні норми і взірці, які зумовлюють поведінку особистості в ситуаціях морального вибору;
- регулює поведінку людей;
- залежить від стану способів соціальної регуляції (правових, державно-адміністративних та ін.);
- передає накопичений духовний досвід суспільства і залежить від умов соціальної взаємодії, способів функціонування суспільної думки, засобів комунікації;
- виявляє моральний стан суспільства і особистості;
- впливає на світогляд особистості;
- пов'язана з іншими сферами впливу на людину: мистецтвом, релігією, філософією, наукою (2, 79).

Вивчення дисципліни “Етика” — це утвердження моральності у молодого покоління, що передбачає формування моральних цінностей і орієнтирів, культури поведінки. У результаті опанування курсу учні по-

винні засвоїти основні категорії етики: добро, зло, гідність, чесність, обов'язок, відповідальність; правила ефективного спілкування; вміння визначити моральний зміст проблеми в ситуаціях вибору; прогнозувати наслідки своєї поведінки; дотримуватися правил поведінки у громадських місцях, взаємодії з ровесниками, вчителями, батьками тощо.

Основною ідеєю концепції побудови програми курсу “Етика” є відтворення самовизначення особистісного “Я” дитини в розмаїтті стосунків зі світом. Логіка навчального матеріалу структурована так, щоб зберегти наступність і послідовність вивчення тем від 5-го до 6-го класу відповідно до вікових особливостей учнів, а також з урахуванням міжпредметних зв'язків. Оскільки за Державним стандартом предмет “Етика” є складовою освітньої галузі “Суспільствознавство”, то програма навчального предмета “Етика” є логічним продовженням і поглибленням набутих знань у початковій школі. Враховується й те, що вивчення проблем етики буде продовжено у старшій школі.

Змістове наповнення кожної навчальної теми курсу передбачає дотримання відповідної логіки подачі матеріалу, а саме:

- актуалізація знань учнів, введення понять етики;
- осмислення цих понять через практиcum (виховні ситуації, художні тексти, життєві приклади тощо);
- самостійне узагальнення та відкриття моральних правил, етикетних принципів;
- закріплення набутих знань у практичній діяльності (розв'язання ситуативних завдань, участь у діагностичних методиках, виконання творчих завдань тощо).

Таким чином, відповідно до Держстандарту, наповненість змісту дисципліни узгоджується з його лініями: аксіологічною, соціокультурною, культурологічною та діяльнісною.

Кожне нововведення завжди пов'язане з багатьма проблемами. У зв'язку з вивченням предмета “Ети-

ка” їх можна розділити на декілька частин: готовність учителя до викладання курсу, його етична компетентність та методика проведення уроків, їх ефективність.

Навчальна дисципліна починається з учителя. Тому одне з найскладніших питань: “Хто в школі буде викладати цей предмет?” З одного боку, це може зробити кожен педагог з вищою освітою (“Етика” – обов’язковий предмет у державному стандарті вищої школи), а з другого боку, сама дисципліна вимагає високої моральності, такту, делікатності від учителя. Не секрет, що сьогодні в час трансформації моральних цінностей, нерестижності педагогічної професії, низької конкурентної спроможності не кожен учитель відповідає цим критеріям.

У свій час К.Д. Ушинський, теж замислюючись над питанням: “Кому навчати?”, сформулював принципові засади етико-педагогічної позиції вчителя:

- велика енергія та сумлінне виконання своєї справи;
- пізнання потреб учня, вміння „зазирнути в його душу”;
- розвиток педагогічної майстерності, педагогічного такту;
- активна громадянська позиція, участь у суспільних справах;
- постійне самовдосконалення: „Вічно не старіюче дитинство душі є найглибша основа справжнього самовиховання людини і виховання дітей” (4,50–64).

Специфіка предмета вимагає авторитетного педагога, який уміє поважати особистість дитини, впроваджує демократичний стиль спілкування, дотримується норм професійної етики, є особистим прикладом для вихованців, активно володіє педагогічним арсеналом навчально-виховних методів і прийомів. Тобто він сам повинен бути етично компетентною людиною. *Етична компетентність педагога* – поліфункціональне утворення, що відображає інтеграцію професійних теоретичних знань, ціннісних орієнтацій і практичних умінь у сфері професійної етики, а також його

особистісних якостей, емоційно-ціннісного ставлення до педагогічної діяльності, прагнення до самоаналізу і самовдосконалення. На практиці це забезпечує вибір вчителем свідомої етичної поведінки, яка відображає нормативно-етичні професійні засади та гуманістичну спрямованість його педагогічної дії.

Отже, серйозність вимог до особистості вчителя вимагає того, щоб розподіл годин на цю дисципліну був здійснений адміністрацією навчального закладу не за принципом довантаження вчителя або “вчитель історії – йому цей предмет ближче”, а за бажанням самого педагога спілкуватися з учнями, покращити себе та їх у спільному діалозі, наявності в нього потрібних моральних якостей, етичної компетентності.

Друга проблема, не менш складна – методичні засади викладання курсу “Етика”. Їх не вчать у вищих навчальних педагогічних закладах, не розроблено ще й відповідних посібників, методичних рекомендацій. Зрозуміло, що навчати етики не можна тільки за допомогою традиційної дидактики. Вивчення етичних постулатів дітьми напам’ять, написання творів на моральну тематику, моралізаторство вчителя тощо можуть дати зворотний ефект – втрата пізнавального інтересу.

Узагальнення світового досвіду й практики викладання курсу „Етика” дозволяє визначити декілька найбільш важливих методичних напрямів.

СТВОРЕННЯ СПРИЯТЛИВОЇ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АТМОСФЕРИ В КЛАСІ

Етичне, моральне завжди сприймається або виявляється в людині у зв’язку з її почуттями. Тому вчителю важливо визначати не тільки змістову основу педагогічної дії, а і її емоційну спрямованість. Обов’язок вчителя, звертав увагу В.О. Сухомлинський, – робити процес навчання радісним, емоційно приємним; створювати і

формувати в дитячому колективі взаємини співпереживання, взаємодітримки, розуміння і співчуття. Учитель повинен розділяти дитячі проблеми: радіти і сумувати разом, допомагати долати труднощі, вірити в те, що дитина може досягти найкращих результатів.

Створення сприятливої морально-психологічної атмосфери в класі можливе за таких умов:

- привнесення педагогом особистісного досвіду та емоційного переживання у викладання і повсякденне спілкування з учнями;
- гуманне мислення, здатність бачити в дитині не учня, а людину, що навчається;
- ціннісний підхід до особистості дитини, повага її гідності, самобутності, розуміння того, що дитина є суб'єктом власного життя, має свою життєву історію, власне „Я”, свій внутрішній світ;
- культивування теплих, емоційно забарвлених взаємовідносин з учнями, щира симпатія до них і тонке сприйняття безпосередньо їхніх потреб;
- володіння ситуаціями, які за своєю сутністю відображають моральні колізії. Керування своєю поведінкою згідно з нормами педагогічної етики. Уміння за допомогою гумору, доброзичливого жарту розрядити обстановку, яка може перетворитися на конфлікт;
- послідовність у своїх вимогах, поважне й однакове ставлення до дітей.
- адекватність сприйняття подій, що відбуваються.
- здатність до емпатії, готовність співчутливо відгукнутися на потреби інших;
- прагнення до максимальної гнучкості й толерантності;
- настанова на створення позитивних стимулів для самовідчуття учнів;
- піднесення їхнього авторитету.

Отже, під час уроків етики важливим є формування емоційно-почуттєвої сфери школярів. Чим яскравішим і сильнішим є вплив на емоційну сферу особистості, тим більш глибоким є відгук почуттів дітей на пропонувані матеріал, ефективнішим – виховний результат.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Етика – філософська наука, яка має достатньо складний понятійно-категоріальний апарат. Для учнів 5-6 класу про такі непрості категорії, як добро і зло, честь, справедливість, достоїнність та інші, треба зуміти розповісти просто. Досягти цього можна за рахунок використання прикладів з життя, ситуацій, у які часто потрапляють школярі, власних вражень і переживань тощо.

Основним методом пояснення нового матеріалу повинно стати діалогічне спілкування. На думку О.Я. Савченко, особистісне спілкування „зумовлює потребу діалогу, дискусій, обміну думками, враженнями, моделювання життєвих ситуацій” тощо (3, 5). Саме діалог дозволяє поступово підводити самих учнів до відкриття етичних істин, а не повідомляти їм готовий матеріал.

Можливості діалогічного спілкування надзвичайно великі. Воно засноване на вірі в позитивний потенціал людини, необмежені творчі можливості її постійного розвитку і самовдосконалення. Діалог передбачає рівність партнерів по спілкуванню, їхню емоційну відкритість і довіру, сприйняття один одного як цінність. Це створює умови для взаємного особистісного розвитку і творчої “співучасті” в ньому, адже емоції здатні змінювати суб'єктивний досвід особистості, регулювати поведінку, формувати систему оцінок, які визначають її ставлення до об'єктів і ситуацій, що сприймаються. У діалогічному спілкуванні вчитель не повчає і не виховує, а актуалізує, стимулює прагнення дитини до пізнання, вивчає її активність, створює умови для саморозвитку.

Діалогічне спілкування передбачає активне використання дискусій як обмін думками в усіх його формах. Дискусія – це специфічна форма єдності і боротьби протилежностей у сфері духовного життя. Вони є уні-

версальним джерелом духовного розвитку особистості. При цьому і активність особистості в процесі отримання нової інформації, і її пасивність — це результат внутрішньої дискусії, що триває завжди. Отже, з точки зору внутрішнього світу особистості дискусія є активною формою оцінки і засвоєння етичних знань. Саме в процесі дискусії вчитель може оцінити рівень сформованості моральної свідомості учнів.

Учителю етики треба бути готовим до різних несподіванок, бо сам предмет пов'язаний не тільки з логікою засвоєння навчального матеріалу, а і з динамікою морального розвитку дітей, їхнім настроєм, готовністю до спілкування. Можуть виникати ситуації, коли діти не хочуть іти на контакт, ділитися з учителем своїми думками. У таких випадках не слід поспішати, вимагати негайної відповіді, краще переключити увагу дітей на інші види діяльності.

У процесі засвоєння нового матеріалу доцільним є використання афоризмів, літературних прикладів, народної творчості. Бувши джерелом особистісно-морального досвіду людини, афоризми відображають шлях етичних пошуків людства, результат відпрацювання норм моральної поведінки для особистості окремо. Майже кожен тему курсу можна підкріпити висловлюваннями відомих людей або прислів'ями, приказками. Діти самостійно, виконуючи домашнє завдання з предмета, можуть підібрати відповідні афоризми до теми.

ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСОБИ

Знання етичної теорії закріплюються і розвиваються у процесі аналізу різних ситуацій. Найбільш продуктивною формою проведення уроків етики можуть бути *етичні практикуми*. Це — група форм, методів і прийомів навчання (вирішення педагогічних ситуацій, виконання вправ, ділові і рольові ігри тощо).

Рішення педагогічних ситуацій

має переважне значення. Під педагогічною ситуацією ми маємо на увазі сукупність умов, що передбачають певний моральний вибір. Аналізуючи ситуацію, учні приймають відповідне моральне рішення.

Виділяють ситуації заплановані і несподівані, в тому числі малопередбачувані, спокійні та конфліктні.

Педагогічне значення мають виховні ситуації, що складаються шляхом особистісно зорієнтованого підходу до людини. І.Д. Бех зазначає, що виховні ситуації забезпечують розвиток такого рівня свідомості у дитини, який би спонукав її до самопізнання і самоактивності з тим, щоб вона могла стати творцем власного духовно багатого життя. У цьому зв'язку І.Д. Бех зазначає: „Треба культивувати такі ситуації, в яких стосунки з дітьми будуються на врахуванні їхньої гідності і праві бути особистістю” (1,29).

Слід враховувати поетапність заглиблення учнів у вирішення педагогічних ситуацій, які потребують морального вибору. Так, на першому етапі дитині слід визначити моральні суть проблеми, особливості моральної колізії. На другому — запропонувати різні варіанти вирішення моральної дилеми, на третьому — обрати найдоцільніший з етичної точки зору варіант. Розв'язання педагогічної ситуації вважається успішним, якщо знайдено ефективне рішення відповідно до норм етики, правил етикету. Важливою складовою розв'язування педагогічної ситуації є формування в учнів умінь прогнозувати наслідки обраних варіантів її рішення.

Організуючи педагогічні виховні ситуації, доцільно піклуватися про стимулювання етичної поведінки школярів і закріплення позитивних її зразків на практиці. За допомогою таких педагогічних методів і прийомів, як: заохочення, акцент на етичному виборі, „фланговий підхід”, подяка, виявлення добрих наслідків вчинку та інших у дітей закріплюються етичні

навички, розвиваються моральні почуття, бажання зберегти відповідну лінію поведінки. Згадаймо гуманістичну педагогіку В.О. Сухомлинського, який етику вчителя вбачав в умінні розвивати в дитини все найкраще залученням її до добрих справ.

ДІАГНОСТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ УРОКІВ З ЕТИКИ І ДИНАМІКИ МОРАЛЬНОЇ ВИХОВАНOSTІ ШКОЛЯРІВ

Змістом курсу „Етика” передбачено максимальне використання тестових завдань, проблемних ситуацій для діагностики рівня моральної освіченості школярів, умінь застосовувати набуті знання для вирішення моральних колізій. Вивчення морального розвитку школярів дозволяє визначити, наскільки ефективним є педагогічний вплив на кожну дитину.

Діагностичні методики можуть безпосередньо входити в логіку уроку, поглиблюючи його особистісну значущість для дитини, або проводитись окремо. Доцільно на початку і в кінці навчального року визначити рівень етичних знань дітей, їхні моральні судження та самооцінку.

Центральною проблемою в процесі морального розвитку учнів є виявлення *особливостей їхнього ставлення до себе і до інших людей*. Для вчителя це вкрай потрібна інформація, що дозволяє сприямувати навчальний процес на переосмислення учнями своїх дій, здійснення рефлексії та самоаналізу.

Найбільш простим і доступним

методом діагностики для вчителя може бути виявлення у підлітків оцінних моральних суджень, що розглядається як умова розвитку і корекції їхньої ціннісно-мотиваційної сфери. Значущість цієї роботи пов'язана з тим, що засвоєння етичних норм і цінностей у процесі логічного осмислення матеріалу стає практикою дії лише тоді, коли ці судження мають для дітей суб'єктивний, особистісний зміст, формуються шляхом переживання, проживання дії; коли зміщується особистісний статус учня з пасивної позиції до статусу соціально-активного співучасника події.

Зустрічаючись із дитиною кожного дня, вчитель не повинен вичерпати можливості діагностики, вживаючи тільки метод педагогічного спостереження. Найбільш повною вона буде в разі використання комплексу методик: тестування, анкетування, гри, малюнків, педагогічних ситуацій тощо.

Інформацію для роздумів учителю можуть дати відповіді учнів на запитання: „Чого навчає дисципліна „Етика”? (на початку навчального року) і „Чим допоміг курс „Етика” тобі в подоланні власних проблем?” (у кінці навчального року).

Діагностичні методики дають достатньо багатий матеріал для аналізу розвитку дитини, отримання об'єктивних даних про ступінь сформованості етичних знань учнів, їхніх цінностей, моральної зорієнтованості, етичної поведінки.

Таким чином, введення в школах України нової дисципліни „Етика” — це відповідь на потреби часу, цілеспрямована діяльність освітян щодо формування підростаючого покоління на засадах гуманістичної, особистісно орієнтованої педагогіки. Труднощі попереду багато, але адміністраціям навчальних закладів уже сьогодні слід визначитися з кадрами, спираючись на вищезазначені особливості курсу, зорієнтувати педагогів на нього, сприяти формуванню професійної готовності вчителів до викладання цієї дисципліни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. — К.: ІЗМН, 1998.
2. Наумчик В.М., Савченко Э.А. Етика педагога: Учеб.-метод. пособие. — Минск, 1999.
3. Савченко О.Я. Новий етап розвитку шкільної освіти і підготовка майбутнього вчителя //Шлях освіти. — 2003. — №3. — С.2—6
4. Ушинський К.Д. Праця в її психічному та виховному значенні. Твори: В 6-ти т.—К., 1954.—Т.1.

БІОЕТИКА ТА “ДОВКІЛЛЯ”*

ТЕХНОЛОГІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ДЛЯ МАЛЯТ

Педагогіка

ШКОЛИ

Публікація в нашому журналі статті “Біоетика – нові обрії здорового життя”** викликала у Валентини Шпакової бажання продовжити розмову. Так Ви, шановний читачу, маєте нагоду ознайомитися з роздумами та роботою нашої авторки.

Ми живемо в складному та суперечливому світі, де легко загубити орієнтири. Всі згодні з тим, що суспільство переживає кризу. „Тільки криза, актуальна або передбачувана, продукує реальні зміни”, – пише В. Громовий у статті „Минуле проти майбутнього”***

Дехто стверджує, що криза охопила лише нашу країну, але факти говорять, що це не так. На всій земній кулі незалежно від соціального устрою процвітає алкоголізм, наркоманія, злочинність, моральна деградація, зростає число самогубств, особливо серед молоді.

Матеріальні статки не ліквідують кризи, бо причина криється у втраті людством сенсу буття.

Питанням сенсу існування людини, її призначення в усі часи задавалися філософи, видатні діячі – Г. Сковорода, К. Ушинський, В. Вернадський, В. Сухомлинський. Вони розглядали призначення людини в нерозривній єдності з життям космосу.

Актуальною ця тема лишається і сьогодні. На передній план виходить питання етичного сприйняття життя та екологічної освіти.

Щоб мати екологічно грамотну людину, навчити розв’язувати екологічні питання, навчити по-новому мислити, потрібні люди з новим мисленням. Для їх підготовки потрібні нові освітні технології. Однією з таких інноваційних технологій є програма „Довкілля”, яку академік С.У. Гончаренко назвав технологією майбутньої школи.

П’ятий рік у школах м. Северодонецька Луганської області викладається інтегрований курс „Довкілля”, який точно названо екологічною філософією для дітей.

За цей короткий час викладання велися спостереження, проводився аналіз стосовно впливу курсу на різні аспекти розвитку дитини: розумовий, фізичний, емоційний, соціальний, духовний.

Зупинюся на останньому. Гуманістична педагогіка та екологічний реалізм, як вихідні філософської ідеї програми ”Довкілля”, є джерелом зцілення не тільки освіти, а й духовних сил людини.

Опановуючи інтегрова-

Валентина ШПАКОВА

Методист методкабінету м. Северодонецька Луганської області, учитель-методист, викладач української філології та інтегрованого курсу “Довкілля” ЗОШ № 13

Директор школи, ліцею, гімназії № 3 2005

*Автор курсу “Довкілля” Віра Романівна Львченко, професор, член-кореспондент АПН України

**Директор школи, ліцею, гімназії. – №4. – 2004.

***Директор школи, ліцею, гімназії. – №4. – 2002.

ний курс „Довкілля”, діти з перших уроків засвоюють поняття Космос як порядок, гармонія. Тому причину сварок, травм, хвороб, вбачають “як підказку людині про відхилення від свого духу”. Як відомо, філософи інтуїтивно відчували загальні закони, які керують життям світів у Космосі, а довікілята з молодших класів чітко усвідомлюють екологічні закони: „Усе взаємопов’язане”, „За все треба платити”. І, як відомо, ми платимо здоров’ям.

Дитині шести років, яка вивчає „Довкілля”, легко зрозуміти вислів філософа: „Коли я голодний – це явище фізичне; коли голодний мій сусід – це явище моральне, духовне”.

Україна дуже багата в духовному плані, треба тільки вміло скористатися цим, збагнути, що криза кін. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. має світоглядний характер. Про серйозність явища свідчить поширеність сект і “релігій навиворіт”.

Вивчаючи з раннього віку на уроках „Довкілля” народні звичаї, традиції, засвоюючи духовні поняття: честь, совість, порядність, любов, толерантність, працелюбність, віра, ми оберігаємо дитину від згубних орієнтирів.

Уроки „Довкілля” дають змогу вчителеві донести дитині, що вона – частинка Всесвіту (член сім’ї, класного чи шкільного колективу, мешканець свого населеного пункту, громадянин держави, житель планети Земля). Кожний приходить у світ з певною місією.

Довкілята свою місію розуміють у творенні добра, залишити слід, продовжити рід, бути Людиною.

Прогресивно мислячі діячі стверджують, що для виходу з кризи люди повинні мати орієнтири. В.І. Вернадський вважав, що пізнання людиною довікілля (навколишнього світу) іде за трьома взаємопов’язаними напрямками: через науку, через мистецтво, через релігію. Наш сучасник П. Мовчан у своїй книзі „Витоки” пише: „Давня легенда стверджує, що є чо-

тири книги, які відкривають світову таємницю. Це – Природа, Людське серце, Зоряне небо та Біблія. Навчившись читати їх, ми будемо відкривати власні витoki”. Як тут не пригадати слова Г. Сковороди: „Пізнай світ і ти пізнаєш себе. Пізнай себе і ти пізнаєш світ”.

– А хто ж ти? – задаю дітям запитання.

– Я – людина, – чую у відповідь.

Діти знайомляться з визначенням І. Канта: „Людина – істота, що створює культуру за допомогою дивовижної здібності – уяви, яка діє під контролем розсуду, розуму і здібності до судження”.

Практика свідчить, що цей курс допомагає дитині засвоїти поняття „Людина”, вчить споглядати і мислити, запитувати і відповідати, досліджувати і аналізувати, розуміти і пояснювати. Довкілята, спираючись на свій життєвий досвід, розмірковують над філософськими сентенціями:

„Людина – міра всіх речей” (Протагор).

„Людина – це образ Божий і вмістилище гріхів” (християнське визначення).

„Людина – істота, яка сміється”.

„Людина – істота, здатна на обман: обдурюючи інших та себе, намагається досягти своєї мети”.

„Людина – розумна, економічна, естетична істота, яка користується символами”.

Інтегрований курс „Довкілля” дає можливість дитині краще засвоїти рідну мову, розтлумачити поняття „мова”, розібратися в ролі слова. Слухачі мають можливість взяти участь у конкурсі „Хто стереже свої уста, той зберігає свою душу”, створивши за темою проект.

Про роль слова починаємо вести мову з першого класу, працюючи над темою „Звідки все виникло?”, „Обереги українців” (пам’ять предків, материнське благословення, слово, вчинок). З кожним роком шліфується усне мовлення довікілят, воно стає

чистим, лагідним, а після освоєння теми „Розум керує всім” діти поводяться стриманіше, поміркованіше, можуть пояснити певні життєві ситуації і знають, якою могутньою силою є слово.

*Привыкли люди говорить.
И хоть слова просты и схожи —
Иное слово ранить может,
Иное слово — воскресить.
Слова, как брошенная тень,
В них скрыта тайна отраженья.
Тот не коснется их значенья,
Кто праздно говорит весь день.*

Е. Помиткін

Цікаво дітям дізнатися, що людство 150 років намагалося зрозуміти, який взаємозв'язок між словом і свідомістю. І тільки сучасним ученим на чолі з доктором біології І. Білецьким довелося довести, що кожне вимовлене слово чітко впливає на наші гени. Справжнім відкриттям було те, що різні слова, як у фізиці, мають різний заряд — позитивний чи негативний: будь-яка лайка йде зі знаком „мінус”. Цікавою була інформація, що в лихословів дуже швидко виявляються вікові зміни на клітинному рівні (приводить до різних недуг), а вживання нецензурних слів сприяє швидкому старінню.

Відомо, що мовна культура, етика життя формуються в родині. Від матері дитина вчиться ніжності і лагідних слів, які прикрашають спілкування. Тому з першого класу на уроках „Довкілля”, вивчаючи тему „Рід, родина, родовід”, діти знайомляться з віршами, молитвами про маму:

*У мене найкраща на світі матуся.
До тебе, Пречиста, за неї молюся:
— Пошли їй на скарби, на щастя і долю,
Щоб дні їй минали без смутку і болю.*

Викладаючи п'ятий рік інтегрований курс „Довкілля” все більше переконує, що завдяки йому діти глибше усвідомлюють свою роль і місце в еволюції космосу; сенс та перспективу свого існування, високу цінність розвитку індивідуальності; формують велику відповідальність за свої думки, вчинки, бо довілля вимагає жити по совісті, стати на шлях

духовного вдосконалення людини, і, таким чином — суспільства взагалі.

*Діти — наше майбутнє,
у їхніх руках завтрашній день.
Постигая таинство творенья,
Счастье понимая, суть любви,
Человек с мгновения рожденья
Должен верить в помыслы свои.
Должен жить он в мирном ясном мире,
Лаской и вниманием дарим,
Радуюсь небес глубокой шири
И стоцветьям радугам земным.
Детству — детство!
Это надо людям,
Чтоб в потомках судьбы повторить.
Только мир, где младших любят,
И имеет право правым быть.
(„Человек рождается для жизни”)*

Інтегрований курс „Довкілля” — екологічна філософія для дітей молодшого віку — дає змогу дітям розвивати мовлення, логічне мислення, учить дитину визначати причинно-наслідкові зв'язки.

Уже в 5 класі даю дітям можливість встановити логічний зв'язок у словах: Всесвіт, людина, талант, натхнення, образ, думка, дія, слово, ідеал, розвиток. Варіантів побудови ланцюжка було багато, вдалим був такий: Всесвіт народжує людину, кожна людина має певний талант, під час натхнення виникає думка, думка створює образ, образ людина відтворює за допомогою слова, слово спонукає до дії, розумна дія веде до розвитку, у розвитку людини прагне до ідеалу.

Працюючи в школі понад 30 років, спостерігаю, як збільшується кількість хворобливих дітей. Причини відомі.

Понад 45 років у світі існує Міжнародний союз зі здорової освіти, що об'єднує більш як 80 націй з усіх континентів. Все просто: освіта має вести людину до здоров'я, здоров'я має бути одним із результатів освіти. А щоб освіта вела до здоров'я, повинні бути такі освітні технології, як „Довкілля”.

Вітчизняні медики й психологи дуже стурбовані, що зараз у школі перевантажуються інформацією ліва півкуля головного мозку внаслідок інтенсивного використання одних і

тих же функціональних зон. Це негативно позначається на емоційному і фізичному стані школярів. Зауважимо, що такі якості, як уміння порівнювати, розрізняти інформацію, схильність до фантазування, втрачаються дітьми уже в 12 років.

Скільки зусиль потрібно докласти, щоб зробити винахід чи написати художній твір! Скептики запевняють, що лише богообрані можуть чогось досягти. Невже?! Але ж „не святі горшки ліплять”. Отже, дещо про „ліплення горшків”.

„Ти можеш стати розумним трьома шляхами:

- шляхом досвіду – це найгірший;
- шляхом наслідування – найлегший;
- шляхом роздумів – найблагородніший” – запевняв один китайський мудрець.

Хоч наслідування – найлегший шлях, ми не цураємося його. Наслідування творчості талановитих митців, жага суперництва дає змогу підняти свій рівень.

На стадії наслідування дитина довго не затримується; вона робить спроби до своїх мірок гармонії – прекрасного, піднесеного, комічного – самотужки створити предмети і явища. Виникає стійка потреба виявити себе, свій духовний світ і те, що для неї важливо. Учень починає розуміти, що копіювати творців – мало. Завдання вчителя – допомогти учню у творчому процесі, а на уроках „Довкілля” творчий процес починається з першої хвилини: привітай довілля; поспостерігай за довіллям і собою; передай свій стан і настрої у малюнку; вислови побажання довілля; запитай, поміркуй, доведи. Весь час працюють обидві півкулі – дитина розвивається гармонійно.

Проводячи уроки „Довкілля”, вчителі нашого міста пам’ятають, що перед ними – генотип, який має певний енергопотенціал, або, як стверджує Ш.О. Амонашвілі, „дитина несе в собі найбільшу енергію Духа”.

Почуття володіння необмеженою енергією Духа живить усі вищі прагнення дитини. І експлуатація (безмірна) енергетичного потенціалу може призвести до її спустошення, дитина не може зробити те, що вдалося вчора.

Тому на уроках „Довкілля” на перше місце у творчому процесі поставлена дія-гра, але не розваги, а діяльність, наповнена змістом. Тому вже з 1-2 класу довілля беруть участь у дорослих справах, як написання дослідницьких робіт, створення особистих і колективних проектів на екологічну тематику, захисті цих проектів на міській конференції, присвяченій Дню довілля, виступи в екологічних агітбригадах, випуск листівок, розширення джерельця, виготовлення годівничок та шпаківень, глибокому дослідженню міста (історія виникнення, особливості місцевості, клімату, ґрунту, розвиток промисловості, культури, спорту, традицій). Дослідження переростає у створення екологічного проекту „Рідне місто моє”, присвяченого до 70-річчя м. Сєверодонецька.

Найбільше довілля полюбляють уроки на тему „Екологія душі”.

Давайте поговорим про життя!

Отак зберемося і поговорим.

Поділимося радістю і горем.

Давайте поговорим про життя!

Не можна обійти увагою ще один аспект курсу „Довкілля” – **розвиток творчого потенціалу вчителя**. За п’ять років існування курсу в нашому місті створено методичне об’єднання вчителів „Довкілля”, учні-довкілля беруть участь в екологічних заходах.

Курс підштовхнув учителів нашого міста до участі у II Міжнародному Симпозіумі з біоетики, проведеному за сприяння Кембриджського університету спільно з Медичною Академією післядипломної освіти України. На сьогодні надіслали матеріали до участі в III Міжнародному Симпозіумі.

УПРАВЛІННЯ ШКОЛОЮ

*Від особистісно орієнтованого управління
до особистісно орієнтованої освіти —
визначальний напрям освітянської
політики в Україні*

Управління
школою

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ОСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ В СИСТЕМІ “УЧЕНЬ – УЧИТЕЛЬ – УПРАВЛІНСЬКА КОМАНДА”

Олена КОЛЕСНИК

Здобувач кафедри «Управління персоналом та економічної теорії» Східноукраїнського Національного університету ім.В.Далі, старший викладач Северодонецької філії МАУП, методист-консультант Северодонецького відділу освіти

Будь – яка організація, в тому числі й освітня, на перше місце у своєму функціонуванні ставить досягнення першості у своїй сфері діяльності. Адже зі зміною державних орієнтирів в освітній системі змінилися також і тенденції, що вивели на перший план особистісні цілі, які можна реалізувати через професійне визнання. Також фахівці з менеджменту вважають, що ґрунтом успішності є досягнення особистістю мети через певну професійну діяльність, бо професійна діяльність – одна зі сфер самореалізації особистості, де людина має можливість розкрити, проявити й розвинути професійні якості.

Ще однією аксіомою є положення про безпосередню залежність результатів роботи педагогічних колективів навчальних закладів від управлінської діяльності керівників шкіл. Підтвердженням цього є слова В. Сухомлинського, який зазначав, що „мистецтво керівництва загальноосвітньою школою полягає в тому, щоб учителів початкових класів і вчителів середніх та старших класів об'єднували єдині педагогічні переконання, щоб індивідуальна творчість, а без цього неможливий творчий

колектив, образно кажучи, текла невичерпними джерелами в єдиний потік колективної майстерності, колективного досвіду, колективної турботи про знання учнів”, бо саме учень стоїть у центрі педагогічного процесу й саме на формування різних освітніх можливостей останнього скерована система освіти.

І тому різнобічно розвинена особистість з досягненими нею результатами, з одного боку, а з другого – вміння вже зрілої особистості застосовувати знання, отримані в стінах школи – і є одним з визначальних критеріїв успіху навчального закладу, формування його іміджу.

Але головна фігура освітнього процесу – вчитель, котрий і є засобом у формуванні всебічно розвиненого учня, свідомого громадянина, що здатен інтегруватися до змін у навколишній дійсності.

Хоча не можна недооцінювати, а слід виокремити визначальну і провідну роль керівника у процесі якісного функціонування навчально-виховного закладу, його зацікавленості в тому, щоб керована ним структура ефективно діяла в умовах мінливості соціально-політичних, економічних умов, а це, як показує практика і як зазначають видання з педагогіки та теорії й практи-

ки управління, неможливо без сформованої системи розвитку особи.

На сучасному етапі ефективно діють дві форми розвитку персоналу:

- навчання на робочому місці (через наставництво, консультації, участь у роботі методичних об'єднань, у творчих групах, семінарах-практикумах тощо);
- навчання не на робочому місці (курси підвищення кваліфікації, стажування, участь у проєктах, виставках, семінарах та конференціях тощо).

Слід ще зазначити – людина прагне професійного розвитку за певних умов:

- включеності та підтримки генеральної мети школи;
- здатності впливати на перебіг реалізації цієї задачі;
- творча активність та ініціатива підтримуються й адміністрацією, і колегами;
- є перспектива подальшого підвищення.

А також:

- на початку трудової діяльності та при зміні професійного статусу;
- якщо будь-якою перевіркою встановлено кваліфікаційну невідповідність.

Хоча для того, щоб успішно конкурувати на ринку освітніх послуг, треба отримувати інформацію і з інших джерел.

Тому, аналізуючи діяльність адміністрації деяких шкіл нового типу м.Северодонецька Луганської області (багатопрофільний ліцей, колегіум «Києво-Могилянська Академія», середня спеціалізована школа № 17 з поглибленим вивченням іноземних мов), дійшли висновку - навчальні заклади практикують зовсім інші прогресивні форми, що дають прекрасні результати (це прослідковується і через позитивні показники учнів цих шкіл на олімпіадах усіх рівнів, і під час атестації вчителів та навчального закладу тощо).

Це: 1. робота за експериментом, що забезпечує практичне відпрацювання впровадження програм розвит-

ку учня через конкретні заходи удосконалення професійності вчителя;

2. співпраця з ВНЗ у формі спільних засідань кафедр цих шкіл та працівників вищої освіти і методистів ІППО, участі в обласних науково-методичних семінарах, „круглих столах”, конференціях різних рівнів тощо;

3. залучення до діяльності носіїв іноземної мови, що сприяє удосконаленню комунікативних здібностей учителів і, тим самим, їхніх учнів, а також міжкультурній комунікації.

Як уже було зазначено, організація працює задля досягнення певної мети, визначаючи при цьому й засоби її досягнення. В освітньому просторі таким головним завданням є виконання Закону України про освіту, Національної Доктрини розвитку освіти тощо. Хоча вибір шляху їх виконання покладено на місцеві освітні установи та адміністрацію навчальних закладів, на ту команду, яка пропонує й залучає новітні елементи або системи щодо розвитку, навчання та виховання молодого покоління. Тому можна стверджувати, що саме керівник із найближчими помічниками:

- формує генеральну мету навчально-виховного закладу, тобто ту головну ідею, заради якої працює весь педагогічний колектив і яку підтримують усі учасники навчально-виховного процесу;
- він постійно скеровує щоденну діяльність всього колективу для реалізації мети;
- розробляє стратегію розвитку й функціонування навчального закладу;
- формує (або впроваджує) оптимальну технологію навчання й виховання учнів;
- він мотивує працівників на особистісні й організаційні досягнення;
- сприяє розвитку професійних можливостей;
- створює умови реалізації особистості, але в межах мети школи.

Також для якісного, ефективного функціонування закладу потрібно, щоб організаційне завдання стало „кривною

ідеєю” конкретного педагога; провідна роль у цьому належить керівникові, який спрямовує діяльність колективу на досягнення мети. І саме за цієї умови маємо глибоку особистісну включеність у діяльність.

Залучення всіх працівників до створення майбутнього образу школи є дуже важливим етапом управлінської діяльності. Адже, як зазначає американський учений Едвін Лок, поведінка працівника перш за все визначається завданнями, які він свідомо ставить перед собою, керуючись потребами й емоціями. Тому твердження: прихильність меті віддзеркалює готовність робітника витратити зусилля для її досягнення – є справедливим.

Професор О.Я. Савченко зазначає, що задоволення потреб особистості через професію на сучасному етапі є можливим тільки при безперервності в розвитку педагога, а саме - в основі роз-

витку особистості лежить, у першу чергу, задоволення потреб. Що ж стосується останнього, то задоволення ієрархії потреб і є основою всіх наявних теорій мотивації дій та діяльності, які твердять: мотивація і процеси безпосереднього стимулювання робітника невід’ємно пов’язані. А ефективність цього процесу залежить від певних факторів:

- використання керівником матеріальних та нематеріальних стимулів і визначення їх дієвості;
- відчуття причетності до спільної праці;
- характер співробітництва вчителя з колегами;
- рівень участі педагога в різноманітних видах професійно-творчої діяльності й спілкування;
- позитивний психологічний мікроклімат у колективі тощо.

Окреслюючи деякі основні засади професійного розвитку - задоволення потреб, мотивація діяльності, стимулювання тощо, слід зазначити, що на перший план діяльності керівника у формуванні позитивного іміджу виходять ідеї співробітництва і адміністрації, і вчителів, і їхніх вихованців. Адже вони є активними учасниками процесу навчання від початку і до кінця - від планування мети до одержання результатів. А позитивні результати, як стверджує ректор ЛІППО Т.М. Сорочан, є наслідком того, що „споживачі підтримують тільки ті навчальні заклади, котрі сумлінно прагнуть найбільшою мірою задовольнити їхні потреби”[7].

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакурадзе А. Цели руководителя и стремления подчиненных: как сделать так, чтобы они совпадали?// Директор школы.- 2002.- № 1.
2. Дзвінчук Д.І. Психологічні умови ефективного управління: Навч. посібник. - К.: ЗАТ „НІЧ ЛАВА”, 2000.
3. Крижко В.В., Павлютенков Є.М. Менеджмент в освіті: Навч.-метод. посібник. - К., 1998.
4. Палеха Ю.І., Кудін В.О. Культура управління та підприємництва: Навч.-метод. посібник. - К.: МАУП, 1998.
5. Ру Д., Сульє Д. Управління/ Пер.з фр.- К.: Основи, 1995.
6. Синягін Ю. Управлінська команда як спосіб самореалізації керівника // Директор школи. - 2003.- № 6.
7. Сорочан Т.М. Професійне управління сучасною школою: Навчальний посібник.- Луганськ: Знання, 2003.
8. Теорія і практика управління персоналом.: Навч.-метод. посібник / Авт.- уклад. Г.В. Шокін. - К.: МАУП, 1998.

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ ЛІЦЕЄМ

Управління
школою

Україна, задекларувавши на державному рівні входження в європейське співтовариство, повільно, але невпинно інтегрує до світового освітнього простору.

Про це йдеться й у новій законодавчій базі, й у виступах керівників МОН та Академії педагогічних наук України, це видно з практичної роботи кращих навчальних закладів України, перш за все столиці.

Календарний перехід до 2000 року викликав багато роздумів про те, що сталося з людством у ХХ столітті та як жити в ХХІ. Звичайно, не минула ця тема і таку важливу галузь людської діяльності, як шкільна освіта.

Тезово перерахую деякі аспекти нових педагогічних реалій, які існують на межі двох століть, про які ми повинні пам'ятати, щоб враховувати в роботі школи, аби підняти рівень викладання.

● *Процес поступової демократизації шкільної освіти.*

Він проходить як у європейському освітянському просторі, так і на теренах нашої держави, вимагає переосмислення апробованих принципів, прийомів, практичних навичок викладання шкільних предметів. Учень і викладач отримують значно більше прав. Посилюється провідна роль директора як

керівника школи.

Відходить у минуле поняття “учитель-лектор”. Виникає постать дружнього, але вимогливого дорослого, який зацікавлює своїм предметом і веде учнівську аудиторію шляхами знань.

● *Активізація уроків, навчального процесу взагалі.*

Учень сприймається як активний біоелемент системи інформаційного обміну, а не як резервуар для наповнення готовими знаннями учителем. Постійно непокоїть думка: які форми уроків найбільш ефективні при вивченні певної теми в конкретному класі? Чи можна “включити” у вивчення предмета клас на 100% і якщо можна, то як? Як зробити урок насиченим, цікавим? Як предметні знання учнів переростуть у професійні вміння, життєвий успіх у дорослому житті?

● *Підвищення вимог до культури вчителя (внутрішньої, психологічної, професійної), використання його позитивної біоенергетики, активної громадянської позиції.*

Суспільство в кінцевому результаті платить високу ціну, коли віддає дітей до рук “учителя-негатива”, і, навпаки, отримує велику

Юрій
ШУКЕВИЧ

Директор Фінансового ліцею,
м. Київ

Директор школи, ліцею, гімназії № 3/2005

користь, коли вихованням та навчанням учнів займається Вчитель з великої літери.

● *Процес переосмислення знань, які потрібні учневі в майбутньому.*

Нові досягнення науки не можуть уже обмежуватись рамками старих навчальних програм; нові предмети (інформатика, психологія, економіка, екологія) вступають у протиріччя з навчальним планом. Упевнений, що потрібні нові, можливо, революційні підходи як до шкільних програм, так і до навчальних планів.

Хоч ХХ століття привело до могутнього технічного прогресу, але не збільшило ролі духовності. Філософія освіти ХХІ століття повинна бути гуманістичною і гуманітарною.

● *Вплив нових інформаційних технологій на освіту.*

Прикро, але книга як основне джерело знань відходить до розряду раритетів. Комп'ютерні технології, комунікаційні мережі типу Internet, біоінформаційні технології – ось реалії століття. Уже зараз комп'ютерне моделювання на уроках

геометрії, фізики, хімії, біології не можна порівняти за мотиваційним впливом на психіку учня з підручником.

● *Врахування при організації навчально-виховного процесу в школі нових негативних тенденцій, які принесло ХХ століття (гіподинамія, шкідливі звички, учнівський тероризм, ранні статеві зв'язки, наявність сексуальних меншин, проблеми СНІДу тощо).*

Україна додала до цього “букету” ще й незадовільний стан фізичного та психічного здоров'я, зосередженість уваги батьків на зароблянні грошей, правовий нігілізм.

● *В освітянському просторі наявні стрічні процеси розвитку національних систем освіти, що враховують вікові традиції, побут нації, її культуру – з одного боку, та процеси інтеграції вищевказаних систем з найбільш загальними людськими цінностями, визнаними філософськими досягненнями.*

Європейський вибір України, загальна світова тенденція до демократизації шкільної освіти, зростання інтересу батьків до школи, де б їхня дитина могла самореалізуватися, нарешті, реалії інформаційного суспільства ХХІ століття визначають парадигму освіти як особистісно-орієнтовану. Профіль ліцею як спеціалізованої школи накладає на ліцейну освіту елементи профільності: знання предметів економічного циклу та ряду супровідних предметів.

Окреслюю такі взаємопов'язані напрями особистісної взаємодії: індивідуалізація навчання та вихо-

На фото:

У центрі уваги першокурсники – їм одягають “шапочки мудрості”, виголошується обіцянка шанувати ліцей, виконувати “Кодекс честі ліцеїста”

вання ліцеїстів, індивідуально-орієнтований стиль управління колективом педагогів та інших співробітників, персоналізація взаємодії з батьками, індивідуалізована взаємодія з партнерами, науковцями та керівниками освіти (див. вріз).

Досвід автора, що базується на безпосередньому знайомстві з системами освіти в Англії, Фінляндії, Голландії, вивченні відповідної літератури, обміні думками з колегами, стверджує, що кращі школи Києва, України йдуть саме європейським шляхом, незважаючи на наявність у наших школах додаткових проблем зовсім не європейського рівня.

Школи III ступеню (перш за все ліцеї) ставлять за мету забезпечити профільне навчання, сформувати передумови компетентності учнів у вибраних освітніх галузях, їх допрофесійної спеціалізації. Фінансовий ліцеї, як старша середня школа економічного профілю, покликаний формувати основи економічної компетентності своїх випускників.

Під економічною компетентністю ліцеїста розуміємо сукупність економічних знань та практичних умінь, економічної культури, які включають у себе:

- наявність базових теоретичних знань з профільних предметів навчального плану (основи економіки, основи менеджменту та маркетингу, основи психології менеджменту);
- наявність практичних умінь з малого учнівського підприємства,

ПРО НАПРЯМИ ВЗАЄМОДІЇ

Взаємодія директора з учнями виникає під час ознайомчої співбесіди, коли директор намагається визначити мотивацію учня до профільного навчання, його рівень вихованості, психофізичний стан, відсутність шкідливих звичок, тобто “ліцейність” абітурієнта. Зі свого боку, учень разом із батьками визначає правильність вибору. Виникає предмет взаємної зацікавленості та довіри, який матеріалізується в юридичному документі – угоді про спільну освітню діяльність. Угода дає старт реальній позитивній траєкторії розвитку здібностей дитини, яка фінішує в 11 класі, та її вступі до ВНЗ.

До елементів індивідуального напрямку роботи з учнями входять:

- моніторинг IQ;
- моніторинг стану здоров'я учня, в т.ч. з використанням комп'ютерних систем “Тридіагностика” та “Школяр”;
- моніторинг соціальної адаптації в колективі та визначення соціальної ролі учня (прямий лідер, прихований лідер і т.д.);
- спільний пошук предметних напрямів, у яких максимально реалізуються особливості учня;
- ведення порівняльного рейтингу учнів у спеціально створеній комп'ютерній програмі;
- система матеріальних та моральних заохочень будь-яких позитивних досягнень кожного ліцеїста;
- нейтралізація особистих негативних проявів та негативного впливу інших суб'єктів;
- можливість вибору учнем навчальних предметів та спекурсів варіативної частини плану;
- вибір тем річних курсових робіт;
- вибір випускником спільно з адміністрацією та батьками ВНЗ.

Індивідуальний стиль взаємодії директора з персоналом починає реалізовуватися через індивідуальний контракт з кожним педагогічним працівником.

Суттєвими моментами є:

- персоналізовані функціональні обов'язки, які періодично уточнюються директором;
- конкурсний відбір викладачів;
- відбір ключових осіб у управлінні класами – кураторів;
- система проведення ліцейних атестацій, яка доповнює загальнодержавні;
- визначення лідерів та взаємодія з ними;
- делегування управлінських повноважень на нижчі рівні;
- система матеріальних та соціальних стимулів;
- система підвищення спеціальної професійної компетентності кожного співробітника, в т.ч. організація для вчителів творчої педагогічної майстерні (ТМП).

Взаємодія директора з батьками передбачає, зокрема:

- вступні співбесіди з батьками;
- батьківські збори “тет-а-тет”;
- спільні засідання батьків класу та представників педагогічного колективу під головуванням директора;
- угоди про спільну освітню діяльність, які він підписує з батьками учнів;
- партнерство з Батьківським комітетом;
- врахування специфіки кожної сім'ї, індивідуальних запитів;
- делегування представників Батьківського комітету в члени правління Благодійного фонду.

Зовнішня взаємодія директора включає в себе:

- співпрацю з освітянськими науковими інституціями сфери АПН України, громадськими організаціями, фондами;
- участь у міжнародних, всеукраїнських, регіональних освітніх проєктах;
- раціональне “лобіювання” інтересів ліцею в органах управління освітою;
- співпраця з органами масової інформації (газети, телебачення);
- захист законних прав ліцею від безпідставних перевірок силових структур;
- використання PR-технологій для створення належного іміджу ліцею.

сімейного бізнесу, навичок проходження навчально-виробничої практики (після 10 класу) в банках, страхових та інвестиційних компаніях, адміністративних структурах тощо;

- оволодіння елементами професійної культури сучасного бізнесмена (комп'ютерні технології, англійське та українське ділове мовлення, основи законодавства, позитивний імідж, робота в "команді", ділові особисті якості);
- мотивація учнів до успіху, їх соціально-фахова життєва орієнтація;
- моральність, здоровий спосіб життя.

Вищевказані складові економічної компетентності ліцеїста можуть розглядатися як параметри, що визначають кінцевий результат освітньої діяльності ліцею. До питань стратегії формування компетентної особистості ліцеїста автор відносить:

- забезпечення мінімально допустимого "стартового" рівня розвитку абітурієнтів, що вступають до ліцею;
- визначення етапів та пріоритетів на кожному етапі формування економічної компетентності ліцеїстів;
- створення системи стабільного мотиваційного впливу на учнів та їхніх батьків, учителів;
- формування оптимального навчального плану (загальнодержавний компонент, варіативно-шкільний, індивідуально-учнівський) та правильний вибір навчальних програм із профільних предметів;
- забезпечення освітнього процесу професійними кадрами та належною матеріально-технічною базою.

Ліцейська модель формування основ економічної компетентності включає в себе три основні стадії. Але перша стадія – "самовизначення" – відіграє, можливо, найсуттєвішу роль.

Відбір учнів до ліцею (основний – до 8 класу, додатковий – до 9, 10

класів) передбачає досягнення таких основних показників рівня розвитку абітурієнта:

- компетенція з загальношкільних предметів на достатньому або високому рівні (від 7 до 12 балів);
- середні, достатні або високі здібності (коефіцієнт інтелекту IQ за тестом Равена від 100 до 130);
- позитивна мотивація, відсутність шкідливих звичок.

Технологія відбору передбачає такі етапи:

I етап: (*не обов'язковий*) – *відвідування долицейних класів*, попередня допрофілізація.

II етап: *конкурсний відбір* передбачає співбесіду учня та батьків з директором, перевірку IQ, тест на профорієнтацію, завдання з математики та англійської мови. Українська мова перевіряється тільки для визначення шкільного середнього рівня. Під час співбесіди йде спостереження за поведінкою учня, взаємовідносинами з батьками, визначається мотивованість учня до вступу в ліцей, встановлюються вимоги до учня та батьків у разі подальшого навчання. З батьками учнів, що успішно пройшли конкурсний відбір, укладається угода про співпрацю.

III етап: *адаптивний*. У цей період проходить адаптація учнів до ліцейських вимог, визначення рівня знань з усіх загальношкільних предметів. Цей етап розбивається на 3 цикли (2 місяці, I семестр, навчальний рік) і проходить під пильним наглядом досвідченого куратора-наставника, практичного психолога, особисто директора. Встановлюються тісні зв'язки саме з тими членами сім'ї учня, хто має максимальний вплив на дитину. Учень відвідує ліцей у режимі продовженого навчального дня (з частковим виконанням домашніх завдань).

Під час III етапу відбуваються 5 важливих подій для учнів та їхніх батьків:

- загальний збір ліцеїстів 1 вересня;
- день відкритих уроків для батьків;

- педрада вчителів, що працюють з 8 класом;
- церемонія посвячення учнів у ліцеїсти;
- збори батьків та вчителів (“тет-а-тет”).

Ці заходи плануються до початку навчального року в ліцейному календарі; календар вручається 1 вересня кожній сім’ї ліцеїста разом із “Посібником для батьків учнів Фінансового ліцею” або презентаційним CD-ROM.

1 вересня під час традиційної лінійки кожен новачок пускає в небо надувну кульку, загадуючи бажання. Він перебуває в центрі уваги. Трохи пізніше за містом, на лісовій галявині, відбувається загальний збір ліцеїстів – іде ділова гра в ліцейне місто Фінансоград, де нові учні на рівних висувають свої пропозиції, приглядаються (в нестандартних умовах) до викладачів, кураторів, директора, одне до одного. Визначаються перші кандидати в лідери самоврядування.

У день відкритих уроків (а він проводиться в одну з п’ятниць або субот листопада – зручний день тижня практично для всіх батьків) батьки традиційно мають змогу відвідати будь-який урок за розкладом, спостерігати за навчально-виховним процесом.

На осінніх канікулах збирається педрада, мета якої – створити програму індивідуального розвитку кожного учня I курсу. У ній беруть участь усі вчителі, що викладають у 8 класі, практичний психолог, медпрацівник, адміністрація ліцею. Педрада має форму брифінгу, під час якого обговорю-

ється кожен учень 8 класу.

Під час обговорення визначаються рівень адаптації учня, стартовий рівень знань з усіх ліцейських предметів, вади здоров’я, індивідуально-психологічні особливості, можливі сімейні проблеми, що перешкоджають навчанню та вихованню. Окремо визначаються учні з елементами підвищених творчих здібностей, а також учні, що потребують психокорекції. Уточнюють групу здоров’я та фізичного розвитку (для уроків фізичного виховання), можливу схильність до шкідливих звичок, необхідність проведення додаткових занять з окремих предметів. Педрада приймає відповідне рішення щодо реалізації програми індивідуального розвитку...

Через тиждень після канікул відбувається зустріч батьків із викладачами, де можна індивідуально обговорити питання.

На свято “День ліцею”, яке припадає на кінець листопада, збираються учні та батьки. У центрі уваги першокурсники – їм одягають “шапочки мудрості”, виголошується обіцянка шанувати ліцей, виконувати “Кодекс честі ліцеїста”.

Відтепер новачки стали повноправними ліцеїстами. Та попереду перша семестрова атестація. Процес ліцейної освіти, формування компетентних особистостей, як кажуть, пішов. Це тільки початок, і він складається доволі нівроку, бо *учням і батькам подобається – не схоже на звичайну школу, кожному приділяється багато уваги.*

**Суспільство
отримує
велику користь,
коли вихованням
та навчанням
учнів
займається
Вчитель з
великої
літери**

Управління
школою

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ УПРАВЛІННЯ: ЗДОБУТКИ ПРАЦЮЮЧОЇ СИСТЕМИ

Особистість. Сьогодні цей термін у педагогіці набуває особливого змісту, бо в цей непростий час наша держава потребує людей, які можуть не лише

виконувати чийсь указівки, а й, у першу чергу, матимуть власну думку та вміють її відстоювати, зможуть творити нове. Отже, потрібні Особистості. Але де ж їх брати? Щоб виховати таку Людину, треба створити цілісну систему, яка включатиме в себе індивідуаль-

ний підхід до навчання, відповідну виховну, а також особистісно орієнтовану систему управління навчально-виховним процесом.

Під особистісно орієнтованим навчанням розуміється органічне поєднання навчання (нормативно відповідного до норм суспільства) та процес вивчення (як індивідуально значуща діяльність окремого суб'єкта, у якій реалізується досвід його життєдіяльності).

Викладання ж значною мірою - це мистецтво, яке

закликає до використання таланту й творчості двох зацікавлених осіб - учня та вчителя. *Талановитий учитель, як і актор, - це той, хто додає до свого основного "репертуару" творчість та натхнення.*

Як казав один філософ, знання можуть бути купою каміння, що задавило індивідуальність; і знання можуть бути основою піраміди, на якій стоїть особистість. Ось тому процес становлення "я" дитини неможливо уявити без провідної ролі вчителя. Зацікавленість - рушійна сила пізнання. Отже, вчитель, у першу чергу, повинен сам бути особистістю - цікавою, сильною, творчою, самобутньою. Саме на цьому будується система управління нашої школи, саме це є найважливішим завданням психологічної служби. Як же працює система управління в школі і чому ми вважаємо її особистісно спрямованою? Спробуємо розібратися...

Суттєва деталь міститься у структурі: звичні для багатьох вертикальні відносини "керівник - підлеглий" відступають на другий план, а *основну роль відіграють більш демократичні горизонтальні зв'язки*, за яких кожен педагог має можливість впливати на організацію

**Людмила
ПОРОХ**

Директор
авторської школи
«Міленіум»
(спеціалізованої
школи № 318),
заслужений
працівник освіти
України

навчально-виховного процесу, проявляти свої індивідуальні риси задля покращення спільного результату. Певну роль відіграють методичні об'єднання. Крім того, до процесу управління залучаються представники батьківського комітету та колектив учнівського самоврядування. Звичними в нашій школі стали вибори президента школи серед старшокласників, які проходять за всіма законами передвиборчих перегонів. Але вибори учнівського керівництва - це тільки початок. А далі починається активна діяльність: учні беруть участь в управлінні школою, у вирішенні багатьох питань. І це є дуже важливим фактором, бо дає можливість впевненіше відчувати себе, розвиває навички керівництва, стає першою школою громадського життя.

Важливою й потрібною *передумовою переходу до особистісно орієнтованого навчання дітей є постійне усвідомлене особистісне зростання вчителя.* Задля забезпечення цих умов психологічна служба проводить системні заходи, що включає тренінги, семінари та індивідуальні консультації для вчителів. Отже, педагог має можливість відчути себе особистістю, і кожного разу, йдучи в клас, чекає на зустріч не просто з учнями, а з юними особистостями. І відбувається діалогічне спілкування. Навчання й виховання поєднуються в діяльності, а це є запорукою формування й розвитку дітей.

Але коли ж і як наші діти стають особистостями? Фа-

хівці стверджують, що власне усвідомлення себе як індивідуума у більшості дітей проявляється десь на 3-му році життя, коли дитина починає наполягати: "Я сам"...

Коли шестирічна дитина переступає поріг школи, вона вже є особистістю з певним життєвим досвідом, проблемами, бажаннями, почуттями, уподобаннями, надіями. Завдання вчителя - врахувати індивідуальні особливості кожної дитини, продовжити її формування не шляхом наказів і заборон, а через створення сприятливих умов для гармонійного та всебічного розвитку.

Тому знайомство з майбутнім першокласником відбувається задовго до першого вересня, коли дитину з батьками зустрічають учителі, логопед, психолог, лікар, які визначають рівень її готовності до шкільного навчання, відповідність рівня розвитку дитини вимогам навчальної діяльності. Треба відзначити, що нашим завданням на цьому етапі є ні в якому разі не диференціація здібних чи нездібних дітей. Ми вважаємо, що кожна дитина здібна й талановита по-своєму. Тому й повинні заздалегідь підготуватися до роботи з кожною маленькою особистістю, створити для неї потрібні умови, дати відповідні рекомендації батькам.

Задля цього під час першого знайомства з'ясовується рівень психологічного та фізичного розвитку дитини, стан її здоров'я, інтереси та вподобання, особливості характеру. Зокрема, психологічну готовність до

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД: ЩО РОБИМО

Важливим документом, що враховує вікові та індивідуальні особливості, слідкує за розвитком дитини, є *“Індивідуальна соціально-педагогічна та психологічна картка учня”*.

Спостерігаючи за дитиною, психологи досліджують психічні процеси (сприймання, пам'ять, увагу, мислення, уяву), розумову працездатність, саморегуляцію, мотивацію, рівень самооцінки, специфіку характеру тощо. Картки заповнюються новими даними протягом усього часу навчання дитини в школі. Це дає змогу простежити динаміку розвитку дитини.

На основі аналізу отриманих експериментальних та емпіричних даних складається прогноз подальшого розвитку, розробляється програма індивідуальної роботи з учнем.

Вирізняються проблеми, на які слід звернути увагу; прогноуються показники, яких дитина має досягти завдяки зазначеній програмі.

Аналізуючи навчальні досягнення учнів, куратори чи класні керівники особливу увагу звертають на тих дітей, які мають рівень навчальних досягнень нижчий за їхні можливості. Всі дані зафіксовано спеціалістами в індивідуальних картках. Водночас вивчаються причини неуспішності, з'ясовуються можливі шляхи подолання цього явища.

Так, наприклад, учениця 8-го класу Марійка К., маючи високі показники розвитку пізнавальних здібностей, закінчила семестр із оцінками, які були нижчими за її можливості. Це стривожило куратора, який мав з'ясувати причини цього. Медики повідомили, що стан здоров'я дитини в нормі, отже, причину треба шукати в іншому. У результаті співпраці з батьками було з'ясовано, що Марійка потребує більшої уваги з боку сім'ї. І вже наступного семестру дитина показала високий рівень досягнень з усіх предметів.

В іншому випадку, вивчаючи рівень розумової працездатності учнів 9-х класів, психологи виявили, що є кілька учнів, які мають низький рівень розумової працездатності, швидко стомлюваність, що пояснювало той факт, що ці діти виявили труднощі в написанні контрольних робіт, маючи при цьому ґрунтовні знання. Психологи рекомендували вчителям-предметникам скласти для цих дітей індивідуальний графік виконання контрольних робіт; завдання давати менші за обсягом, розраховані на виконання протягом коротшого відрізка часу, бо робота упродовж цілої академічної години, під час якої зазвичай виконуються завдання контрольної роботи, дуже стомлює таку дитину і не дає можливості об'єктивно оцінити рівень її навчальних досягнень.

Дуже важливо, що такий індивідуальний підхід не лише дає можливість підвищити навчальні результати, але й запобігає порушенням особистісного розвитку дитини: сприяє формуванню об'єктивної самооцінки, відповідального ставлення до своєї діяльності.

навчання визначають за рівнем розвитку пізнавальної, мотиваційної, емоційно-вольової та мовленнєвої сфер. У співбесіді з батьками виявляється, хто з дітей не відвідував дошкільний навчальний заклад і з якої причини, оскільки діти, які не мають досвіду спілкування в дитячому колективі, потребують особливої уваги вчителя.

Якщо в дитини наявні певні труднощі при вимові деяких звуків, то батькам пропонується допомога логопеда, бо ці проблеми можуть не лише заважати засвоєнню навчального матеріалу, а й ускладнити процес соціалізації дитини, призвести до гальмування у формуванні особистості.

У процесі визначення готовності дитини до засвоєння навчальної програми в умовах класно-урочної системи в колективі однолітків наші фахівці враховують також нерівномірність розвитку певних психічних процесів та якостей кожної дитини.

Це допоможе вчителю, психологу та батькам дитини організувати індивідуальні чи групові заняття для учнів, які сприятимуть розвитку тих психічних функцій, які недостатньо сформовані, а також виявити *“сильні сторони”*, щоб під час навчальної взаємодії з дитиною спиратися на них.

Саме для створення відповідних умов у школі протягом десятирічного шляху *вироблено демократичний стиль керівництва*, який передбачає активність, ініціативність, потребу у творчості, відповідальність

за свій вибір як учителем, так і учнем. Недарма девізом авторської школи є: **“Свобода. Вибір. Відповідальність”**.

Зробити правильний і усвідомлений крок до того, що дитина хоче і, головне, - що зможе здійснити, - допомагає психологічна служба нашої школи, яку очолює доктор психологічних наук, професор Наталія Максимова (див. вріз).

Іншим важливим елементом особистісно орієнтованого навчання є використання в роботі форм та методів, що сприяють активізації особистості, базуючись на діяльнісному підході. Так, наприклад, на уроках біології та географії звичними (але від того не менш цікавими!) стали рольові ігри, уроки-конференції, уроки-маркетинги, інтерактивні ігри, заочні екскурсії тощо. На уроках іноземної мови широко використовується проектна система. Важливим є внесок у розвиток особистості і таких незвичних навчальних предметів, як риторика, етика, логіка, основи інформаційної культури, основи акторської майстерності тощо, а також індивідуальних розвивальних програм із словесної творчості, рукотворчості тощо.

Водночас запорукою формування й розвитку гармонійної особистості є і соматичне здоров'я. Саме тому за станом здоров'я дітей пильно стежить медична служба школи у складі лікаря-педіатра, лікаря-стоматолога та двох медсестер, які вивчають фізичний стан дітей, систематично прово-

дять профілактичне обстеження, переглядають навантаження під час навчально-виховного процесу, призначають комплекс оздоровчої фізкультури, заповнюють *“Листи здоров'я”* та визначають групу здоров'я дитини, дають рекомендації щодо фізичного навантаження на уроках фізкультури, під час різноманітних спортивних та позакласних заходів, дають поради щодо правильного (відповідно до стану здоров'я) режиму дня дитини, збалансованого харчування тощо. Лікарі проводять бесіди про потрібність загартовування та здорового способу життя, бо здорова сім'я - це здорові діти. Отже, медична служба є активним учасником навчально-виховного процесу.

Таким чином, ми бачимо, що *роботу всіх служб школи спрямовано на забезпечення особистісно орієнтованої освіти, виховання розвиненої та освіченої особистості*.

Школа - це планета дитинства, а *кожна дитина - то незвіданий таємничий світ, навколо якого обертаються всі учасники навчально-виховного процесу*. Якими наші учні підуть у життя? Чи досягнуть того, чого прагнуть? Чи зігріють їх промінці удачі, щастя? Чи розтане в душах крига байдужості, впертості, нерозуміння?.. Безліч запитань, які потребують відповідей. І ми, педагоги, повинні зробити все, аби наші вихованці були здоровими, усміхненими, аби відчували красу прийдешнього дня, аби зігрівало їх сонце України.

Вітаємо з 10-річним ювілеєм! Зичимо наснаги й злетів!

У мальовничому куточку Солом'янського району в 1995 році з допомогою іноземних фірм було побудовано школу № 318... Час летить невпинно. І нині колектив учителів, батьків та учнів святкують десятирічний ювілей з того часу, коли школа радісно зустріла перших вихованців.

Редакція вітає колектив школи та її чарівного директора з десятиліттям!

Кожен наступний рік – це сходинки на шляху до висоти Людської. Тож творчих злетів Вам, колеги!

Перебуваючи наприкінці 2004 р. у Чернівцях, почула від Миколи Зегрюка, начальника міського управління освіти, про київську школу № 318 як про "потужний заклад" і одразу вирішила через журнал познайомити й Вас, шановний читачу, з її досвідом, що давно заслуговує на Вашу увагу.

За рейтингом ГУОН м. Києва школа входить у "першу десятку" найкращих закладів освіти.

Отже знайомтеся!

Ольга Виговська

Директор школи, ліцею, гімназії № 3'2005

ВИЗНАНІ "РОДЗИНКИ" ШКОЛИ

Неодноразові вивчення лабораторією інноваційних технологій Головного управління освіти результативності навчально-виховної діяльності авторської школи (наказ №15 від 27.01.2004 року "Про стан інноваційної педагогічної діяльності у загальноосвітніх навчальних закладах", п.2) свідчать про ефективність педагогічної системи і дають можливість вичленувати на цьому етапі експерименту достатньо апробовані її елементи, які можна рекомендувати для використання в середніх закладах освіти:

- варіант поглибленого вивчення англійської мови,
- нестандартні уроки фізичної культури – аквааеробіка, спортивне плавання, художня та спортивна гімнастика, фітнес, шейпінг і т.і.,
- навчання за методикою ейдетики,
- використання індивідуальних навчальних програм творчого розвитку дитини.

ВІД ТВОРЧОГО ВЧИТЕЛЯ – ДО ТВОРЧОГО УЧНЯ!

АВТОРСЬКА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ШКОЛА
“МІЛЕНІУМ” (СПЕЦІАЛІЗОВАНА ШКОЛА № 318)

Управління
школою

У 1999 році було підписано Угоду між СЗШ №318 та Київським національним університетом культури і мистецтв, головною метою якої стало створення авторської експериментальної школи “Міленіум”.

У 2003 році укладено Договір про співпрацю між Національним педагогічним університетом ім. М. Драгоманова та школою.

Керівником науково-методичної роботи є Георгій Георгійович Філіпчук, академік АПН, доктор педагогічних наук, професор; керівником психологічної служби – Наталія Юрїївна Максимова, доктор психологічних наук, професор Київського Національного університету ім. Т. Шевченка.

Головна мета авторської експериментальної школи - освіта і виховання обдарованої молоді; формування свідомих громадян України з державним мисленням; особистостей, які гармонійно поєднують високий інтелектуальний та духовний розвиток і спроможні втілювати у життя ідеали свободи й демократії, перебувати в гармонії з собою і навколишнім середовищем

Педагогічний колектив школи працює над темою: “Розвиток творчого потенціалу учнів з урахуванням їх індивідуальних можливостей та соціальної ситуації розвитку”.

Склад педагогічних працівників:

- Заслужених працівників освіти України - 1;
- Відмінників освіти України - 6;
- учителів-методистів - 11;
- старших учителів - 23;
- учителів вищої кваліфікаційної категорії - 45;
- викладачів вищих навчальних закладів - 10 (докторів наук - 2, кандидатів наук - 4).

Авторська експериментальна школа успішно реалізує особистісно орієнтовану систему навчання, виховання, всебічного розвитку учнівської молоді. Орієнтація школи на можливість і потреби учня, виявлення й розвиток інтересів, нахилів і здібностей кожної дитини забезпечуються її структурою (академічний, художній, фізкультурно-спортивний підрозділи), технологією навчально-виховного процесу, що передбачає індивідуальний підхід до навчання дитини, змісту освіти та рівнів його засвоєння. У школі максимально використовується ресурс виховного середовища, оскільки у нас створено оптимальні умови для повноцінної життєдіяльності учнів протягом перебування їх у школі (харчування, заняття мистецтвом, спортом, організація розвивально-пізнавальної

Людмила ПОРОХ

Директор авторської школи «Міленіум» (спеціалізованої школи № 318 м. Києва), заслужений працівник освіти України

діяльності тощо).

Матеріально-технічне забезпечення:

- 3 комп'ютерних класи;
- доступ до мережі Інтернет;
- конференц-зал, обладнаний інтерактивною дошкою;
- мультимедійні комплекси;
- відеокomплекси;
- навчальні кабінети;
- лінгафонні кабінети;
- лабораторії хімії, фізики, біології;
- бібліотечний комплекс;
- майстерні з обробки тканини, деревини та металу;
- кабінет образотворчого мистецтва;
- кабінет музики;
- кабінет кулінарії;
- актовa зала;
- зала-кінотеатр;
- медичний кабінет;
- спортивні зали;
- басейни;
- зала хореографії;
- спортивні майданчики;
- їдальня.

Сприяє зміцненню навчально-виробничої, наукової, матеріально-технічної, культурно-спортивної, корекційно-виховної та лікувально-оздоровчої бази школи піклувальна рада, до складу якої входять бізнесмени, науковці, підприємці, громадські діячі, батьки.

РОЗРОБКА ОСВІТНІХ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ПРОГРАМ

Девізом програми творчого розвитку дитини є слова: *“Від творчого вчителя – до творчого учня!”*.

Педагогічний колектив авторської експериментальної школи розробив свою виховну систему, у центрі якої – творча особистість, її творчий продукт, життєві цінності та ідеали.

Вчителями експеримен-

тальних класів було переглянуто декілька навчальних програм з предметів і розроблено навчальні програми, які були адаптовані до завдання експерименту (їх складено з фрагментів програм, затверджених Міністерством освіти й науки України). Апробація програм спецкурсів дозволила довести те, що ці програми дають змогу реалізувати творчі здібності учня за допомогою вчителя, розвивати свої логічні здібності, реалізувати знання, яких учень набуває під час навчального процесу, розвивають в учневі потенційні можливості до ведення наукового діалогу, уміння грамотно й лаконічно формулювати, висловлювати та захищати свою думку. Підхід до використання методик розвивального навчання у процесі вивчення будь-якого предмета є перевагою програми, про що свідчать тестування знань учнів. Ця програма ставить за мету розвиток особистості учня, зацікавленості його в результатах навчання та залучення до роботи. Стосунки, що складаються між учнями, які хочуть дізнатися щось нове, і вчителями, які можуть і знають, як це зробити, мабуть, і є тим найдорогоціннішим здобутком у нашій роботі. Учителі нашої школи склали такі навчальні програми: інформатика, основи сучасної риторики, музикознавство з використанням комп'ютерних технологій (упорядником цієї програми є О.А. Чайковська, завідувачка кафедри інноваційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв, кандидат педагогічних наук). Програма з музи-

кознавства є єдиною в Україні.

Також розроблено навчальні програми спецкурсів, які було запропоновано учням у другій половині дня. Такі спецкурси сприяють розвитку здібностей особистості.

Хореографія (упорядники Т.М. Чурпіта, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри народної хореографії Київського національного університету культури та мистецтв, Т.С. Бевз, викладач бальної хореографії Київського національного університету культури та мистецтв, аспірант кафедри бальної хореографії);

Основи інформаційної культури (упорядники Н.Г. Джинчарадзе, доктор філософських наук, професор; Л.П. Бойко, кандидат педагогічних наук, доцент);

Етика. Епіграфом до вивчення дисципліни служать слова відомого сучасного філософа В. Малахова: «Справжня етика - не колекція повчань, скоріше карта внутрішніх мандрів людської душі в її пошуках іншого "Я"» (упорядник О.В. Кундеревич, кандидат філософських наук);

Основи туристичного менеджменту (упорядник О.А. Хомерікі, кандидат педагогічних наук, доцент, докторант);

Фехтування (упорядник І.Г. Скитницький, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри фізичного виховання);

Основи акторської майстерності (упорядник О.С. Краснобаєва, викладач акторської майстерності Київського національного університету культури та мистецтв);

Логіка (упорядник О.М. Зінченко, вчитель-методист, керівник МО вчителів математики).

Методика роботи вчителів експериментальних класів відзначається незвичайними прийомами, неординарністю дій, гнучкістю. Їм властиве вміння вчасно "підхопити" творчі паростки у вихованців, багаторазово і різнопланово "випробувати" вихованця, визначити його нахили до письма, декламації, музики тощо, аби потім повернути його до навчання тією гранню, яка акумулює

його творчу індивідуальність.

АПРОБАЦІЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ПРОГРАМ ДЛЯ 1-5, 9 КЛАСІВ

З метою розвитку творчого потенціалу дитини ми склали індивідуальні навчальні програми, які мають за мету систематизувати роботу вчителя з учнем для підвищення креативного розвитку дітей на основі індивідуальних здібностей при реалізації програм навчання.

Учителями школи, які працюють в експериментальних класах, під час експерименту було створено авторські програми творчого розвитку дитини (біологія – 9 клас, хімія – 8 клас, словесна творчість – 1-3 класи, математика – 1-3 класи, розвиток навичок читання – 1-3 класи, індивідуального творчого розвитку учнів з урахуванням їхніх індивідуальних можливостей. Усі ці програми апробовано в навчальному процесі, результати обговорено на спільних засіданнях педагогів, батьків, науковців, психологів. Деякі фрагменти цих програм надруковано в педагогічній пресі, презентовано неодноразово на районних, міських нарадах, засіданнях педагогічної ради школи.

Характерною ознакою використання авторських індивідуальних програм з окремих предметів є вдосконалення пізнавальної самостійності учня, його здатності активно і творчо сприймати матеріал на першому етапі процесу пізнання, а також уміння й здатність використовувати засвоєні теоретичні знання на практиці (на заключному етапі пізнання). Інтелектуальна активність учнів у навчальному процесі, яка є складовою їхньої пізнавальної активності, має свої вияви в діяльності.

Під час спостереження за навчальною діяльністю учня ми звернули увагу на те, що оцінювати його інтелектуальну активність можна, виходячи з багатьох його дій:

- звернення його до вчителя; як запитання виражає прагнення досягнути незрозуміле, глибше проник-

нути в предмет свого інтересу - самостійно задане запитання виражає пошук, активне прагнення знайти першопричину;

- бажання висловити свій погляд;
- активне оперування здобутими знаннями, вміннями й навичками;
- застосування здобутих знань до різних ситуацій і завдань, що свідчить про їхню гнучкість, вільне використання, прагнення глибоко проникнути в пізнання;
- бажання поділитися з іншими новою, свіжою інформацією, отриманою з різних джерел.

На основі психолого-педагогічних тестів було визначено індивідуальні програми розвитку дитини з подальшою їх корекцією. Так протягом всього експерименту було складено авторські програми індивідуального творчого розвитку учнів із таких предметів: біологія, хімія-8 кл., словесна творчість-1-3 класи, математика-1-3 класи, розвиток навичок читання-1-3 класи, рукотворчість -1-3 класи.

ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА

Роль практичного психолога в житті школи дуже важлива. Усі процеси, які відбуваються в освіті, неможливі без порад, консультацій психологічної служби. До складу психологічної служби, яку очолює Н.Ю. Максимова, доктор психологічних наук, професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка, входять чотири психологи. На основі аналізу експериментальних та емпіричних даних прогнозується подальший творчий розвиток учня, складається програма індивідуальної роботи з ним у перебігу навчально-виховного процесу. Психологічна служба розробляє систему заходів психологічної допомоги батькам та програму роботи з розвитку творчих здібностей дитини. Важливо допомогти “розкритися” дітям та надати можливість розвинутися тим задаткам та здібностям, які вони мають від природи. Психодіагностика в шкільній психологічній службі, як і в кожній конкретній галузі життєдіяльнос-

ті людей, має свою специфіку. Її сутність визначається тим, що в школі ми маємо справу з особистістю, яка розвивається. Тому перед шкільним психологом стоїть завдання вивчати, як кожна конкретна дитина сприймає та пізнає складний світ соціальних стосунків, знань, інших людей, саму себе. Одним із найголовніших завдань практичного психолога є визначення навчальних здібностей дитини, її спроможності справлятися з поставленими програмою вимогами. Особливо це важливо в початковій школі, де закладаються основи знань і тим самим створюються передумови для успішного здобуття базової середньої освіти.

Психологічна служба систематично, згідно з планом, проводить корекційну роботу з кожним учнем, працюючи над розвитком його мислення, уваги, спостереження, рівня саморегуляції тощо. Тому більшість учнів нашої школи не скуті на уроці, можуть вільно висловлювати свої думки. Важливою метою роботи психологічної служби школи є виявлення закономірностей розвитку творчого потенціалу дітей та створення умов для його розкриття.

Завдання дослідження полягали в:

- запровадженні системи заходів, спрямованих на встановлення продуктивної взаємодії педагогів та психологічної служби;
- забезпеченні психологічного супроводу карт індивідуального розвитку учнів;
- забезпеченні психологічного супроводу реалізації програм індивідуального розвитку учнів;
- розробці та реалізації корекційно-розвивальної програми для учнів початкової школи, що була затверджена в Міжрегіональному інституті підвищення кваліфікації вчителів ім. Б. Грінченка;
- розробці програми оптимізації самопочуття учнів у ситуації подолання перешкод;
- проведенні аналізу результатів моніторингу функціонування пізнавальної сфери та розвитку особистісних параметрів.

У школі запроваджено такі форми роботи:

- діагностика та психокорекція: визначення індивідуальних особливостей дитини за спеціальними психодіагностичними методиками, а також здійснення, за потребою, психокорекційної роботи;
- індивідуальні консультації: особистісно спрямоване спілкування психолога з дитиною або дорослим (вчителі, батьки) з метою з'ясування питань та здійснення допомоги відповідно до потреб людини, що звернулася до психолога;
- розвивальні групи: заняття з учнями з розвитку пам'яті, уваги, мислення тощо під час спільної ігрової або практичної діяльності дітей;
- групи особистісного зростання: психологічні тренінги для старшокласників із метою розвитку особистісного потенціалу;
- тематичні соціально-психологічні тренінги: групові заняття, що спрямовані на вирішення конкретних завдань, наприклад: орієнтація учнів на здоровий спосіб життя, розвиток комунікативних навичок, лідерських умінь тощо;
- гурток "Інтелект": інтенсифікація пізнавальної діяльності та розвиток креативності в обдарованих дітей, які прагнуть самовдосконалення та самореалізації;
- підготовка (психологічна) дітей до участі в олімпіадах, конкурсах, заходах Малої академії наук тощо.

Особлива увага приділяється індивідуальному підходу до дітей, що спрямований на розкриття їхніх задатків і здібностей та створення можливостей для реалізації обдарованості й таланту. Психологічна служба на початку року за підсумками діагностування здібностей учнів складає карту, в якій для кожного учня визначаються нахили до певних видів діяльності. Цими рекомендаціями керуються куратори, керівники гуртків і секцій. Заняття проводяться на високому фаховому рівні, бо їх готують викладачі ВНЗ, із якими співпрацює школа (Київський національний університет культури і мистецтв, Націо-

нальний педагогічний університет ім. М. Драгоманова).

Однією з основних інноваційних форм серед складових освітніх технологій авторської школи є "Індивідуальна соціально-педагогічна та психологічна картка учня". Цей документ був розроблений спільними зусиллями педагогів та психологів школи. У ньому регулярно відображається інформація про психологічні особливості дитини, динаміку її навчальної діяльності тощо. На основі аналізу отриманих експериментальних та емпіричних даних складається прогноз подальшого розвитку дитини, укладається програма індивідуальної роботи з учнем під час навчально-виховного процесу. Визначаються проблеми, на які слід звернути особливу увагу. Прогнозуються показники, яких дитина має досягти завдяки зазначеній програмі роботи. Здійснюється постійний моніторинг відповідно до визначених параметрів.

На основі "Індивідуальної соціально-педагогічної та психологічної картки учня" вчитель розбудовує "Програму індивідуальної роботи з учнем". Застосування зазначеної програми є різновидом новітніх технологій у навчально-виховному процесі.

Орієнтовна схема структури індивідуальної програми складається з таких розділів: мета програми, завдання програми, основні форми індивідуалізації навчання, очікувані результати, часові параметри, додаткові умови, що є основою розробки плану-перспективу індивідуальної роботи з учнем.

МЕДИЧНА СЛУЖБА ТА ЗДОРОВ'Я ДИТИНИ

Багато уваги приділяється стану здоров'я учнів. Лікар-педіатр, дві медсестри, лікар – стоматолог постійно слідкують за станом здоров'я дітей, систематично проводять профілактичне обстеження, відстежують фізичне навантаження кожного під час навчально-виховного процесу, призначають комплекс оздоровчої

фізкультури; на уроках фізичної культури вчитель дає рекомендації щодо правильного догляду за станом здоров'я. Нам вдалося в авторській школі замінити звичайні уроки фізкультури на творчі, нестандартні з урахуванням можливостей матеріальної бази школи. Такі уроки ми проводимо 6-й рік. У дівчаток це аквааеробіка, художня гімнастика; у хлопчиків – спортивне плавання, спортивна гімнастика, фехтування.

Завдяки прекрасній спортивній базі школи успішно працюють секції: фехтування, спортивної та художньої гімнастики, тенісу, баскетболу, бейсболу, футболу, плавання, аквааеробіки.

МІЖНАРОДНІ ПАРТНЕРСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ

Міжнародна співпраця стала одним із основних напрямів роботи нашої школи з часу її створення, і зараз ми вже можемо говорити про певні здобутки в цій галузі.

Успішно відбулася міжнародна конференція з питань екології за участю представників посольства Болгарії та викладачів Софійського університету, яку було проведено у школі англійською мовою.

Пізніше нам неодноразово випала нагода продемонструвати гостинність, яка притаманна українському народу.

Під час таких зустрічей із делегаціями Італії, Німеччини, Росії, Бельгії, США, Ізраїлю, Туреччини, Нідерландів, Данії обговорювалися різноманітні питання, накреслювалися шляхи співробітництва.

Найбільш корисними виявилися поїздки до Москви та Стамбула, де ми змогли продовжити цікавий діалог, який був розпочатий у стінах нашої школи.

Плідною та конкретною стала робота в спільному українсько-голландському проєкті Асоціації керівників шкіл України (UDEM), результатом якого став випуск посібника "Освітній менеджмент". Мені випала честь бути співавтором цього видання та

отримати сертифікат міжнародного зразка, який дає право вести курси з питань управління освітньою діяльністю в країнах Західної Європи.

Тісно спілкуючись із представниками делегацій різних країн світу, учні школи відчули нагальну потребу вивчення іноземних мов, особливо англійської як мови інтернаціонального спілкування. З першого класу діти поглиблено вивчають англійську мову, починаючи з п'ятого класу – другу іноземну – німецьку, крім того, мають змогу вивчати французьку, іспанську, італійську.

Уже вдруге старшокласники беруть участь у міжнародній освітній програмі "Модель ООН - 2005 у Києві", організатором якої є лицей бізнесу.

За активну участь у грі команда школи отримала сертифікат, який надав нам можливість вийти на міжнародний рівень.

Учителі іноземної мови – висококваліфіковані спеціалісти. Чимало з них стажувалися за кордоном: у широко відомих університетах Кембриджа і Оксфорда, інших містах Великобританії, Канади, США.

Для подальшого розширення світогляду учнів, знаходження спільної мови між дітьми різних країн, удосконалення знань із англійської мови наші діти мають змогу навчатися за кордоном у рамках різноманітних освітніх програм у престижних закладах США та Канади. Успішно закінчивши курс навчання в США, нещодавно повернулися в Україну Наталія Деджироламо та В'ячеслав Тихановський. Продовжує своє навчання в Канаді Катерина Пех.

Ми підтримуємо тісні партнерські стосунки зі школою американського міста Гермістона, яке розташоване у штаті Орегон. Це Hermiston High School, у якій навчаються діти старшого шкільного віку (з 14 до 18 років). Наша учениця Леся Маринченко протягом року навчалася в цій школі.

Школа підтримує партнерські стосунки з Італійсько-Українським Дослідним Центром, який очолює сеньйор Раймондо Терзаччі. Цього року

він подарував нашим учням підбірку дитячої літератури італійською мовою.

Нам пощастило встановити зв'язки з представниками української діаспори в Канаді. Директор Канадського методичного кабінету Маруся Петришин надіслала електронною поштою листа, в якому висловили подяку за чудово дібрану інформацію про Україну і готовність до співпраці.

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ

Експеримент має наукове підґрунтя, підтвердження цього - друковані роботи науково-педагогічного колективу авторської експериментальної школи (34 роботи), які було надруковано в навчальному посібнику "Освітній менеджмент", у збірнику "Українознавство в системі освіти міста Києва", у науково-методичному щорічнику "Педагогічні новації столичної освіти: теорія і практика", у збірнику "Освіта України", журналах "Директор школи, ліцею, гімназії", "Рідна школа", "Початкова школа", "Фізика та астрономія в школі", "Комп'ютер у школі та сім'ї", в газеті "Директор школи", у матеріалах круглого столу ГУО "Професійна етика вчителя: час і вимоги".

Про школу знято 4 фільми, які демонструвалися на каналах "Інтер", "1+1", "ТРК - Київ", "ТЕТ".

НАШІ ДОСЯГНЕННЯ

Учень 10-А класу *Данііл Новов* є бронзовим призером світу, 5-тиразовим чемпіоном України зі спортивної боротьби; учениця 6-А класу *Дар'я Миколенко* - переможниця Всеукраїнського телевізійного конкурсу "Крок до зірок", І премія; *Маргарита Захаренкова* - фіналістка й переможниця конкурсів "Українська родина", "Боромля", "Пісенний вернісаж"; *Олександра Белая* - член збірної команди міста Києва з художньої гімнастики, учасниця міжнародних турнірів, призерка міста Києва з художньої гімнастики; *Аліса Прошак* (8-А клас) - фіналістка чемпіонату світу з танців за Європейською програмою; *Дар'я*

Миколенко та *Володимир Ярошкевич* (6-А клас) - фіналісти міжнародних турнірів з бальних танців у Нідерландах та Польщі; *Олена Годинчук* (7-А клас) отримала Гран-прі "Юна віще-міс світу"; серед наших учнів - майстри та кандидати в майстри спорту; щорічно велика кількість наших учнів стає призерами конкурсу знавців української мови ім. П. Яцика; діти школи постійно посідають призові місця на міських змаганнях з туризму.

Кожного року майже всі учні нашої школи стають студентами найпрестижніших ВНЗ України, а деякі продовжують навчання в університетах країн Західної Європи та США.

У 2003-2004 навчальному році за результатами рейтингу наша школа ввійшла в десятку кращих шкіл міста Києва.

Антоніно Петроліно, генеральний секретар Європейської асоціації керівників шкіл, відвідавши нашу школу, сказав: "*Школа "Міленіум" відзначається творчим підходом до навчання й розвитку здібностей учнів, вони виглядають щасливими й радісними*".

ШКОЛА РАДОСТІ ТА ТВОРЧОСТІ

Необхідність кожній школі мати власну виховну систему сприймається сьогодні як актуальна науково-практична система. У Державній національній програмі "Освіта" її створення розглядається як один із "основних шляхів реформування виховання".

Наш колектив дбає про те, щоб школа була:

- Школою радості для учнів;
- Школою творчості для педагогів;
- Школою спокою для батьків.

Свою діяльність ми спрямовуємо на пошук наукових новинок, на створення творчої атмосфери, модернізацію форм, методів та засобів навчання та виховання дітей, а головне - на реалізацію принципу рівноправного діалогу між учителем та учнем. Запорукою успіху колективу є продуманий і організований початок реалізації творчих можливостей педагогів та

вихованців.

За десятилітній шлях розвитку школи у нас з'явилася багата традиція:

- Дні відкритих дверей;
- Турніри ерудитів між паралелями класів;
- Фестиваль “Дзвінкоголосий талант дитинства”;
- Конкурс “Міні-Євробачення”;
- Виставки робіт дитячої творчості: “Осіній вернісаж”, “Зимова фантазія”, “Весні назустріч”;
- Акції: “Посади своє дерево”, “Солдату на добру згадку”, “Іграшка – малюку з дитбудинку”;
- Проведення КВК між командами батьків, учителів та учнів;
- Туристичні походи “Мальовничі куточки України”;
- Концерти для батьків;
- Клуб дідуся і бабусь.

А цієї весни ми започаткували нову традицію – посадку учнями випускних класів алеї “Калиновий Гай”.

У День довілля настрій одинадцятикласників був по-особливому піднесеним і урочистим, а обличчя – схвилювані. Напоєна рясними квітневими дощами земля радісно прийняла у свої обійми тоненькі стебельця калини. Мине час – і зацвіте білопінним квітом алея, нагадуючи випускникам про шкільну юність.

Разом із дітьми працювали їхні батьки, вчителі. Адже без підтримки діяльності школи з боку батьківської громадськості практично неможливо обійтись. Очолує батьківський комітет школи вже упродовж п'яти років Іван Іванович Примаченко.

Між адміністрацією, батьками та учнями склалися ділові, творчі і демократичні стосунки. Коли ми говоримо: “Трикутник діє”, то знаємо: він справді працює, а не існує на папері. Він впливовий, бо рішення, які приймаються, виконуються і батьками, і учнями, і вчителями. Він працює творчо, бо таке розмаїття ідей, акцій, проєктів, заходів побачиш не в кожній школі. Ось найцікавіші:

ПРОГРАМА: “Спільність дій сім’ї та школи в розвитку творчої особистості”;

Спільні заходи: засідання педагогічної ради із запрошенням голів батьківських комітетів; робота “Батьківської вітальні”; рейди: “Діти і вулиця”, “Вільний час – як його організувати”, турпоходи вихідного дня; спортивні свята, вечори відпочинку.

КОНКУРСИ: “Кращий клас школи”, “Містер школи”, “Міс школи”.

А ще батьки допомагають лідерам контролювати відвідування учнями занять, перевіряють зовнішній вигляд. При цьому вони бачать ставлення дітей до своїх обов’язків, до шкільного майна. А учнів це спонукає до відповідальності й порядку.

Батьки – фахівці окремих галузей науки – здійснюють наукове керівництво при написанні робіт МАН, допомагають у виборі тем, підборі літератури, проведенні наукових досліджень.

У центрі роботи “Трикутника” – учні, які мають прогалини у знаннях. На засіданнях навчально-виховної комісії, куди запрошуються представники батьківських комітетів, батьки і педагоги, йде непроста розмова про те, як і чим їм допомогти.

Не залишаються поза увагою і діти пільгових категорій. Батьківський комітет дбає, аби вони гарно відпочивали в літній період, мали шкільну форму, відвідували безкоштовні гуртки, секції, клуби; позачергово отримували запрошення на вистави, культпоходи.

Допомагають батьки у проведенні численних виховних заходів – написанні сценаріїв, спільному виготовленні декорацій, пошитті костюмів, а участь у дійствах самих батьків – найкращий шлях до зближення з дітьми, розуміння і вивчення їх.

Завдяки тому, що школа підписала угоду з Київським національним університетом культури і мистецтв, маємо прекрасних педагогів – керівників гуртків, які допомагають нам на високому професійному рівні готувати численні концертні програми, театральні вистави, виготовляти костюми, які шиємо власноруч за спільно розробленими ескізами. Цього року шкільний театр “Надія” посів III міс-

це на районному конкурсі театральних колективів “Срібне джерело”.

По-новому проходили цього року вибори президента учнівського самоврядування. Адже тільки цікаве життя та досвід поступово заповнюють сторінки шкільного буття. На першому етапі проекту (постановка мети і завдань) було проведено анкетування та конкурс творчих робіт “Якби я був президентом”. Це дало можливість визначити зміст роботи вихованців:

- Обговорення мети майбутньої діяльності: Навіщо? Що це нам дасть?
- Кому бути президентом? Яким він має бути?

Другим етапом стало колективне планування цього заходу. Воно здійснювалось у формі “мозкового штурму” - кожний клас мав дати відповідь на запитання: “Як краще здійснити задуману справу?” При цьому ми не забували про основні правила “мозкового штурму”:

- не критикували ідеї;
- заохочували ідеї сміливі, навіть фантастичні;
- заохочували комбінування й удосконалення висунутих ідей.

Третім етапом була підготовка до виборів. Працювали групи підтримки, складалися передвиборчі програми кандидатів, готувалися списки виборців, визначалася лічильна комісія.

Четвертий і найважливіший етап – проведення виборів. Учителі та батьки не підмінювали собою дітей, а стимулювали самостійний пошук ними виходу зі складних ситуацій. Головне – будили в дітях мажорний настрій, дух бадьорості, впевненості у своїх силах, у своїй здатності нести людям радість і долати невдачі.

3-поміж великої кількості кандидатів діти обрали “свого”, який відповідав усім критеріям.

П’ятий етап – підбиття підсумків – пройшов у цікавій формі: фоторепортаж та “жива” газета, присвячені підсумкам зробленого.

Пізніше, аналізуючи результати проведеної колективної творчої справи, школярі відповіли на запитання:

ПОГЛЯД БАТЬКІВ

ЧОМУ МОЇ ДІТИ НАВЧАЮТЬСЯ САМЕ В ЦЬЙ ШКОЛІ?

- Демократичний стиль керівництва;
- Високий професіоналізм директора, адміністрації, вчителів;
- Сучасна матеріально-технічна база;
- Наявність сучасних інформаційних технологій (Інтернет, інтерактивна дошка, мультимедійний клас);
- Робота психологічної, медичної, логопедичної служб;
- Організація гарячого дієтичного харчування;
- Індивідуальний підхід до навчання та виховання;
- Можливість вивчення п’яти іноземних мов;
- Наявність рівноправних партнерських стосунків між учителями, учнями, батьками.

ПОГЛЯД ДІТЕЙ

ЗА ЩО МИ ЛЮБИМО СВОЮ ШКОЛУ?

- Теплі стосунки між учителями та учнями: нам довіряють і нас поважають;
- Спільні творчі справи;
- Заохочування ініціативи;
- Можливість розвитку творчої особистості, своїх інтересів і захоплень;
- Відсутність конфліктів між старшими і молодшими;
- Одержання міцних, ґрунтовних знань, які дозволяють нам продовжити навчання у престижних ВНЗ України і за кордоном;
- Розмаїття та цікаві форми проведення позакласних заходів;
- Вільний вибір вивчення іноземних мов;
- Цікаві нестандартні уроки.

Що було добре? Що вдалося і що ні? Чому? Які уроки маємо врахувати на майбутнє?

Така співпраця батьків, учителів та учнів дає змогу у складних умовах невизначеності сьогодення, у справах великих і малих зробити правильний вибір і, головне, бути готовим нести відповідальність за його наслідки.

Планування виховної роботи школи проводиться в кілька етапів: на рік, на місяць, на рівні конкретної справи і на рівні конкретного завдання. При доборі конкретної справи ми враховуємо:

- Педагогічну доцільність участі вихованців у цій справі;
- Наявність у дітей інтересу до цієї справи;
- Актуальність справи для функціонування спільноти;
- Погодженість у часі і змісті з іншими справами, якими живе шкільний колектив.

Діти проходять школу зрілості, школу керівництва.

Сьогоднішні випускники – це молоді люди з високим рівнем національної свідомості, сформованою потребою та умінням жити в громадянському суспільстві, духовно та фізично досконалі.

Школа – це сходинки, якими дитина піднімається до знань, до духовних джерел народу, це святиня людності, порядності, доброти. Наші двері завжди гостинно відчинені для всіх охочих. Кожна дитина буде оточена любов'ю, турботою і зможе вповні розкрити свої здібності.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ КЕРІВНИКА ШКОЛИ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА СИСТЕМА РОЗ- ВИТКУ ЙОГО УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Управління
школою

Науковці, які досліджують проблеми післядипломної педагогічної освіти керівників навчальних закладів, обстоюють думку щодо необхідності створення системи підготовки нової генерації управлінців з урахуванням соціального запиту до них, оновлення завдань управління у зв'язку з модернізацією освіти, особистісних потреб самих керівників (Л. Даниленко, Б. Жебровський, Г. Єльнікова, Н. Клокар, В. Мельниченко, В. Олійник, Г. Тимошко). Проте в цілісному вигляді така система ще не набула свого теоретичного обґрунтування та практичної апробації. Інститути післядипломної педагогічної освіти в підготовці керівників шкіл до управлінської діяльності надають перевагу проведенню курсів підвищення кваліфікації, проте майже не впливають на зміст і методи науково-методичної роботи, яка організовується з керівниками шкіл у міжкурсовий період. Можна констатувати невідповідність такої системи підготовки особливостям сучасного соціально-педагогічного контексту розвитку освіти та особистісним запитам самих керівників, що спричинює пасивне сприйняття керівниками знань із наукових основ уп-

равління, обмеженість практичної спрямованості набутих знань.

Мета статті полягає в тому, щоб висвітлити наукові засади та особливості експериментальної перевірки системи розвитку професіоналізму управлінської діяльності керівників шкіл у післядипломній освіті.

Дослідженням педагогічних систем присвячено праці багатьох учених: А. Алексюка, В. Бондаря, В. Загвязинського, О. Савченко – дидактичних систем; І. Беха, В. Караковського, О. Сухомлинської – систем виховання; Л. Даниленко, Г. Дмитренка, Г. Єльнікової, Ю. Конаржевського, В. Маслова, В. Пікельної, М. Поташиної, Р. Шакурова – систем управління; Н. Клокар, В. Олійника, Н. Протасової – системи післядипломної освіти; Ю. Бабанського, Т. Ільїної, Н. Кузьміної, В. Лугового, О. Мороза – загальнопедагогічних підходів до вивчення систем.

Дослідники зазначають, що в найбільш узагальненому розумінні педагогічна система є сукупністю взаємозалежних і взаємодіючих між собою компонентів, які утворюють цілісність, єд-

**Тамара
СОРОЧАН**

Ректор
Луганського
інституту
післядипломної
педагогічної
освіти, кандидат
педагогічних наук,
доцент

Директор школи, дітяю, гімназії № 3 2005

ність. Відповідно до поглядів Н. Кузьміної, структурними компонентами педагогічної системи є мета, зміст, методи, а також учасники педагогічного процесу. При цьому властивості педагогічної системи не є простою сумою властивостей окремих компонентів. Це підкреслив відомий дослідник соціальних систем В. Афанасьєв: „Під цілісною системою слід розуміти сукупність компонентів, взаємодія яких породжує нові (інтегративні, системні) якості, що не притаманні їй твірним”^{*}.

Грунтуючись на такому розумінні педагогічної системи, ми ставимо за мету описати модель системи розвитку професіоналізму управлінської діяльності керівників шкіл у післядипломній педагогічній освіті.

Моделювання допомагає відтворити цілісність об’єкта нашого дослідження, його структуру, процес функціонування. Модель віддзеркалює реальні зв’язки і можливості, вона орієнтується на оптимальні шляхи вирішення завдань, дозволяє відстежити динаміку показників.

Важливими вихідними положеннями моделювання системи розвитку професіоналізму управлінської діяльності в післядипломній освіті ми вважаємо такі:

- врахування співвідношення між суспільною формою здійснення управлінської діяльності, колективним характером праці, що зумовлює міжособистісну взаємодію, та індивідуальною формою опанування управлінськими технологіями кожним керівником;
- створення умов для неперервного розвитку професіоналізму управлінської діяльності керівників шкіл – як систематичного, на курсах підвищення кваліфікації, так і в міжкурсовий період;
- орієнтацію змін в освіті на соціально-педагогічний контекст,

формування готовності до впровадження інновацій, подолання стереотипів управлінської діяльності та зверненості на минулий досвід.

В основу формуючого етапу експерименту покладено системність, цілісність, наступність роботи з керівниками шкіл упродовж трьох – п’яти років у післядипломній педагогічній освіті. Такий цикл ми назвали *андрагогічним*, оскільки він умовно визначає певний період розвитку професіоналізму управлінської діяльності керівників шкіл і ґрунтується на закономірностях андрагогіки. Від існуючої системи роботи з керівниками шкіл експериментальна система відрізняється більшою цілеспрямованістю щодо розвитку професійної самосвідомості, професійної культури та управлінських компетенцій, тобто професіоналізму як інтегрованого утворення. Інститут післядипломної педагогічної освіти не обмежує в такій системі свою діяльність лише проведенням курсів підвищення кваліфікації, а систематично залучає керівників шкіл до різних форм науково-методичної роботи в міжкурсовий період. Цілісність і наступність роботи з керівниками шкіл на курсах і в міжкурсовий період виявляється в тому, що мета її спільна – розвивати професіоналізм, готувати до професійної управлінської діяльності. Цілісним є також зміст всього андрагогічного циклу. Цього майже не можливо досягти в діючій системі післядипломної педагогічної освіти, оскільки курси підвищення кваліфікації та науково-методична робота в міжкурсовий період проводяться різними установами, які не завжди узгоджують свою діяльність.

Схема андрагогічного циклу представлена на Мал.1. На схемі показано, що практика управління школою зумовлює потребу постійного розвитку управлінських компетенцій і в такий спосіб формує запит до системи

^{*}Афанасьєв В.Г. Общество: системность, познание и управление – М.: Политиздат, 1981. – С. 8.

післядипломної освіти керівників. Компетенції, яких набули керівники в післядипломній освіті, у свою чергу, виявляються в управлінській діяльності і впливають на практику управління школою.

Отже, на формуючому етапі експерименту було створено, запроваджено в практику та апробовано *модель системи розвитку професіоналізму управлінської діяльності в післядипломній освіті*, яка відтворює структуру, визначає мету, зміст, методи підготовки керівників шкіл.

Мету системи розвитку професіоналізму управлінської діяльності можна розглядати на кількох рівнях. На загальнодержавному рівні мета підготовки керівників шкіл зумовлюється сучасними вимогами до діяльності освітніх закладів. Відповідно до завдань дослідження ми визначаємо мету підготовки керівників шкіл до управлінської діяльності на рівні післядипломної педагогічної освіти. На нашу думку, вона полягає в розвитку компетенцій, які інтегруються в професіоналізм управлінської діяльності керівників шкіл. До цієї мети наближається мета взаємодії у вертикалі інституту післядипломної педагогічної освіти та методичного кабінету в міжкурсовий період. Методичні кабінети мають менші можливості, ніж інститут післядипломної педагогічної освіти щодо теоретичної підготовки керівників шкіл, проте вони достатньою мірою опрацьовують, узагальнюють педагогічний досвід і тому можуть забезпечувати практичну частину підготовки керівників шкіл до управлінської діяльності. Забезпечення практичної спрямованості підготовки керівників шкіл до управлінської діяльності можна вважати спільною метою інституту післядипломної педагогічної освіти та методичного кабінету. Мету розвитку власного професіоналізму визначає для себе кожний керівник, і цей особистісний рівень визначення мети є дуже важли-

вим, оскільки зумовлює вмотивованість професійного зростання.

Отже, створюючи експериментальну систему розвитку професіоналізму керівників шкіл, ми орієнтувалися на три рівні визначення мети, а саме: рівень державних вимог, рівень післядипломної педагогічної освіти та особистісний рівень.

Щодо **змісту** підготовки керівників шкіл зауважимо, що він має віддзеркалювати сутність управлінських компетенцій, тобто охоплювати знання та вміння, потрібні для здійснення управлінської діяльності. Крім того, усталене в педагогічній науці розуміння змісту освіти як відображення всіх елементів соціального досвіду (Ю. Бабанський, І. Леренер, О. Савченко, М. Скаткін) спонукає до того, щоб не обмежувати підготовку керівників тільки управлінськими аспектами, а й створити передумови для цілісного розвитку їхнього професіоналізму, важливими складовими якого є професійна культура та самосвідомість.

Моделюючи систему розвитку професіоналізму управлінської діяльності в післядипломній освіті, ми орієнтувалися у визначенні змісту на сутність управлінських компетенцій, тобто на те, що мають знати і вміти керівники для здійснення професійного управління та на реальну сформованість компетенцій керівників шкіл.

Важливим компонентом педагогічної системи є також **методи**, за допомогою яких розкривається зміст і досягається мета розвитку професіоналізму керівників шкіл. У педагогічному словнику зазначено, що метод /від грец. *methodos* – шлях дослідження, теорія, вчення/ – спосіб досягнення певної мети, розв'язання конкретного завдання, сукупність засобів чи операцій практичного або теоретичного освоєння (пізнання)

*Педагогічний словник / За редакцією М.Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – С.313.

дійсності*. О. Савченко конкретизує сутність поняття методу навчання як способу досягнення навчальної мети, системи послідовних, взаємопов'язаних дій учителя й учнів, які забезпечують засвоєння змісту освіти, а також наводить різні класифікації методів (за джерелами здобуття знань: словесні, наочні, практичні; за характером пізнавальної діяльності: репродуктивні, частково-пошукові, дослідницькі, проблемного викладу тощо). Таке тлумачення співвідноситься з андрагогічними засадами післядипломної освіти, відповідно до яких у навчанні керівників шкіл слід надавати перевагу тим методам, що спонукають дорослих учнів до активного опанування змісту освіти. У сучасній педагогічній науці розробляються активні та інтерактивні методи навчання. Як зазначають О. Пометун, Л. Пироженко, активні методи сприяють подоланню байдужого, формального ставлення учнів до навчання. Стимулювання творчого застосування знань, самостійності в роботі, діалогу робить учнів суб'єктами навчання. Інтерактивні методи – це такі способи організації навчання, які створюють передумови для взаємодії, почуття власної успішності в навчанні, інтелектуальної спроможності*.

Відповідно до такого розуміння мети, змісту та методів як основних компонентів педагогічної системи на етапі формуючого експерименту ми створили систему розвитку професіоналізму управлінської діяльності керівників шкіл у післядипломній освіті.

Модель експериментальної системи розвитку професіоналізму керівників шкіл у післядипломній педагогічній освіті представлено на Мал.2. Вона складається з чотирьох блоків, а саме: діагностичного, розвивального, оціночно-рефлексивного та коригуючого.

* Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібн./ О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192с. – С.8 – 9.

Діагностичний блок встановлює вихідний рівень розвитку управлінських компетенцій. Зауважимо, що в наявних умовах, коли більшість керівників шкіл не проходить спеціальну професійну управлінську підготовку, вихідний рівень розвитку управлінських компетенцій зумовлюється набутим досвідом практичного управління.

Розвивальний блок є системостворюючим, оскільки саме в ньому реалізуються можливості післядипломної освіти. Призначення розвивального блоку полягає в тому, щоб у різних формах, з використанням різних технологій відтворювати андрагогічний цикл і, в кінцевому результаті, підвищувати рівень професіоналізму управлінської діяльності керівників шкіл. Курси підвищення кваліфікації розраховані, як відомо, на 144 або 72 академічні години, проводяться впродовж двох-трьох тижнів. Це великий період порівняно з тривалістю всього андрагогічного циклу, проте курси дають можливість систематизувати знання, заглибитись у навчальний матеріал, присвятити більше часу роботі в бібліотеці, інформаційному центрі тощо. Міжкурсний період динамічніший. Форми роботи з керівниками короткотривалі порівняно з курсами підвищення кваліфікації, проте вони проводяться постійно, можливості їхнього вибору значно більші. Поєднання переваг курсової перепідготовки та міжкурсного періоду в єдиному андрагогічному циклі розвитку професіоналізму управлінської діяльності за спільною метою, за цілісним змістом з використанням різноманітних форм і технологій є визначальним чинником розвитку професіоналізму управлінської діяльності.

Оціночно-рефлексивний блок дозволяє встановити результати розвитку професіоналізму управлінської діяльності. Акцент зроблено на двох принципових позиціях. По-перше, оцінювання визначає зміни саме профе-

сіоналізму управлінської діяльності, тобто підготовленості до професійного управління. *По-друге*, керівники шкіл є активними суб'єктами розвитку власного професіоналізму, тому важливим, на нашу думку, є залучення їх самих до оцінювання, мотивація і спонукання до професійної рефлексії, свідомого ставлення до професійних надбань і перспектив професійного зростання.

Коригуючий блок призначений для того, щоб допомогти керівникам шкіл в індивідуальному доборі методів подолання недоліків розвитку професіоналізму управлінської діяльності, спрямувати їхню подальшу участь у процесі післядипломної освіти. На схемі ми зазначили основні форми і методи корекційної роботи з керівниками шкіл. Консультації є втіленням індивідуального підходу до професійного розвитку керівників шкіл, оскільки вони спрямовані на взаємодію кожного з них із досвідченими фахівцями, обговорення проблем, пошуки рішень відповідно до індивідуального запиту. Самоосвіта передбачає надолуження того змісту та вмінь, які не засвоєні або не входять до андрагогічного циклу. Опрацювання практичного досвіду може стати в пригоді, якщо керівник школи, який набув теоретичних знань, не знаходить шляхів їх застосування в освітній практиці своєї школи. Тренінги є тими інтерактивними методами навчання дорослих, які мають на меті формування або вдосконалення певних конкретних умінь, у тому числі й управлінських. Важливим для розуміння схеми є те, що зазначені методи розраховані саме на корекцію, тобто на роботу з керівниками шкіл щодо подолання недоліків у короткій термін, уже після проходження андрагогічного циклу.

Отже, модель експериментальної системи розвитку професіоналізму управлінської діяльності керівників шкіл у післядипломній педагогічній освіті складається з чотирьох блоків,

які визначають структуру роботи з керівниками шкіл і об'єднуються спільною метою та змістом. Ця модель на практиці запроваджувалась на етапі формуючого експерименту у двох модифікаціях. *Модифікація А* передбачала, що інститут післядипломної педагогічної освіти розробляє рекомендації для методичних кабінетів щодо розвитку професіоналізму управлінської діяльності керівників шкіл у міжкурсовий період, на спеціальних семінарах та тренінгах готує осіб (методистів методичних кабінетів, спеціалістів відділів освіти, професійно розвинених керівників шкіл), які будуть працювати з керівниками шкіл за цими рекомендаціями в методичних об'єднаннях на місцях. Таким чином, пройшовши курси підвищення кваліфікації в інституті післядипломної педагогічної освіти, керівники шкіл розвивали свій професіоналізм у міжкурсовий період за рекомендаціями інституту під патронатом компетентних фахівців. Якщо в керівників виникала потреба у використанні методів корекції, то вони зверталися до працівників інституту, які надавали відповідну допомогу. *Модифікація Б* передбачала, що весь андрагогічний цикл для керівників шкіл проходить в інституті післядипломної педагогічної освіти.

З огляду на те, що компонентами педагогічної системи, як зазначено вище, є також учасники педагогічного процесу, зауважимо, що взаємодія в експериментальній системі відбувається між керівниками шкіл, працівниками інституту післядипломної педагогічної освіти або фахівцями, залученими до системи роботи в інституті, зокрема науковцями, викладачами вищої школи тощо. Крім того, *модифікація А* передбачає участь „посередників” з числа працівників методичних кабінетів, найбільш досвідчених керівників шкіл, підготовлених на кшталт тренерів.

На прикладі діяльності Лугансько-

го інституту післядипломної педагогічної освіти розглянемо особливості запровадження експериментальної системи розвитку професіоналізму управлінської діяльності керівників шкіл.

Ми прагнули не тільки модернізувати зміст і методи курсової перепідготовки, а й також якісно змінити роботу з керівниками в міжкурсовий період. З цією метою було розроблено рекомендації щодо запровадження цілісної системи розвитку професіоналізму керівників шкіл.

Перш за все, ми визначили загальний обсяг змісту підготовки керівників шкіл до професійної управлінської діяльності, який вони мають опанувати впродовж усього андрагогічного циклу. Підставами для цього були професійні запити самих керівників шкіл, сформульовані в анкетах і підтвержені даними констатуючого етапу експерименту, а також доробок Українсько-голландського проекту з освітнього менеджменту (UDEM). Зміст підготовки керівників представлений кількома модулями відповідно до обґрунтованих нами компетенцій, а саме:

- „Менеджмент в освіті”;

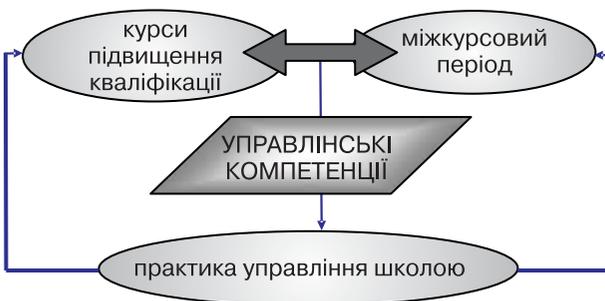
- „Менеджмент організації”;
- „Стратегічний менеджмент”;
- „Маркетинг в освіті”;
- „Фінансовий менеджмент”;
- „Управління персоналом”;
- „Культура організації”;
- „Менеджмент інновацій”;
- „Науково-методичний супровід розвитку школи”.

Виходячи з того, що керівники шкіл в умовах експерименту залучаються до неперервного процесу розвитку професіоналізму впродовж андрагогічного циклу, отже, набувають професійних компетенцій як на курсах підвищення кваліфікації, так і в міжкурсовий період, ми вважали за потрібне забезпечити цілісність змісту, наступність у його опануванні, створити передумови для того, щоб керівники шкіл усвідомлювали логіку побудови змісту своєї підготовки, мали можливість самостійно працювати над окремими розділами, могли зробити вибір щодо поглибленого вивчення того чи іншого модуля.

Модифікації А та Б експериментальної системи мають спільну частину – курси підвищення кваліфікації, тому саме їхній розробці ми приділили першочергову увагу. Навчальні плани курсів підвищення кваліфікації створено з урахуванням завдань модернізації освіти, рекомендацій Центрального інституту післядипломної педагогічної

Мал. 1.

Схема андрагогічного циклу розвитку професіоналізму управлінської діяльності керівників у післядипломній освіті

освіти, їхнє призначення полягає в навчанні широкого загалу керівників шкіл. Навчальний план складається з п'яти розділів:

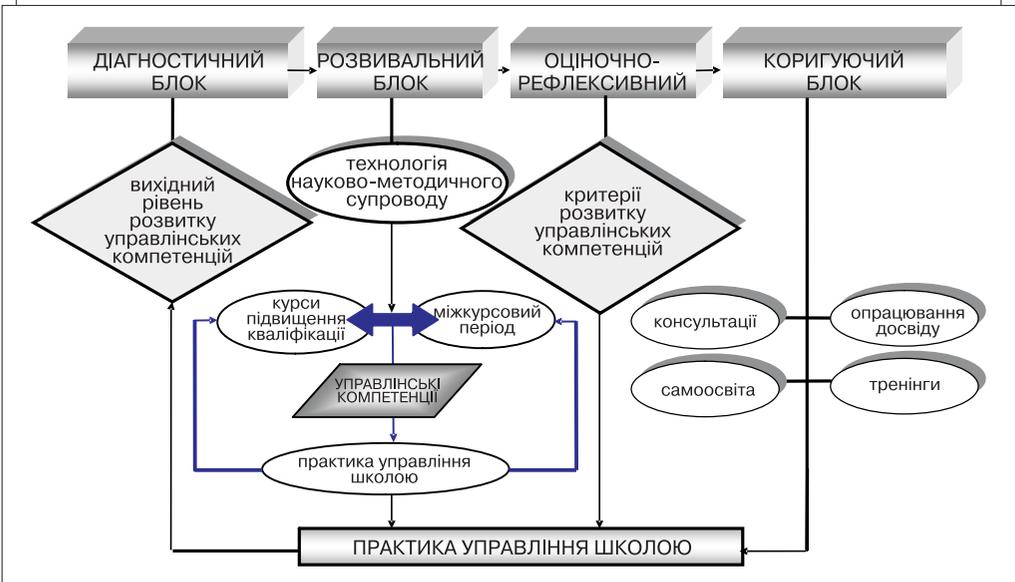
- гуманітарна підготовка;
- функціональна підготовка;
- фахова підготовка;
- індивідуально-творча робота;
- контрольно-оціночні заняття.

До розділів „Гуманітарна підготовка” та „Функціональна підготовка” включено теми, які впливають на розвиток професійної культури та професійної самосвідомості як основи професіоналізму. Ми ставили за мету дати керівникам шкіл можливість узагальнити та розширити розуміння сенсу педагогічної діяльності, соціального контексту розвитку сучасної освіти. Актуальним є зосередження уваги слухачів курсів підвищення кваліфікації на обговоренні філософсько-методологічних основ сучасної української педагогіки, особистісної зорієнтованості навчально-виховного процесу, концепції розвитку дванадцятирічної школи та профілізації старшої школи, впровадження нових педагогічних техноло-

гій. Крім того, функціональна підготовка передбачає вивчення психології управління.

Важливим розділом навчального плану є фахова підготовка, яка складається з науково-теоретичного, методичного блоків та спецкурсів і практикумів за вибором. Цей розділ найбільшою мірою відповідає завданню підготовки керівників до професійного управління сучасною школою. До науково-теоретичного блоку навчального плану ввійшли всі вищезазначені модулі. Методичний блок спрямований на висвітлення особливостей викладання навчальних предметів з урахуванням вимог Державних стандартів, комп'ютеризації навчально-виховного процесу, профілізації старшої школи. Спецкурси та практикуми за вибором дають можливість врахувати особливості навчальної групи слухачів курсів підвищення кваліфікації. Залежно від набутого досвіду, типу шкіл, індивідуальних запитів керівники можуть вибрати теми, які вони вважають за потрібне вивчити поглиблено. Зокрема, це формування іміджу сучасного

Мал. 2. Модель експериментальної системи розвитку професіоналізму управлінської діяльності керівників шкіл у післядипломній педагогічній освіті

керівника, інформатизація управління навчальним закладом, гендерний підхід в управлінні тощо.

Педагогічна практика є важливою складовою курсів підвищення кваліфікації, оскільки дає можливість керівникам ознайомитися з кращим досвідом професійного управління школою. Розділ індивідуально-творчої роботи передбачає консультації для керівників шкіл за актуальними проблемами управлінської діяльності, підготовку творчих проєктів, добір літератури тощо. Контрольно-оціночні заняття дозволяють керівникам визначити рівень розвитку власного професіоналізму, здійснити рефлексію участі в навчально-виховному процесі курсів підвищення кваліфікації.

Отже, в цілому *можна схарактеризувати дію експериментальної системи розвитку професіоналізму керівників шкіл* таким чином.

На *першому* етапі відбувалася діагностика сформованості управлінських компетенцій керівників шкіл, яку здійснювали самі учасники експерименту і до якої залучалися експерти з числа працівників органів управління освітою та методичних кабінетів. Отримані результати порівнювалися та обговорювалися. Результатом цього етапу було чітке усвідомлення керівниками шкіл своїх переваг та недоліків у підготовці до професійної управлінської діяльності і здійснення на цій основі вибору змісту, форм, термінів подальшої роботи з розвитку професіоналізму.

На *другому* етапі більшість керівників проходили курси підвищення кваліфікації. Значно менша частина керівників спочатку брала участь у науково-методичній роботі на базі методичних кабінетів, а вже потім потрапляла на курси. Можна сказати, що метою другого етапу була теоретико-методологічна підготовка керівників шкіл до управлінської діяльності. Паралельно в інституті після-

дипломної педагогічної освіти на спеціальних семінарах готувалися фахівці з числа досвідчених працівників органів управління освітою, методичних кабінетів, самих керівників для роботи з керівниками шкіл у міжкурсовий період.

Третій етап був найбільш тривалим, адже протягом трьох-п'яти років керівники шкіл брали участь у різних науково-методичних заходах міжкурсового періоду. Вони мали можливість самостійно обрати зміст і форми роботи в цей час. Крім того, керівники шкіл могли як працювати в міжкурсовий період безпосередньо в інституті післядипломної педагогічної освіти, так і в методичному кабінеті (відповідно до модифікацій А та Б експериментальної системи). Підсумками цього етапу були повторна діагностика рівня сформованості управлінських компетенцій, рефлексія керівників щодо участі в експерименті та готовності до професійного управління, ретельний аналіз здобутків і недоліків.

Четвертий, завершальний, етап експерименту дозволяв здійснити за потребою корекційну роботу у вигляді додаткових консультацій, рекомендацій із самоосвіти, опрацювання практичного досвіду за обраними проблемами або участі в спеціально організованих тренінгах. Ще раз повернувшись до критеріїв розвитку професіоналізму, керівники переконалися у результативності проведеної роботи.

Таким чином, важливим *здобутком* формуючого етапу експерименту є *запровадження такої системи розвитку професіоналізму керівників шкіл, яка дозволила б забезпечити неперервність їхньої післядипломної педагогічної освіти та активне, вмотивоване до неї ставлення, врахувати в змісті підготовки соціально-педагогічний контекст освітніх змін, посилити професіоналізацію управління сучасною школою.*

ЧИМ ОПІКУЮТЬСЯ КЕРІВНИКИ ШКІЛ

КРУГЛИЙ СТИЛ РЕДАКЦІЇ ЖУРНАЛУ “ДИРЕКТОР ШКОЛИ, ЛІЦЕЮ, ГІМНАЗІЇ” У ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ МІСЬКОМУ УПРАВЛІННІ ОСВІТИ

Управління
школою

ЧИ МОЖЛИВА КРИЗА В НАШІЙ ОСВІТІ? ЗАПРОШУЮ ДО ДІАЛОГУ!

Дані статистичних досліджень свідчать, що до змін в освітній системі готові 19% кращих учителів, решта ж (81%) ще не визначилися з цим питанням, вагаються з відповіддю або визнають свою неготовність до змін. А саме від нашого учительства залежить доля інноваційного розвитку суспільства в усьому розмаїтті його складників, адже саме вчителі формують свідомість і світогляд нових генерацій, і всі суспільні проблеми, всі наші суспільні негаразди корінням своїм сягають саме школи. У чому ж найбільше виявляються наші, українських педагогів, недопрацювання? Насамперед у тому, що ми не прищепили дітям ідею єдності України, соборності її земель, а навпаки – навівали думку про порізненість її регіонів. Саме події останнього часу яскраво продемонстрували, хто, що і як говорить у школі. Останні роки нам ніби було й не до того – становлення концепції освітньої реформи, брак фінансування, кадрова криза і багато інших чинників, які відволікали нашу увагу від цієї серйозної проблеми. А події останнього часу дуже реально показали слабкі місця в нашій роботі. Ми абсолютизуємо інтелектуальний розвиток дитини,

ігноруючи її духовне становлення. Лише зараз в освіті окреслюється напрям своєрідної педагогіки одухотвореності, педагогіки плекання духовної сфери особистості. Так, освітянську політику в Україні на концептуальному рівні формує Міністерство освіти і науки, але на рівні практичному – самі освітяни. Ефективність освітянської політики залежить передовсім від єдності зусиль, скоординованості дій та усвідомлення власної місії і керівництва, і вчителів. Допоможе нам у цьому чітко налагоджена система комунікативної взаємодії між ними. Посприяти цьому має і наш журнал як фахове видання для освітянських керівників.

Любі колеги! Чи відчуваєте ви сьогодні допомогу освітянських високопосадовців? У чому найбільше потребуєте допомоги? Так само із педагогічною наукою – чи потаює вона потреби шкільництва? Чи доходять її напрацювання до школи? Чи відповідають напрями науково-педагогічного пошуку актуальним питанням нашої доби? Запитань багато, і нам хочеться почути на них відповіді. Тож запрошую до діалогу!

КРУГЛИЙ
СТИЛ

Ольга ВИГОВСЬКА

Головний редактор журналу
«Директор школи, ліцею,
гімназії»

Директор школи, ліцею, гімназії № 3/2005

НОВА ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ І ШКОЛИ НОВОГО ТИПУ

Микола ЗЕГРЮК

Начальник управління освіти
Чернівецької міської ради

Школи нового типу є каталізатором, який визначає сутність готовності суспільства сприйняти інновації, пропонувані цими закладами.

Що ж нового пропонують ці школи? Насамперед, це ідея профільного навчання, яку нині перенесено й на масову школу. Ця ідея підтвердила свою колосальну перспективу – учні, які здобули профільну освіту, в майбутньому стають набагато кращими фахівцями, мають значно глибші знання зі своєї спеціальності. Другий момент – ці заклади допомагають долати освітянський регіоналізм шляхом налагодження системи взаємообмінного досвіду, а також створюють цілісну систему фахової взаємодії вчителів України. Скажімо, нещодавно я побував у кількох київських школах (сш №318, ліцей „Лідер” та ін.) і переконався, що педагогічним досвідом слід обмінюватися інтенсив-

ніше, цікаві надбання колег мають оприлюднюватися в більших обсягах. І нам є чим здивувати колег! Тож частіше спілкуймося на фаховому рівні! Школи нового типу також є (з огляду на свої кращі матеріальні умови та кадрове забезпечення) гарним, сказати б, полігоном для апробації нових технологій освіти, нових технічних засобів, нових педагогічних ідей. Маю певність, що за належної державної підтримки (передусім фінансової) школи нового типу надалі ще більше впливатимуть на оновлювальні процеси в освіті.

Гадаю, присутніх змін зуміємо домогтися, якщо змінимо свідомість учителів. Вони ж, на жаль, лише відсотків на 50 готові до цього.

Підсумовуючи, скажу так: я не схильний вважати, що наша освіта переживає кризу, загалом криза в нашій освіті неможлива – у нас дуже міцні традиції! Головна наша проблема – навчитися репрезентувати й пропагувати кращі здобутки національного шкільництва.

Постає перед школою остання проблема – якщо її не вирішити, то від самої ідеї профілізації навчання слід відмовлятися. Також хочу сказати і про мовну проблему: недооцінювати роль мови в духовному та інтелектуальному розвитку особистості – помилково, та й навіть злочинно. Без знання мови неможливим є повноцінний розвиток дитини. Так, нашим освітянським керівникам слід це враховувати при складанні навчальних планів.

ЗАЧАРОВАНЕ КОЛО ПРОБЛЕМ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Безперечно, профільне навчання має в Україні великі перспективи. Ідея такого навчання реалізувалася б значно швидше й ефективніше, якби не супроводжувалася такою кількістю проблем.

А проблеми ці вельми гострі! Це і забезпеченість профілів відповідними програмами та підручниками, це і методична підготовка вчителя, це і матеріально-технічна база... Найбільш діткливо

постає перед школою остання проблема – якщо її не вирішити, то від самої ідеї профілізації навчання слід відмовлятися. Також хочу сказати і про мовну проблему: недооцінювати роль мови в духовному та інтелектуальному розвитку особистості – помилково, та й навіть злочинно. Без знання мови неможливим є повноцінний розвиток дитини. Так, нашим освітянським керівникам слід це враховувати при складанні навчальних планів.

Олена АНОСОВА

Директор ліцею № 3
м. Чернівці

НАЙГОСТРІША ПРОБЛЕМА

Наша гімназія є першим українським навчальним закладом на Буковині й обчислює свою історію понад століттям. Головні напрями нашої діяльності — духовний розвиток школярів, багатопрофільність навчання, поглиблення зв'язків із батьківською громадою, удосконалення форм спілкування зі школярами в освітньому процесі. Серед найгостріших проблем, з якими доводиться зіткнутися в роботі (певно, як і кожному українському директорові), назву матеріаль-

не забезпечення, потребу комп'ютеризації навчання, запуснення в дію механізмів діяльності батьківської організації, впровадження системи шкільного кураторства, боротьбу за здоров'я дітей шляхом усунення перевантажень, намагання знайти правові підстави для збільшення штату педагогічних працівників, які б організували позашкільну освіту і дозволя дітей, законодавча невизначеність статусу гімназії та ін.

Тетяна МІНАКОВА

Директор гімназії № 5

НЕ ТІЛЬКИ ЕКОНОМІКА!..

Головною проблемою суспільства в цілому й освіти зокрема вважаю не так економічні негаразди, як брак національної гідності. Наша школа має наповнитися передусім національним змістом, що і забезпечить її якість, вплив на громадську думку та убезпечить від руйнівного впливу національної уніфікації. Фінансової проблеми, як я гадаю, ми не зможемо вирішити ніколи. Єдине, що зможемо зробити, - навчитися раціонально витратити кошти, які виділяються на освіту. Також нашої пильної уваги потребує проблема залучення батьків до утримання школи, їх участь у контролі за використанням коштів та за якістю навчально-виховного процесу. Цікаво, що на Заході ця система відрегульована, ефективно діє. Потребує продуманого, виваженого підходу проблема складання міністерством типових штатів навчальних закладів: навіть якщо місцева влада може виділити кошти на якісь штатні одиниці, розклад їх не передбачає —

отже, школа залишається без потрібних їй кадрів. Слід також законодавчо закріпити за вчителем право вільно використовувати форми і методи роботи, а за міністерством залишити визначення головних напрямів і методологічних засад розвитку освіти, складання програм і випуск підручників. Доречним було б і розмежування учнів за принципом навчання в різних закладах: ЗНЗ і школах нового типу.

Віктор ШИМАНСЬКИЙ

Директор гімназії № 1

На фото: (зліва направо): В. Сопетик (заступник директора міського ліцею № 1), М. Зегрюк (начальник міського управління освіти), С. Головка (директор ліцею № 1), Б. Потурнак (заступник начальника ОУОН Чернівецької області)

ДУХОВНІСТЬ ЧИ ТЕХНОЛОГІЧНІСТЬ?

Андрій СІГТОВ

Директор Чернівецького
міського філософсько-пра-
вового ліцею

На жаль, те, що здебільшого демонструють сьогодні передові ліцеї України, – це технологічний аспект освіти.

А там, де технологічний аспект виходить на перше місце порівняно з духовним, де більше грошей залучається не на підготовку кадрів, не на можливості духовного розвитку, а на технологічність освіти, керуються міркуваннями на кшталт: «Не слід сьогодні думати про ідейне, потрібно думати про ідеологію; нам достатньо мати кваліфікованих роботів четвертого покоління, які будуть продукувати таких самих роботів у майбутньому». Якщо проаналізувати, як розділилися регіони за результатами голосування на президентських виборах, то виявиться, що більш технологічний схід країни сповідує саме такий підхід до освіти і виховання: власти в школу великі гроші, щоб на виході отримати слухняних менеджерів, слухняних виконавців.

Тому я ставлю питання так: що повинно бути на першому місці в українській освіті – виконання чи виховання?

У західному регіоні ми стикаємося з іншою проблемою, по-іншому дивимося на традицію. Чим завжди славився наш край – це своєю толерантністю, своїм розумінням різних національностей. Тут австрійська, румунська, російська, українська у різні часи були державними мовами, і люди ніколи не звертали на це особливої уваги, у нас не було конфліктів на національному ґрунті. Тому сьогодні не

мова є актуальним чинником; актуальним є збереження духовності.

Якби мене спитали, на яку допомогу я розраховую з боку Міністерства освіти і науки, я б сказав, що вона повинна на сьогодні бути в одному – у творенні в Україні виховного ідеалу. Маємо констатувати жакливі речі – ми витіснили той комуністичний ідеал, який був, але залишили старорежимні методи виховання. На жаль, зараз на порожнє місце не прийшло нове. Християнські цілі, але вони зневажаються у суспільстві, не є загальним показником його моральності. Чи є сьогодні національно-виховний ідеал, чи можемо в освітній політиці витіснити комплекс соціально-політичної української меншовартості? Ми ніколи не були державою і не будемо, якщо не розв'яжемо цих проблем.

Чи можемо ми певно сказати, який зміст вкладаємо в слово „українець”, яким бачимо образ свого співвітчизника, чим він пишається, чим переймається? Без з'ясування цих питань ми можемо не тільки зануритися ще в більший вир проблем духовних, економічних, політичних, а й загалом зникнути як народ, втратити свою важливу геополітичну функцію.

Це сильно хвилює. Думаю, тут капіталовкладення не менш важливі і потрібні, ніж у технологічних напрямках. Бажано, звичайно, щоб вони розвивалися паралельно.

Одухотворенню сучасної освіти має посприяти її переорієнтування на потреби дитини, її запити. Бо нині ми відсторонилися від своїх

вихованців і все більше уваги приділяємо паперам, звітності, стаємо клерками, а не менеджерами, які мають ефективно вирішувати проблеми, що постають перед школою. Виконувати ці завдання маємо ми, освітяни, а спрямовувати наші зусилля – Міністерство освіти і науки. Першочергове завдання МОНУ – поглибити практичну спрямованість освіти, її відповідність духові часу,

оскільки до 70% знань діти не можуть нині застосовувати на практиці.

Якщо міністерство хоче знати нашу думку, то скажу, що йому треба саме на цьому і зосередитись.

А стосовно фінансування, то, принаймні, зараз треба створити умови для вчителя, щоб тільки думав про роботу свою і мав час на розмірковування, а не збирав години по місту, щоб вижити.

ІННОВАЦІЙНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ

У системі підвищення кваліфікації слід впровадити читання авторських курсів досвідченими творчими педагогами.

Ці курси можуть бути ви-

їзними, тобто проводитися в самих школах, що дасть змогу підвищувати кваліфікацію без відриву від школи.

Тетяна ДУРИЦЬКА

Директор гімназії №2

ПРОПОНУЮ!

Найбільше прикроців завдає і найбільше поглинає ресурсів часу непродуманість деяких напрямів реформ, наприклад: упровадження вивчення іноземної мови з другого класу не забезпечувалося фінансово, технічно, кадрово, що й позначається на якості вивчення мови

дітьми. Слід опустити планку поділу класу на групи при вивченні мов - української та іноземних, особливо ж, якщо зіставимо кількість учнів у сільських школах(10-15) і в міських (27-30).

Світлана РУДЬКО

Директор спеціалізованої школи №15

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Усе, що звучало за сьогоднішнім круглим столом, - не надто втішає і додає втіхи нам, але вже самий факт обговорення цих проблем дає надію, що після їх озвучення ми краще усвідомимо, що маємо робити. Уже не раз на сторінках нашого журналу ми зверталися до цих проблем, знайомили читачів із досвідом їх вирішення, який мають колеги з інших регіо-

нів.* Нам слід поживавити обмін цією великоцінною інформацією. Але, певно, всі погодяться - найкращою формою репрезентації цього досвіду є педагогічна преса, серед якої наш журнал займає одне з провідних місць.

Ольга Виговська
Головний редактор
журналу "Директор школи,
лицею, гімназії"

* Розповідь Миколи Зегрюка про роботу кийвської школи № 318 викликала бажання познайомити з нею і Вас, шановний читачу, що ми і зробили в цьому числі журналу (див. с.88).

СІЛЬСЬКА ОСВІТА ОЧИМА АУДИТОРА

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ТА ДЕРЖАВНОГО МАЙНА ЩОДО НА- ДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ У СФЕРІ ОСВІТИ

Управління
школою

Якими діти народжуються, це ні від кого не залежить, але щоб вони шляхом правильного виховання зробилися хорошими - це в нашій владі.

Плутарх

Люди не просто живуть разом, вони залежать одне від одного. Ми пов'язані тісними путами з великою кількістю людей, від вчинків та особистих

зосереджено саме на реалізації прав дитини у здобутті безоплатної і доступної дошкільної, повної загальної середньої та позашкільної освіти.

якостей яких багато залежить у нашому житті. Навіть першокласник - погляньте, скільки біля нього людей, які впливають на формування його характеру, поглядів на життя, настроїв: мати, батько, бабуся, вчителька, сусіди, товариші по класу та по двору... Якщо кожен із цих людей проявить

доброту та увагу до малюка, він виросте добрим та чемним. Але якщо хоча б один дорослий буде до нього несправедливим... Ніщо не завдає такої тяжкої образи, як несправедливість.

доброту та увагу до малюка, він виросте добрим та чемним. Але якщо хоча б один дорослий буде до нього несправедливим... Ніщо не завдає такої тяжкої образи, як несправедливість.

При попередньому вивченні становища, яке склалося в освітній галузі, ми з'ясували, що основними статтями видатків на утримання закладів освіти є заробітна плата з нарахуваннями, господарські та комунальні видатки. Отже, фінансові ресурси місцевих бюджетів витрачаються на те, щоб ці заклади просто існували, але надати якісну сучасну освіту при наявній ситуації вони не в змозі.

Ось чому в процесі підготовки до дослідження стосовно якості соціальних гарантій, які надаються державою громадянам, вибір аудиторів контрольно-ревізійного управління в Дніпропетровській області було

Аудиторське дослідження проведено на рівні двох районів: Апостолівського та Широківського. Для порівняння можливостей у здобутті якісної і системної освіти сільського та міського населення було обрано два міста обласного підпорядкування: Жовті Води та

**Олена
ВЕРГЕЙЧИК**

Заступник начальника відділу організації та проведення аудиторських досліджень контрольно-ревізійного управління в Дніпропетровській області

Орджонікідзе.

Дослідженням підтверджено, що, незважаючи на збільшення коштів на утримання закладів освіти, сільські діти мають менші можливості для отримання якісної та системної освіти, ніж діти, які мешкають у містах.

Це пояснюється тим, що у процесі аграрних реформ змінилися не лише соціально-економічні відносини в українському селі, а й усе соціокультурне середовище функціонування освітніх закладів. У зв'язку з реформуванням сільськогосподарських підприємств виникли проблеми в організації харчування, підвезення учнів.

Майже не вирішуються питання забезпечення освітніх закладів на селі меблями, обладнанням, комп'ютерною технікою, навчально-наочними посібниками, педагогічною пресою.

Збільшення за останні три роки фінансування галузі було спрямоване в основному на підвищення рівня оплати праці. У загальному обсязі видатків питома вага коштів на оплату праці з нарахуваннями в обстежених дошкільних закладах склала 67%, в загальноосвітніх - майже 90%.

Показник оснащення загальноосвітніх закладів комп'ютерними навчальними класами в області становить 78% (у сільській місцевості - 60%). Разом із тим, *дві третини техніки в досліджених закладах використовується понад 10 років, тобто вона морально застаріла.*

Проведеним аналізом з'ясовано, що тільки 4 сільські школи, фактично, підключені до глобальної мережі Internet. Основною причиною, що не дозволяє користуватися мережею Internet, є відсутність якісних телефонних мереж і міжміського зв'язку та відсутність у місцевих бюджетах коштів на оплату таких витрат.

Не менш важливим на сучасному етапі є особистісно-орієнтоване навчання дитини, індивідуальний вибір учнями курсів, факультативів, поглибленого вивчення предметів. Саме на

варіативну частину навчального плану школи покладено ці функції. Але в більшості сільських регіонів через обмеженість бюджетних ресурсів середній рівень використання варіативної частини у школах складає лише 50%.

Не менш складною залишається проблема підготовки сільського вчителя, закріплення його за школою через недостатню житлово-побутову, науково-методичну, інформаційну забезпеченість.

Протягом 2001-2003 років на фоні стійкої тенденції зменшення чисельності населення дошкільного та шкільного віку мережа освітніх закладів на досліджених територіях залишалась практично незмінною.

Як наслідок, за досліджений період рівень використання потужностей загальноосвітніх та дошкільних закладів у сільській місцевості склав 50% та 32% відповідно.

На нашу думку, одним зі шляхів реформування системи сільської освіти є забезпечення її цілісності, у тому числі за рахунок передачі дошкільних закладів освіти в повне розпорядження районних відділів освіти.

Наприклад, потужність Новоселівської середньої школи Широківського району використовується лише на 54%. Технічні характеристики будівлі дозволяють розмістити в ній дошкільний дитячий заклад, що дасть можливість не тільки зекономити кошти на утримання будівлі, але й ефективніше адаптувати дошкільників до загальних освітніх процесів.

Тільки за 2003 рік це дало б змогу заощадити 58,4 тис. грн. за рахунок видатків на ремонт приміщення та комунальні послуги.

Вважаємо, що внесення змін до ст.ст. 88, 89 Бюджетного кодексу України в частині об'єднання видатків на освіту (з подальшим приведенням у відповідність інших нормативних актів, що пов'язані з питанням розмежування повноважень місцевих рад) буде виправданим забезпеченням системного підходу до вирішен-

ня проблем, мобілізації економічних, організаційних, соціокультурних ресурсів.

Запровадження комплексів типу “загальноосвітній-дошкільний заклад” сприятиме донавантаженню штатних кухарів дошкільних закладів та розв’язанню проблеми з організацією гарячого харчування для сільських школярів.

Вивільнені будівлі дошкільних закладів, на нашу думку, доцільно переобладнати для забезпечення житлом працівників освіти.

Демографічна ситуація веде до зростання малокомплектних шкіл і класів у сільській місцевості, що породжує багато проблем педагогічного, методологічного та фінансового забезпечення, унеможливує надання якісних освітніх послуг.

Так, не завжди в сільських школах є комп’ютерні класи, а при їх наявності інколи відсутні вчителі інформатики або їх замішують вчителі інших дисциплін. Спостерігаються і такі випадки, коли математику або фізику викладає вчитель малювання або фізкультури. У двох школах Апостолівського району відсутній центральний водопровід, дві школи Широківського району не мають спортивних залів.

Проте, коли справа торкається об’єднання шкіл, виникає дві основні проблеми.

Перша – це організація підвезення учнів. Але вона, як правило, вирішується досить вдало завдяки заходам програми “Шкільний автобус”.

Друга проблема виникає з батьками, які не завжди погоджуються, щоб їх дитина відвідувала школу, яка розташована на далекій відстані, хоча умови навчання, розвитку та харчування в них набагато кращі, ніж у школі, що розташована неподалік.

Не менше проблем і в матеріально-технічному забезпеченні дошкільних навчальних закладів. Так, 20% цих закладів сільської місцевості розташовані в непристосованих примі-

щеннях, потребують капітального ремонту, один дошкільний заклад в Апостолівському районі і зовсім не опалюється.

Вирішення проблем сільських малокомплектних шкіл вимагає нестандартних рішень при організації навчально-виховного процесу. Одним із таких рішень є початок регіонального експерименту щодо впровадження сільських освітніх округів.

У дослідженому Апостолівському районі створено два шкільні освітні округи (навчально-виховні товариства) з опорними - Зеленодольською СШ №1 та Апостолівською СШ №4, із запровадженням фізико-математичного та гуманітарного профілів. Учні семи найближчих шкіл мають змогу на базі опорних шкіл поглиблено вивчати фізику, математику, інформатику, українську та англійську мови.

Іншим вирішенням проблеми малокомплектності шкіл має стати їх об’єднання, що дасть можливість не тільки зекономити кошти, але й вирішити такі проблеми якості освіти, як скорочення класів-комплектів, що на сучасному етапі має велике значення.

Для міського мешканця такий термін, як “клас-комплект”, взагалі може бути незрозумілим, бо ця проблема стосується в більшості випадків сільського населення. Тому хотілось би пояснити, що *в класі-комплекті можуть навчатися діти одразу двох (у деяких випадках – трьох) класів (першого та другого або першого та третього і т.ін.)*. Учитель проводить навчання в одному приміщенні одразу для всіх учнів і викладає програму двох (трьох) класів упродовж терміну, введеного на один урок.

Вивчивши проблеми комплектності загальноосвітніх навчальних закладів Широківського району, учасники дослідження дійшли висновку про доцільність закриття окремих малокомплектних шкіл. Наприклад, об’єднання Явдотівської та Олександрійської неповних середніх шкіл на базі останньої дасть можли-

вість учням Явдотівської школи отримувати гаряче харчування та проводити уроки фізичної культури у спортивному залі, в той час як раніше вони не мали цієї змоги через відсутність у школі приміщень їдальні і спортивного залу. До того ж, в обох школах скоротилась кількість класів-комплектів.

Важливу роль у соціальному становленні дітей, підлітків, молоді відіграють позашкільні заклади освіти, які дають широкий простір для вияву творчих здібностей, одержання додаткової освіти, підвищують стартові можливості дитини у професійному становленні, забезпечують соціальний захист молоді людини.

Не секрет, що кожен з нас має від природи свою "Божу іскру", творчі здібності, проте можна розвинути, виховати свій талант, а можна і "закопати його у землю".

Є щасливці, які з дитинства обирають свою дорогу. Один з насолодою чистить клітки білих мишей, заповнює дім їжаками та черепахами. Інший забуває про невивчене завдання з літератури, сидить над схемою радіоприймача. Третій з дитинства стає книголюбом, годинами просиджує в бібліотеці...

Але ж як бути звичайному хлопчику або дівчинці, якщо немає у них ніяких яскраво виражених здібностей? Адже для того, щоб знайти своє призначення, його слід шукати. Пізно починати ці пошуки, у розпачі виходячи із дверей школи з атестатом у руках. Починати треба значно раніше, відвідуючи гуртки, секції, подорожуючи в туристичних походах, вивчаючи спеціальну літературу.

Вирішення цих та багатьох інших питань належить до кола позашкільної освіти, яка на сучасному етапі опинилася на межі багатьох невирішених проблем, найгострішою з яких є проблема матеріально-технічного забезпечення гурткової роботи з вихованцями, учнями та слухачами. Відсутність технічного обладнання,

комп'ютерної техніки, туристського спорядження призводить до зменшення кількості гуртків науково-технічного, туристсько-краєзнавчого, еколого-натуралістичного та інших напрямів.

Позашкільна освіта області на сьогодні представлена 114 закладами, які зосереджені, в основному, у містах та районних центрах. У сільській місцевості функціонує лише 6 установ, у розрахунку на душу населення – у 3,5 рази менше, ніж у містах.

Проведеним аналізом з'ясовано, що кількість переможців (призерів) обласних конкурсів та спортивних змагань серед сільських дітей нижча, ніж їхніх однолітків у містах.

Наприклад, протягом 2002-2004 років у досліджених містах та районах було 418 переможців (призерів) обласних конкурсів, із яких лише 23 (5,5%) дитини – із сільської місцевості. У спортивних змаганнях на рівні області лише 5 дітей-переможців із сільської місцевості, що складає 3% від загальної кількості переможців за дослідженими територіями.

Однак це не означає, що сільські діти менш обдаровані або що якість сільської освіти настільки вже низька.

Причинами такої ситуації є відсутність матеріально-технічної бази, кадрового потенціалу на селі, проблеми з підвезенням дітей до місця проведення позашкільного навчання.

Зокрема, діяльністю закладів позашкільної освіти області охоплено 21% учнів загальноосвітніх шкіл, при цьому лише 6% сільських школярів мають можливість відвідувати ці заклади.

З цієї причини сільська молодь обмежена у правах на самореалізацію, інтелектуальний розвиток та професійне становлення.

На теперішній час в області ведеться пошук шляхів розв'язання проблем, які існують на селі в цій галузі освіти. Окремими органами місцевого самоврядування здійснено перші кроки щодо створення меха-

**Від того,
скільки ми
вкладемо в
розвиток дитини
зараз,
залежить і
майбутнє
нашої країни**

нізму громадської підтримки та позабюджетного фінансування позашкільної освіти в сільській місцевості.

Так, для об'єднання зусиль педагогічних працівників освітніх закладів, батьків, громадськості та місцевих трудових колективів рішенням сесії Богуславської сільської ради Павлоградського району створено соціально-педагогічний комплекс села Богуслав. До кола повноважень створеного комплексу належить координація питань покращення духовної сфери особистості в умовах села, організації змістовного дозвілля відповідно до здібностей та обдарувань дітей, проведення культурно-масових заходів та підвезення учасників до місць проведення олімпіад, конкурсів та спортивних змагань.

За результатами аудиторського дослідження було визначено ряд факторів, які вплинули на існування вказаних проблем у дошкільній, загальносередній та позашкільній освіті.

По-перше, це невизначеність конкретних показників, яких треба досягти при виконанні територіальних програм у галузі освіти. Складаються такі програми, як правило, формально, вони не спроможні сприяти підвищенню якості освіти.

По-друге, обсяг коштів, що виділяються з бюджету, безпосередньо не залежить від виконаної роботи освітнього закладу, її ефективності та ступеня задоволення суспільних потреб, що

не орієнтує заклади освіти на досягнення високої якості послуг.

По-третє, демографічна ситуація, яка склалася в області, веде до зростання кількості малокомплектних шкіл і класів, що у свою чергу породжує багато проблем матеріального та кадрового забезпечення.

По-четверте, місцевими органами влади та самоврядування проводиться недостатня робота з пошуку додаткових джерел фінансування освіти.

По-п'яте, видатки на позашкільну освіту здійснюються за рахунок коштів, виділених на загальну середню освіту, що, з одного боку, зменшує доволі обмежені ресурси загальноосвітніх закладів та призводить до їх розпорошення, а з другого — не дає можливості задовольнити потреби позашкільної освіти.

За результатами проведеного дослідження напрацьовано ряд пропозицій, які мають на меті підвищення ефективності використання органами місцевого самоврядування бюджетних коштів та державного майна на надання соціальних гарантій у сфері освіти.

І на закінчення хотілося б навести вислів героїні фільму Е. Рязанова "Іронія долі" стосовно того, що *"...помилки вчителів менш помітні, ніж помилки лікарів, але вони також дорого коштують людям"*. Тому саме від того, скільки ми вкладемо в розвиток дитини зараз, залежить і майбутнє нашої країни.

ВСЕСВІТ СУПУТНИКОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

- **Супутниковий зв'язок**
- **Всі види інтернет-послуг**
- **Транкінг, пейджинг**
- **Комплексний захист інформації**
- **Передача даних, телефонія, відеоконференції в реал-тайм**

Управління
школою

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА В ШКОЛАХ РОЗВИНЕНИХ КРАЇН ЄВРОПИ І США

Володимир ЧЕРВОНЕЦЬКИЙ

Доцент Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов, кандидат педагогічних наук

Екологічна освіта справедливо проголошується “освітою з метою виживання людства”. Високе призначення цієї галузі педагогічної теорії й практики було обґрунтоване на перших міжнародних форумах, присвячених цій проблематиці: Белградському міжнародному семінарі (Югославія, 1975),

Тбіліській міжурядовій конференції (СРСР, 1977), Московському міжнародному конгресі (СРСР, 1987). Це знайшло подальшу підтримку в рекомендаціях і рішеннях Бразильської міжнародної конференції з проблем сталого розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992). У рекомендаціях і рішеннях згаданих конференцій підкреслювалося, що екологічна освіта покликана сформувати вже у теперішнього покоління людей нову свідомість, яка базується на екологічно доцільних пріоритетах взаємин із природою, розумінні універсальної цінності природи для людини, її животворного і духовного початків. Основна ідея, що проходить у матеріалах наведених конференцій стосовно висунутої тези, полягає в тому, що природа є не тільки колицкою людини, але й

мудрою вихователькою, яка плекає її, навчає життю, захищає, загартовує, задовольняє потреби, створює умови для розвитку і постійного вдосконалення (16, 18). Тому збереження природного середовища у здоровому стані, здатного до самовідтворювання і самобалансування, є запорукою збереження людства і як унікального біологічного виду, і як його розумового, духовного, емоційного і творчого виявлення. Сучасна людина є результатом еволюції природного довікілля, яку умовно можна розподілити на три основні етапи: хімічний, біологічний та біосферний. Третій етап тісно пов'язується з людиною, оскільки в ньому відбулося її зародження і розвиток, здійснювався взаємовплив людини і природи. Антропогенні перетворення в природі, у свою чергу, позначались на еволюційних процесах біосфери. Тому використовувани зараз термінологічні сполучення “людина і біосфера”, “взаємозв'язок, взаємодія або взаємостосунки людини з природою” є логічно виправданими. Їх семантика відбиває споконвічну практику співіснування, органічний симбіоз людини з природою, руйнування якого може призвести до непе-

редбачених негативних екологічних наслідків, що виходять далеко за межі нашої планети, оскільки припиниться тільки розпочатий етап якісно нового розвитку природи – *ноосферний*. Сутність і значущість цього періоду для спільної історії природи “Землі”, людини і Всесвіту викладено у вченнях як Володимира Вернадського і Тейяра де Шардена про біосферу та ноосферу. Головне в них те, що **біосфера вступає в духовно-моральний етап свого розвитку, реальним виявленням якого є людина**, наділена благородством помислів, сильна духом, високовідповідальна за наслідки використання набутих знань і опанування новими. Усвідомлення людиною небезпечності ставлення до природи зі споживацько-технократичних позицій, яке ще продовжує доминувати у наш час, є важливою передумовою виходу з екологічної кризи, а усвідомлення нею свого призначення і своєї ролі в царині природи від планетарного до всесвітнього має примусити замислитися над власним майбутнім і майбутнім усього суцього.

Екологічна освіта як галузь педагогічної теорії й практики ставить за мету сформувати у людини ноосферну свідомість, виховати її в дусі ноосферних ідей. Особлива увага в цьому процесі відводиться школі, де переважна більшість молоді отримує підготовку до самостійного життя. Над тим, якими мають бути визначальні положення, нор-

Від редакції

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА В СУЧАСНИХ УМОВАХ: МЕТОДИКА ТА ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ТЕЛЕРОБІТ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ЗАХОДАХ

Це назва Всеукраїнської науково-практичної конференції, яка відбулася на базі Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України 7-8 квітня 2004 р.

Квінтесенція цієї конференції зосереджена у фрагменті виступу **Ю. І. Павлуна**, доцента Дніпропетровського національного університету.

Минули часи патріотичних закликів любити природу, як частину довілля, у якому проживає “Ното сарієнс”. Потрібні глибоко обґрунтовані, живі, наочні матеріали, які переконують людей у необхідності змінити своє ставлення до природи, розпочати відроджувати втрачені багатства.

Якщо говорити про викладання відповідного предмету школярам-старшокласникам, то, щоб досягти уваги і переконати сучасну молоду людину у вкрай небезпечній ситуації навколо нас, самих слів не достатньо. Із досвіду роботи Телевізійної студії “Еко-Дніпро”, яка понад 10 років працює над створенням фільмів природоохоронної, ековиховної тематики, можна зробити висновок щодо високої ефективності досягнення результативності знань школярів при використанні телеробіт у навчально-виховному процесі. Так, відеофільми про природно-заповідні об’єкти наочно демонструють незайману природу, яку, в більшості своїй, діти великих міст ніколи не бачили, знайомлять з особливостями фауни і флори, про які часто дітям нічого невідомо. Живі зразки “червонокнижних” видів тварин, птахів, комах тощо, рослини та деревостанів, що виникають на екрані, можуть позитивно вплинути на світосприйняття дитини, емоційно донести до неї “трепетність” та вразливість “живої речовини” (за Вернадським). Цикл робіт Телестудії – “Екологія великих річок України” – дозволяє школяреві познайомитися з водоїмами та їхніми проблемами, що не можуть бути передані в усному вигляді, допомагає відчуття значення води в житті людини як основного компонента “оживлення” і його життя, і довілля.

У той же час, з точки зору методики викладання, правильне чергування логічних і емоційних форм навчання, усних і наочних форм викладання, активного і пасивного сприйняття навчального матеріалу, введення показу фільмів про живу природу збагачує й активізує здібності школярів до кращого засвоєння матеріалу.

Питання розширення форм екоосвіти та ековиховання, збагачення методичних прийомів викладання природничих дисциплін сьогодні є важливим у плані сприяння підвищенню їх ефективності, а значить, і вихованню екологічно свідомого й активного покоління людей, котрим у майбутньому вирішувати завдання виживання людства в умовах критичного антропогенного трансформування довкілля.

(Продовження на с.100)

Під час роботи Конференції було організовано перегляд та обговорення ряду відеофільмів і телепередач членів Дніпропетровського регіонального осередку Всеукраїнської екожурналістської асоціації (ДРО-ВЕЖА) – творчого об'єднання “Зелена студія” (Екоосвітні телестудії “Еко-Дніпро”, Дніпропетровськ та “Еко-Україна”, Київ):

Із циклу “Природно-заповідний Фонд України”:

- “Заповідна краса Диканщини”;
- “Печеніжчина заповідна”.

Із циклу “Зелена студія в регіоні” (регіональний ефір трьох ТК):

- “ЗС на Придніпров’ї” №12”;
- “ЗС на Придніпров’ї” №14”.

Із циклу “Проблеми техносфери”:

- “Змиті ґрунти Черкащини”;
- “Інформація, що змінює світ”.

Із циклу “З досвіду екологічної освіти”:

- “Світанок над Хортицею”;
- “Подорож до країни Юннатії”.

Учасники Конференції зробили ряд важливих зауважень, суттєвих пропозицій щодо розширення тематики та наближення її до типових навчальних програм. Їм було передано тираж в **1200 відеокасет** з останніми роботами членів Дніпропетровського регіонального осередку Всеукраїнської екожурналістської асоціації та поінформовано про архів відеофільмів та телепередач творчого об'єднання “Зелена студія”, що можуть бути використані в навчально-виховних заходах системи позашкільної освіти, СШ та ВНЗ (див. вріз далі).

РОБОТИ ЦИКЛУ “ЕКОЛОГІЯ ВЕЛИКИХ РІЧОК УКРАЇНИ”

1. Відеофільм “**Гіпаніс**”: історія, краєзнавство Поділля, екологічні проблеми басейну річки Південний Буг. Від маленького струмочка – витoku в Хмельницькій області до узбережжя Чорного моря проліг шлях творчої групи (*виробн. 1995 року, 25 хв*).

2. Відеофільм “**Немає другого Дніпра**”: історія життя на берегах сивого Славути, актуальні екологічні проблеми в басейні Дніпра. Наші сучасники – політики, науковці, громадські діячі “зеленого руху”, прості люди праці – турбуються про те, як оздоровити життя великої спільної слов'янської річки (*виробн. 1996 року, 20 хв*).

3. Відеофільм “**О, Донче**”: екологія в басейні річки Сіверський Донець, сучасна практика співробітництва України і Росії у водогосподарській галузі. Перед глядачем постають складні проблеми ріки в оточенні численних джерел забруднення: “Прийшов час збирати каміння” (*виробн. 1997 року, російська мова, 21 хв*).

4. Відеофільм “**Дунай та придунайські озера**”: екологічні та водогосподарчі проблеми півдня України. Практика міжнародного співробітництва у басейні великого Дунаю. Відповідальність за здоров'я найбільшої річки Європи несуть усі, хто мешкає в її басейні (*виробн. 1997 року, 20 хв*).

(Продовження на с. 101)

мативні вимоги до організації та проведення дидактичного й виховного процесів, працюють педагоги багатьох країн світу. Сформульовані ними правила дидактичного й виховного впливу на школярів містять конкретні вказівки педагогові на те, як слід діяти у стандартних навчальних ситуаціях (9, С.291). Такі положення розробляються й українськими педагогами.

Підготовці статті сприяли матеріали провідних міжнародних конференцій, присвячених педагогічним проблемам екології, роботи вітчизняних і зарубіжних учених: А. Бегеки, О. Плaxотник, Г. Тарасенко, Г. Марченко, Я. Полякової (Україна); І. Зверева, А. Захлебного, І. Суравегіної, Л. Симонової (Росія); З. Костової (Болгарія); Д. Квасничкової (Чехія); Д. Цихі (Польща); М. Бреннана, Дж. Свана, В. Степпа (США); Р. Лобба (Німеччина); П. Еббса, Л. Рейда, М. Тайлера (Велика Британія) та інших.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб узагальнити й висвітлити досвід обґрунтування принципів екологічної освіти в школі у розвинених країнах європейського регіону та США.

Основні спрямовуючі положення, що розкривають особливості екологічної підготовки молодого покоління в школі знаходять відображення в принципових положеннях цієї галузі педагогічної теорії й практики. У них подано певну систему організації змісту екологічної освіти, шляхи й

засоби його реалізації в навчально-виховному процесі, відображено сучасні світоглядні позиції щодо проблеми взаємостосунків людини з навколишнім середовищем та її розв'язання. Обґрунтування принципів положень екологічної освіти педагоги розвинених країн здійснюють з урахуванням національних і глобальних тенденцій розвитку педагогічної науки, освіти, культури, екологічних реалій, що склалися під впливом науково-технічного прогресу. Вивчення літературних джерел і матеріалів з питань педагогічної екології, що видаються за кордоном, дозволило, не зважаючи на деякі відмінності, виділити загальні принципи екологічної освіти в школі.

Це цілісність природного довкілля; мультидисциплінарність; неперервність; взаємозв'язок краєзнавчого, національного, регіонального й глобального підходів до розкриття проблем довкілля; спрямованість освіти на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особи, гармонізацію стосунків людини з довкіллям.

Розглянемо характерні особливості кожного з наведених принципів положень.

Принцип *цілісності природного довкілля* спрямований на формування у школярів розуміння єдності навколишнього середовища, нерозривного зв'язку всіх елементів, що його складають, взаємозумовленості процесів і явищ, що відбуваються в ньому. При

Від редакції

Про семінар асоційованих шкіл ЮНЕСКО в Україні, до проекту учасників „Великий Волзький річковий шлях”

Понад 30 років в Україні функціонує мережа асоційованих шкіл ЮНЕСКО, що об'єднує 42 загальноосвітні та професійно-технічні навчальні заклади. Вони беруть участь у реалізації різних проєктів у рамках програмної діяльності ЮНЕСКО. Серед них **найбільш вагомі такі міжнародні проєкти:** „Охорона Всесвітньої культурної спадщини”, „Превентивна освіта проти СНІДу”, „Голубий Дунай”, „Діалог культур та цивілізацій”, „Охорона довкілля”, „Міжнародний діалог” та інші.

У квітні 2004 року в м. Казані (Російська Федерація) за участю асоційованих шкіл ЮНЕСКО Росії, голів координаційних рад ПАШ ЮНЕСКО ряду країн, у т. ч. України, відбувся міжнародний семінар, який офіційно започаткував проєкт ЮНЕСКО „Великий Волзький річковий шлях – об'єднані моря в ім'я всесвітньої освітянської спадщини для сталого розвитку”.

Метою проєкту є залучення учнівської молоді з 16 країн Волзького регіону та регіонів Балтійського, Чорного і Каспійського морів до збереження і сприяння розвитку всесвітньої спадщини і біосферних заповідних місць з допомогою ефективного використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ).

Це – перша освітянська ініціатива в контексті просування Десятиріччя освіти для сталого розвитку та платформа для розширення міжкультурного діалогу, солідарності, формування вміння вчитися жити разом у гармонії з навколишнім середовищем. Проєкт був схвалений Генеральною конференцією ЮНЕСКО на 32-й сесії (2003р.).

Працювати за проєктом ЮНЕСКО „Великий Волзький річковий шлях” виявили бажання 12 шкіл України.

Учась у проєкті передбачає розробку та впровадження сучасних інформаційних засобів та навчальних технологій, підготовку методичних рекомендацій щодо проведення міждисциплінарних уроків, семінарів, курсів за вибором, факультативів, організацію міжрегіональних та міжнародних акцій щодо реалізації гуманістичних принципів ЮНЕСКО.

Реалізація проєкту потребує забезпечення навчальних закладів електронними засобами зв'язку та мережею ІНТЕРНЕТ.

МОН України підтримало пропозицію Національної комісії України у справах ЮНЕСКО та звернулося до відповідних управлінь освіти з проханням підключити школи-учасниці проєкту до мережі Internet.

Національний координатор Проєкту
Олена Константинова.

На фото: представники асоційованих шкіл ЮНЕСКО України під час установчого семінару в ліцеї міжнародних відносин №51 м. Києва (друга зліва – Олена Константинова, друга справа – Марія Глоба, МОН України)

РОБОТИ ЦИКЛУ “З ДОСВІДУ ЕКОВИХОВАННЯ”

5. Відеофільм “Світанок над Хортицею”: історія козацької вольниці на славетному острові, Музей Козацької Слави в оточенні мальовничих плавнів та лісів, великого Дніпра. Цікавий досвід запорізької школи-комплексу №43 заслуговує на розповсюдження в інших навчальних закладах (виробн. 2000 року, 30 хв).

6. Відеофільм “Ойкос” запрошує в Карпати”: природа Карпатського регіону очима учасників екологічного табору – експедиції “Ойкос-2000”.

Подорож дітей з усіх регіонів України лісами й горами, сплав на катамаранах річкою Тиса, діяльність Закарпатського обласного еколого-натуралістичного центру (виробн. 2000 року, 30 хв).

7. Відеофільм “Подорож до країни Юннатії”: система позашкільної екологічної освіти в Україні (УНЕНЦ та понад 10 обласних, міських центрів і районних станцій юннатів). Найкращий досвід роботи з дітьми, унікальні об’єкти, передові методики, видовищні експозиції, створені руками юних натуралістів під проводом їхніх учителів у різних куточках країни (виробн. 2002 року, 35 хв).

РОБОТИ ЦИКЛУ “ЛІСИ УКРАЇНИ”

8. Відеофільм “Зелені скарби Карпат”: вивчення сучасного стану лісів Західного регіону – Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька та Закарпатська області. Так звані “ліси Карпати” – наслідок недбайливого використання цінного природного ресурсу в минулому. Сьогодні щорічно площі нових лісових насаджень на 13% перевищують площі вирубок у регіоні (виробн. 2001 року 2 частини по 27 хв).

9. Відеофільм “Віковічні шати Полісся”: природний потенціал правобережного Полісся – Волинська, Рівненська, Житомирська області. Історія краю. Сучасний стан лісокористування та наслідки меліоративних заходів у лісах представлено через аналіз діяльності держлісгоспів регіону. Природно-заповідні об’єкти та навчальні заклади лісової галузі (виробн. 2003 року, 35 хв).

10. Відеофільм “Лісів Поділля оксамит зелений”: регіони Поділля – Вінниччина, Хмельниччина та Тернопільщина – стали об’єктом вивчення сучасного стану лісового господарства. В умовах реформування галузі лісівники ведуть копітку роботу щодо відновлення лісо-

(Продовження на с. 103)

цьому природне довкілля усвідомлюється як цілісна, взаємопов’язана, еволюційно збалансована система, у якій людина одночасно постає у двох якостях: і як залежна біологічна одиниця, і як активний геохімічний агент його перетворення. Розкриттю ідеї цілісності природного довкілля, закладеної в цьому принципі, сприяють навчальні дисципліни природознавчого й суспільствознавчого профілів, де ці проблеми розглядаються більш ґрунтовно відповідно до специфіки кожної навчальної дисципліни (10, С. 32). Оскільки природне довкілля в епоху НТР було піддане глобальній антропоїзації, коли олюднення, соціалізація природи набули загальнопланетарного характеру, то доцільно говорити про соціо-природне середовище. Значну роль у реалізації принципу цілісності в екологічній освіті відіграє вчення про біосферу й ноосферу, у якому природничі й соціальні аспекти взаємин людини з довкіллям розкриваються в єдності й взаємодії. З метою підвищення ефективності засвоєння школярами провідних ідей цілісності природного довкілля педагоги розвинених країн рекомендують використовувати узагальнювальні дидактичні моделі на кшталт “Земля – космічний корабель” або “Наш дім – планета “Земля”.

Використання принципу цілісності в екологічній освіті дозволяє формувати в учнів комплексне уявлення про сучасні екологічні проблеми та слугує однією з важливих умов інтеграції екологічних знань у шкільну освіту.

Принцип мультидисциплінарності перебуває в тісному зв’язку з принципом цілісності. У міжнародній практиці мультидисциплінарний підхід до організації змісту екологічної освіти розглядається як найбільш перспективний шлях до подолання роздрібненості навчальних дисциплін у школі і більш ґрунтовного висвітлення екологічних проблем (14).

Мультидисциплінарність розуміється не як механічне включення різноманітних екологічних знань у зміст шкільних предметів, а як їх логічне підпорядкування основній меті екологічної освіти.

Це означає, що кожна навчальна дисципліна відповідно до притаманних їй специфіки, логіки й структури повинна брати участь у формуванні екологічної культури особи. Суттєвий внесок у теоретичне осмислення цього питання зробили І. Зверев, А. Захлебний, І. Суравегіна, О. Плахотник, Г. Тарасенко.

Реалізація мультидисциплінарного підходу, підкреслює І. Зверев, – “потребує розв’язання таких проблем, як визначення функцій кожної дисципліни в загальній системі екологічної освіти, виділення міждисциплінарних зв’язків і забезпечення узагальнення міждисциплінарних підходів” (8, С. 13).

Встановлення зв’язків поміж природними й гуманітарними циклами навчальних дисциплін забезпечує можливість розкрити весь комплекс проблем, що містяться в понятті “навколишнє середовище”. Мультидисциплінарні зв’язки слугують, перш за все, умовою підвищення науковості й доступності навчання, активізації пізнавальної діяльності учнів, більш якісного опанування екологічними знаннями. Вони дозволяють здійснювати комплексний вплив на характер навчально-виховної роботи школи. У цьому сенсі мультидисциплінарний підхід виконує інтегративну функцію, що забезпечує єдність процесів навчання, виховання і розвитку в екологічній освіті.

Реалізація *принципу мультидисциплінарності* у шкільній екологічній освіті, підкреслюють експерти ЮНЕСКО, дає можливість встановити структурний взаємозв’язок між основними ланками навчального змісту (знаннями, вміннями й навичками), сприяє розумінню учнями багатогранності та

(Закінчення. Початок на с.99)

вих насаджень. Особлива увага – об’єктам природно-заповідного фонду ПЗ “Медобори”, Калюський заказник, заповідне урочище “Галілея” тощо. Історія краю – у визначних пам’ятках минулого: Почаївська Лавра, Кам’янецька та Меджибізьська фортеці, Кременецький палац... (виробн. 2004 року, 30 хв).

РОБОТИ ЦИКЛУ “ПРОБЛЕМИ ТЕХНОСФЕРИ”

11. Відеофільм “**Паводкам Закарпаття протистояти разом**”: стихійні лиха в басейні річки Тиса. Вивчення чинників “великої води” та заходів щодо координації спільних зусиль держав басейну Тиси. Архівні матеріали зйомок паводків 1994-2001 років. Заходи місцевої влади щодо розробки та реалізації Програми протипаводкового захисту до 2015 року (виробн. 2004 року, 35 хв).

12. Відеофільм “**Змиті Грунти Черкащини**”: актуальні питання, що виникають у зв’язку з гострокутовими ландшафтами регіону та великими площами сільгоспугідь, котрі потерпають від водної ерозії. Інтерв’ю фахівців-гідротехніків щодо захисту українських чорноземів (виробн. 2001 року, 28 хв).

13. Відеофільм “**Доля Дніпра**”: історія створення та реалізації Програми екологічного оздоровлення Дніпра та особливості участі в Програмі України, Республіки Білорусь, Російської Федерації. Міжнародна експедиція до витоків Дніпра (Смоленська область, РФ). Діяльність регіональних тематичних центрів у країнах – учасницях. Презентація Програми на 5-ій Всеєвропейській конференції міністрів екології “Довкілля для Європи” у травні 2003 року (виробн. 2003 року, 32 хв).

14. Відеофільм “**Хроніка еколого-економічного експерименту**”: перші досягнення та проблеми природоохоронної діяльності міст-учасників еколого-економічного експерименту (Дніпродзержинськ, Запоріжжя, Кривий Ріг, Маріуполь) (виробн. 2000 року, 40 хв).

15. Відеофільм “**Інформація, що змінює світ**”: новітні технології (географічні інформаційні системи – “ГІС”, космічне зондування); Українського центру менеджменту землі та ресурсів. Супутникові фотознімки поверхні території України, їх використання для розробки екологічних проектів, планів масштабного будівництва з урахуванням природоохоронних потреб (виробн. 2003 року, 15 хв).

комплексності проблем довкілля.

Принцип *неперервності* в міжнародній практиці екологічної освіти набув широкого визнання. Висунення цього дидактичного принципу зумовлене мобільністю наукової інформації про проблеми взаємин суспільства й людини з природою, що містять у собі знання, які відповідають тенденціям розвитку НТР, масштабам антропогенного впливу на навколишнє середовище і є наслідком тих змін, що відбуваються в ньому (16, С. 29). У зв'язку з цим освіта покликана сформувати у молодого покоління сталий інтерес до постійного поновлення свого інтелектуального вантажу й вдосконалення практичних навичок і умінь регулювати взаємини суспільства з природою та вирішувати екологічні проблеми. Ця точка зору знайшла відображення в рекомендаціях міжнародних конференцій з екологічної освіти (13, 14, 15, 16). У широкому розумінні принцип неперервності передбачає охоплення всіх рівнів формальної та неформальної освіти особи, починаючи з дошкільного віку і далі протягом усього життя. У шкільній екологічній освіті принцип неперервності спирається на законмірний зв'язок навчально-виховного процесу з віковими особливостями школярів. Відомо, що у дітей молодшого шкільного віку переважає чуттєве сприймання навколишнього середовища. Підлітки більшою мірою виявляють зацікавленість у раціональному пізнанні природи, її ціннісних властивостей, виявляють бажання особисто брати участь у суспільно значущих заходах щодо захисту довкілля. Юнацькому віку притаманний підвищений потяг до інтелектуального осмислення явищ навколишньої дійсності. У працях зарубіжних педагогів, присвячених питанням екологічної освіти, підкреслюється важливість дотримання послідовності в реаліза-

ції принципу неперервності, що "дозволяє максимально використовувати кожний віковий період для всебічного екологічного розвитку особи" (11, С. 57-58).

Цілісне сприйняття різних рівнів виявлення екологічних проблем дозволяє встановити взаємозв'язки між ними, аналізувати їх взаємовплив одне на одне. Реалізація цього принципу сприяє формуванню в учнів комплексного погляду на проблему взаємин людини з довкіллям.

Краєзнавчому підходу відводиться одне з центральних місць у структурі елементів принципу, що розглядається. Екологічне краєзнавство визнається спеціалістами розвинених країн основою, що забезпечує розуміння учнями сучасних екологічних проблем і свідоме опанування абстрагованими екологічними поняттями. Спеціалісти розвинених країн відзначають такі пріоритети використання краєзнавчого підходу до навчання: ґрунтовність засвоєння учнями провідних ідей і понять сучасної екології, формування асоціативних зв'язків між локальними проблемами довкілля та більш масштабними екологічними явищами, наочну демонстрацію фактів позитивного або негативного впливу людини на природу, залучення учнів до посильної практичної діяльності. У цілому екологічне краєзнавство послуговується міцним підґрунтям для досягнення поставлених перед школою навчально-виховних завдань: опанування основами екологічної грамотності, формування відповідального ставлення до природи, умінь розв'язувати екологічні проблеми, участь у посильній практичній діяльності. На цій сходинці узагальнення екологічних понять учні починають розуміти, що адміністративно-господарський і державний рівні розподілу територій не є гальмівним фактором для перебігу біосферних процесів. Перманентне погіршення якості навколишнього середовища в

різних країнах і регіонах світу в остаточному підсумку призводить до глобальної екологічної кризи, ставить під загрозу існування на планеті вищих форм життя, враховуючи людину.

Використання краєзнавчого підходу сприяє формуванню в учнів розуміння більш масштабних виявлень екологічної кризи (національного, регіонального, глобального рівнів). Таким чином, реалізація цього принципу екологічної освіти спонукає до використання загальноприйнятих у сучасній дидактиці принципів навчання, а саме: наочності, доступності, послідовності, системності тощо, що вказує на тісний зв'язок освіти в галузі навколишнього середовища з педагогічною наукою і практикою.

Принцип *спрямованості навчання на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особи, гармонізацію відносин людини з довкіллям* містить у собі набір вимог до формування екологічної культури. У зміст цього принципового положення педагога розвинених країн включають в основному ті висхідні посилки, що відображають світоглядні, етичні, потребнісні та діяльні аспекти екологічної освіти. Реалізація цього принципу передбачає цілеспрямований вплив на особистість учня з метою його гармонійного розвитку протягом усього часу навчання в школі. Значну увагу педагоги розвинених країн приділяють якісному зростанню інтелектуальних та емоційно-вольових сил учнів, які забезпечують зацікавленість до вивчення природного довкілля, особисту участь у подоланні екологічних проблем як взаємопов'язаному процесі, що здійснюється не у відриві від природи, а при безпосередньому спілкуванні з нею. У зв'язку з цим надзвичайно актуалізується питання формування духовних ідеалів у школярів, які визначають їхній світогляд, ставлення до навколишнього середовища, позитивно впливають на свідомість,

спонукають до благородних учинків, надихають на самовдосконалення. Тому, поряд з високою екологічною компетентністю, актуалізується проблема формування моральних якостей, пов'язаних із культурою ставлення людини до людини, людини до довкілля. Її основою повинна стати, вважають педагоги розвинених країн, *“культура сорому”*, коли регулятором поведінки слугує ставлення інших людей до заподіяного, відповідальність перед Творцем і власною совістю за прийняті рішення щодо перетворення природи. У такому разі моральний критерій вчинків стає для людини особисто значущим і слугує спонукальним мотивом будь-якої діяльності в навколишньому середовищі (18, с.22). Ці складові елементи екологічної культури мають безпосередній стосунок до всіх сфер життєдіяльності людини. Усвідомлення школярами екологічних ціннісних орієнтацій, спрямованих на гармонізацію взаємин кожної людини окремо і людства в цілому з довкіллям, визнається важливою умовою розвитку екологічної культури.

Поряд із формуванням в учнів морально-етичних норм ставлення до довкілля, великого значення набуває опанування учнями практичних умінь і навичок природоохоронної діяльності, вміння приймати найбільш доцільні в екологічному відношенні рішення в природному довкіллі. Тому педагоги розвинених країн вказують на потрібність їх розвитку. Оцінні судження слугують за критерій позитивного чи негативного ставлення до реальних фактів перетворення природи.

Реалізація принципу *спрямованості навчання на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особи, гармонізацію стосунків із навколишнім середовищем* покликана забезпечити розвиток у школярів оцінно-критичного мислення, інтелектуальних і практичних умінь і на-

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова Н.П. Педагогіка. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 576 с.
2. Комиссаров Б.Д. Экологический кризис и реформа биологического образования (США, Англия, ФРГ) / Природоохранительное просвещение в школах капиталистических стран Европы и США. Сборник научных трудов. – М.: НИИ содержания и методов обучения АПН СССР, 1977. – С. 58-121.
3. Марченко Г.В. Гармонійна єдність природного і культурного чинників – необхідна умова виховання і навчання молоді / Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Збірник наукових праць / Гол. редактор Г.П. Шевченко. – Вип. 1. – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Дала, 2004. – С. 134-137.
4. Отношение школьников к природе/Под ред. И.Д. Зверева, И.Т. Суравегиной. – М.: Педагогика, 1988. – 128 с.
5. Плахотник О.В., Безносок О.О., Колонькова О.О., Спіріна Т.П. Психолого-педагогічні засади ціннісного ставлення особистості до природи / Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць. Випуск XII / За загальною редакцією професора В.І. Сипченка. – Слов'янськ: Видавничий центр СДПІ, 2004. – С. 320-328.
6. Сидельковский А.П. Педагогические основы отношений школьников к природе. – М.: АПН СССР, 1987. – 86 с.
7. Сипила А. Скандинавский проект по экологическому образованию // Социально-экономические, организационно-правовые и педагогические аспекты охраны окружающей среды: Информационный бюллетень. – Варшава. – 1985. – № 14. – С. 92-106.
8. Экологическое образование школьников / Под ред. И.Д. Зверева, И.Т. Суравегиной. – М.: Педагогика, 1983. – 160 с.
9. Ягупова В.В. Педагогіка: – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
10. Arcury T.A., Johnson T.P. Public Environmental Knowledge: a Statewide Survey // The Journal of Environmental Education. – 1987. – № 2. – V.18. – С. 32-34.
11. Brennan M.I. A Curriculum for the Conservation of People and their Environment // The Journal of Environmental Education. – 1986. – № 4. – V. 17. – С. 57-58.
12. Developing Environmental Education in Finland / UNESCO – UNEP International Congress on Environmental Education and Training (Moscow, USSR, 17-21 August, 1987). – Helsinki: Ministry of Education, 1987. – 22с.
13. Draft Final Report. UNESCO-UNEP International Congress on Environmental Education and Training (Moscow, USSR, 17-21 August, 1987. – Paris: UNESCO, 1987. – 48 с.
14. Education and Challenge of Environmental Problems // Intergovernmental Conference on Environmental Education (Tbilisi, USSR, 14-26 October 1977). – Paris: UNESCO, 1977. – 102 с.
15. Final report. International Working Meeting on Environmental Education in the School Curriculum. – Morges; Switzerland. IUCN. 1970. – 46 с.
16. International Comprehension and Problems of the Contemporary Environment: The Role of Environmental Education // UNESCO – UNEP International Congress on Environmental Education and Training (Moscow, USSR, 17-21 August). – Paris: UNESCO, 1988. – 42 с.
17. On Environmental Education in the Federal Republic of Germany. – Un-ty of Essen, 1987. – 96 с.
18. Trant A. An Introduction to Environmental Education in the European Community // Journal of Outdoor Education. – 1986. – V. 58. – N 4. – С. 17-19.
19. Tyler Miller G. Jr. Living in the Environment: An Introduction to Environmental Science. – Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1990. – 620 с.

вичок, спрямованих на розв'язання екологічних проблем, емоційно-художнього сприйняття навколишнього середовища, засвоєння правових норм регулювання взаємин із ним. Гармонійний розвиток особистості учня на основі загальнолюдських і національних цінностей сприяє гуманному ставленню до всіх форм і виявів життя, дбайливому, раціональному використанню природних ресурсів, стимулює до особистої участі в оптимізації відносин людини і суспільства з природою.

Таким чином, при обґрунтуванні принципів екологічної освіти педагоги розвинених країн Європи і США спираються на рішення й рекомендації міжнародних конференцій, присвячених педагогічним аспектам екології, і в той же час виходять із специфіки традицій шкільної освіти, потреб педагогічної науки та природозахисного руху, що склалися безпосередньо в кожній із цих держав. *Сформульовані принципи дають загальне уявлення про сучасні підходи до організації й здійснення екологічної освіти в школі, побудовані на гуманістичних ідеалах взаємодії людини з природою.*

Подальшого вивчення потребує аналіз наукових основ системи принципів екологічної освіти в сучасних країнах-лідерах, їх підпорядкованості, ієрархії, змістової наповненості.

УКРАЇНСЬКІ РОЗДУМИ ПРО ШВЕДСЬКУ ШКОЛУ

Управління
школою

У березні 2005 року група директорів шкіл Києва та Криму стала учасниками семінару з питань управління школою в Швеції. Семінар проходив у рамках двосторонньої угоди між Національним педагогічним університетом ім. М. Драгоманова та Національним Шведським університетом у маленькому містечку Умео на Балтійському морі.

Клімат, ландшафт Умео можна порівняти з російськими північними містами, наприклад Архангельськом. На відміну від України, Швеція розташована в достатньо суворих кліматичних умовах, широтах, близьких до Полярного кола. Швеція налічує близько 9 млн. мешканців, причому близько 1 млн. населення проживає в столиці – Стокгольмі. Суворий клімат зумовлює, напевне, характер шведів – врівноважений, спокійний, стриманий у виявленні своїх почуттів. Так само спокійно і скромно у населених пунктах серед снігів стоять прості дерев'яні шведські будиночки з вікнами, які вітають вас ліхтариками. Шведи кажуть, що цей давній звичай мати вікна, освітлені ліхтариками і не закриті шторами чи жалюзіями, вказує на те, що люди, які живуть в них, мають відкриті душі і серця і нічого не приховують від своїх гостей. Населені пункти розміщуються по всій території Швеції серед снігів, каменів та ялиново-березових лісів. Оскільки ці містечка нечисленні, у Швеції немає таких

великих шкіл, як в Україні. У середньому школи в Швеції налічують від 80 до 300 учнів. Є школи, які мають 500 учнів, але таких мало.

Різні країни, різні школи, різні управлінські обов'язки директорів шкіл... Ми відвідали сім шкіл, у яких навчаються діти від одного року до п'яти, від шести до дванадцяти і далі – до чотирнадцяти років. Управлінська діяльність директора школи у Швеції та в Україні має більше різного, ніж спільного.

Дивним для нас, українців, було те, що один директор у Швеції опікується одночасно декількома школами. Незвичайним здалося, що директорами шкіл у Швеції призначаються люди, які є фахівцями у педагогічній сфері, або ті, котрі були військовослужбовцями та мають військовий досвід управління. Вони організовані, дисципліновані, спроможні здійснювати менеджерські функції.

Своєю управлінською діяльністю директор шведської школи гарантує рівність прав усіх учнів. Це є одним із головних принципів функціонування демократичної шведської школи. Зокрема, у шведській школі безкоштовно навчаються всі діти, які мають таке бажання, включаючи дітей із вадами у розвитку. У Швеції директор школи разом із педагогічним колективом

**Марина
ПШЦАЛКОВ-
СЬКА**

Директор СПШ
№130, м.Київ

Директор школи, дітя, сімцізі № 32005

ставлять перед собою головне завдання: під час перебування в школі діти вивчають не тільки предмет, вони вчаться перш за все спілкуванню в колективі, толерантному ставленню до оточення. Важливим є самопізнання дитини, дослідження нею навколишнього світу та розуміння свого місця в ньому.

Директори шведських шкіл мають чітко визначені управлінські функції, які забезпечують повноцінне функціонування школи в плані навчання учнів. Так, зокрема, директор шведської школи:

- працює з учительським складом шкіл, гарантує підбір педагогічних кадрів та забезпечує результативність їхньої роботи. Як це робить директор школи? Двічі на рік він проводить тривалі (по 3 години) індивідуальні співбесіди з кожним учителем школи. Як правило, на початку року директор і вчитель планують основні напрями та завдання роботи педагога на рік під час цієї тривалої індивідуальної співбесіди. У кінці ж навчального року директор і вчитель у такому ж порядку підбивають підсумки. Цікаво, що при цьому не заповнюється величезна кількість паперів планувального та підсумкового характеру. Усі документи — це один аркуш, який і є планом роботи вчителя на рік. Але індивідуальна робота директора з учителем дає реальну змогу виявити завдання, обговорити шляхи їх реалізації і на завершення подивитися, що зроблено;
- контролює тижневе навантаження класів, виконання предметного навантаження, але при цьому дає повну свободу вчителю у плануванні своїх уроків, причому це стосується навіть тривалості уроків. До речі, у шведській школі немає дзвінків і фіксованого часу уроків. Урок за рішенням учителя може тривати від 30 хвилин до 1,5 години. Директор школи при цьому контролює тільки дотримання вимог щодо часу, відведеного на кожний предмет згідно з програмою;
- відповідає за технічне оснащення

школи, бібліотечний фонд, загальне оформлення інтер'єру. Це є спільним між обов'язками директора школи у Швеції і в Україні. Але досягнення цієї мети абсолютно по-різному здійснюється в Україні та Швеції. Фінансування шкіл у Швеції є пріоритетним напрямом у роботі муніципалітетів. Директор школи у Швеції складає річний кошторис, де передбачає всі потрібні витрати, яких потребує школа для організації навчального процесу: від відеоапаратури, обладнання лабораторій предметів природничого циклу до яєць та борошна на уроках кулінарії. І муніципалітет, згідно з поданим кошторисом, здійснює повне фінансування шкіл. Цікаво, що батьківські кошти при цьому не залучаються — достатньо, кажуть шведи, того, що ми сплачуємо податки.

При такому безвідмовному забезпеченні шкіл у матеріальному плані шведський директор щомісяця звітує фінансовому контрольному органу про витрати, які він здійснив за цей короткий період. Ці фінансові перевірки є робочими і не несуть стресового навантаження для директора школи.

Директор шведської школи, на відміну від директора української школи:

- не контролює питання прибирання школи; ремонтів, реконструкцій (цим займається муніципалітет), медичних обстежень (працюють відповідні медичні організації), харчування (завозиться готова їжа до школи, у шкільній їдальні тільки розігрівається страва та миться посуд);
- не організовує позакласну роботу учнів з предметів, як це прийнято в Україні. Цим займаються громадські організації, причому не на базі школи;
- не організовує окремо виховний процес; виховання є невід'ємною частиною уроку, але це завдання в першу чергу сім'ї.

Директор школи у Швеції забезпечує через учителів та персонально регулярно інформування батьків про стан навчання учнів, їхню поведінку в

школі, загальний рівень розвитку. Це інформування проводиться шляхом індивідуальних, регулярних (1 раз за 1,5 місяця) бесід між учителем, учнем та батьками. Така бесіда триває 1,5-2 години, у ній розглядається не тільки результат перебування дитини в школі, але і ставляться завдання перед учнем у плані його навчання, спілкування, загального розвитку.

Є різниця між віковим складом дітей, з якими працюють школи, а відповідно — і директори у Швеції та в Україні. У шведських школах навчання починається з 6-ти років (1 клас) і закінчується в 14 років (9 клас). Градація школи така:

- I етап школи: 1 клас (6 років) — цьому періоду приділяється особлива увага;
  - II етап з 2-го по 6-й клас (7-11 років) — уроки веде один учитель;
  - III етап з 7-го по 9-й клас (12-14 років) — уроки ведуть різні вчителі;
- У 14-15 років підлітки закінчують школу і переходять до гімназії.

Крім того, у Швеції існують так звані прешколи для дітей від одного до п'яти років, де з групою до 20 дітей працюють чотири вихователі, яких теж називають учителями.

Критерієм роботи школи та управлінської діяльності директора у шведській школі є результати тестування учнів із трьох напрямів:

На фото: гості зі Швеції у київських школах

шведська мова, математика, англійська мова. Тести розробляються спеціалістами міністерства освіти Швеції. Перевірку вищезазначених тестів здійснюють учителі, їхня оцінка є остаточною. Цікаво, що до восьмого класу учням шведських шкіл взагалі не ставлять оцінки. Критеріїв їх навчання в цей період є два: зробив і не зробив. У другому семестрі 8-го класу учнів оцінюють за чотирибальною системою оцінок:

- IG – не пройшов тестування;
- G – пройшов добре;
- VG – дуже добре;
- MVG – найкращий показник оцінювання.

Після закінчення дев'ятого класу учень складає тести, що є результатом його навчання в школі. Шведи вважають, що дитина сама не може впоратися із завданнями, поставленими перед нею в школі. Тому якщо за наслідками тестування більшість дітей мають високі і добрі показники, то це результат спільної плідної роботи учнів, учителів, батьків та директора школи. А це і є оцінкою управлінської діяльності керівника.

Можна багато говорити про різні стилі управління школою у Швеції і в Україні. Дійсно, ми дуже різні. Але нас, слухачів семінару, цікавили запитання: як забезпечується у Швеції високий рівень життя? Яку роль відіграє в цьому школа?

Відповідь приходиться не одразу, але вона очевидна: вся діяльність школи і директора, як її головного менеджера, полягає в тривалій, кропіткій індивідуальній роботі на кінцевий результат – допомогти учневі знайти своє місце в житті, навчити життєвого досвіду спілкування і співіснування одне з одним у суспільстві, яке має у своїй основі демократію і свободу для кожного свого громадянина і рівні права для всіх. І, можливо, тому у шведських школах ми не побачили масових яскравих заходів, але побачили абсолютну чітку тенденцію до роботи в маленьких групах скрізь – серед учнів на чолі з учителем; серед учителів – на чолі з наставником, лідером та директором. У школах, де ми були, нас вразила спокійна тиша, яка іноді

переривалася неголосними розмовами школярів. До речі, у шведських школах є спеціальний проект покращення слуху в учнів. Педагоги помітили, що діти, збираючись у великих класах разом, говорять дуже голосно, а це спричинює зниження слухового порогу. Щоб покращити слух, треба говорити тихо. Це легше зробити в невеликих групах. У цілому виходить так, що при достатньо великій наповненості класів (до 28 чоловік) у шведських школах ці самі класи постійно діляться на групи, підгрупи і з кожною групою працює вчитель. При цьому поза увагою вчителя немає жодного учня.

Увага, увага і увага... Що можна сказати про чергування учнів, які спостерігають, щоб у класі не було дітей, не охоплених увагою товаришів? Вони м'яко приходять їм на допомогу, залучаючи учнів класу до спілкування під час уроку та на перервах. Велика кількість кімнат не тільки для навчання, але і для відпочинку учнів, учителів слугує тому, щоб учневі і вчителю було комфортно в школі не тільки працювати, але й відпочивати.

У Швеції не прийнято порівнювати школи між собою, яка краща. Вони всі різні і, в більшості випадків, порізному йдуть до кінцевої мети, але мета одна – підготувати дитину до дорослого життя, забезпечити їй середній розвиток її здібностей і вмінь, допомогти слабшим, менш здібним.

Нас, українських директорів шкіл, здивувала відсутність будь-якої індивідуальної роботи з талановитими чи просто здібними дітьми. У відповідь на наше запитання ми почули, що, на думку педагогів Швеції, талановита дитина сама знайде свою дорогу, їй не треба в цьому допомагати. Допомоги і постійної уваги потребують слабші. З цим можна погоджуватись чи не погоджуватись, але цікавим є той факт, що вчитель у шведській школі одночасно є фахівцем з 3-5 предметів. І держава, цінуючи це, забезпечує педагогу гідне утримання. Можливо, ті, хто обирають професію педагога, і є тими талановитими, які знаходять самі свою майбутню дорогу та допомагають іншим знайти свою?..

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Управління
школою

Сподіваємося, що ця редакційна стаття буде корисною нашим авторам та й усім, хто сам проводить наукові дослідження або керує науково-дослідницькою роботою інших – учителів, учнів.

Посилання на джерела подаються або безпосередньо в тексті, або спільним списком у кінці тексту. У першому випадку бібліографічна інформація береться в дужки, наприклад: (Артемчук Г., Євтух М. Духовні заповіді Степана Сірополка.// Рідна школа. - №10. - С.7.). У другому випадку бібліографічна інформація оформлюється, як узвичаєно стандартом; у самому тексті це посилання оформлюється наведенням у дужках цифри, під якою це джерело фігурує в підсумковому переліку літератури. Можливим є й оформлення посилань на джерела посторінково, з відзначенням у тексті цифрою або зірочкою і поданням бібліографічної інформації про видання в нижній частині аркуша (так звані зноски).

Бібліографічні відомості про видання подаються в такому вигляді: автор, назва праці (монографія, стаття і под.), місце видання, видавництво, рік виходу в світ, кількість сторінок (для підсумкового переліку літератури) або зазначення конкретної сторінки (для посторінкових посилань).

Назви видань у підсумкових примітках подаються в алфавітному порядку мовою оригіналу, причому спочатку наводяться видання українською мовою, потім – іноземними.

Інформація про автора подається в такому порядку:

прізвище, ім'я та по батькові (ініціальне скорочення).

Перелік авторів використаної праці наводиться повністю (до 2-3 авторів); якщо авторів цього видання більше, в оформленні бібліографічної довідки може зазначатися тільки один (той, чиім прізвищем починається перелік авторів у самому виданні), прізвища решти авторів можна опустити, використавши скорочення "та ін." Наприклад:

Грищенко А.П. та ін. Сучасна українська літературна мова. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.

Підназва видання подається після основної назви через двокрапку, наприклад:

Розцвітай же, слово! Розвиток сучасної української мови. – К.: Радянська школа, 1983. – 223 с.

Назви деяких міст у бібліографічних довідках подаються скорочено: К. – Київ, Х. – Харків, М. – Москва, Л. – Ленінград, СПб. – Санкт-Петербург, W. – Варшава і под.; назви інших міст наводяться повністю: Одеса, Львів, Дніпропетровськ і под.

Можливим в оформленні бібліографічної інформації про використане видання є пропуск назви видавництва. Тоді оформлення посилання матиме такий вигляд:

Ганич Д.І., Олій-

Валерій ФЕДОРЕНКО

Літературний редактор
журналу "Директор
школи, лицею, гімназії"

*Хай ці правила
прислужаться
усім нашим
авторам*

Директор школи, лицею, гімназії № 3/2005

ник І.С. Словник лінгвістичних термінів. — К., 1985. — 360 с.

У такому випадку всі бібліографічні довідки оформлюються однаково.

Посилання на періодичне видання (газету, журнал і под.) оформлюється двома скісними рисками - //, посилання на неперіодичне видання оформлюється однією рисою - /.

При оформленні посилання на газетну публікацію можна вказувати не номер газети, а дату її виходу в світ, наприклад:

Олійник Б. Я — за українську Україну. //Сільські вісті. — 2004. — №133. — С.1.

Олійник Б. Я — за українську Україну. //Сільські вісті. — 11 листопада 2004 року. — С.1

При оформленні бібліографічної інформації про періодичне видання обов'язково зазначаються рік виходу, номер та сторінка, на якій примішено використаний матеріал.

Якщо серед використаної літератури фігурують багатотомники, неодмінно має зазначатися том, у якому надруковано використану працю або з якого взято цитату.

Додаткова інформація про видання, як-от: упорядник, укладач, редактор, перевидання, тип видання і под., наводиться або не наводиться за бажанням автора дослідницької роботи, наприклад:

Глинський І. Твоє ім'я — твій друг. - 3-тє видання. — К.: Веселка, 1985. — 238 с.

Культура української мови: Довідник. / С.Я. Єрмоленко, Н.Я. Дзюбишина-Мельник та ін.; За редакцією В.М. Русанівського. — К.: Либідь, 1990. — 304 с.

Великий глумачний словник сучасної української мови. /Укладач і головний редактор В.Т.Бусол. — К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. — 1090 с.

До використаних цитат неодмінно подається джерело, з якого ці цитати взято, посилання на джерело оформлюється за стандартом.

Повторне цитування тієї ж праці йде у наступному пункті, оформлюється в такому вигляді:

Коваль А.П. Життя і пригоди імен. — К.: Вища школа, 1988. — С.95.

Там само. — С.137.

Повторне цитування тієї ж праці, яке йде через кілька пунктів, оформлюється в такому вигляді:

Коваль А.П. Життя і пригоди імен. — К.: Вища школа, 1988. — С.95.

Півторак Г.П. З історії власних імен. // Українська мова і література в школі. — 1990. - №10. — С.81.

Коваль А.П. Цитована праця. — С.183.

Якщо в роботі використано кілька праць одного автора і вони цитуються повторно, вдруге зазначається тільки автор праці та її назва, наприклад:

Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. — К.: Академія, 2000. — С.123.

Кочерган М.П. Загальне мовознавство. — К.: Академія, 2001. — С.45.

Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. — С.126.

Якщо використовується цитата наводиться не безпосередньо з першоджерела, а з іншого видання, то неодмінно має вказуватися опосередкованість цитування, наприклад:

Цитується за виданням: Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. — Дрогобич: Відродження, 1994. — С.87.

ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. — К.: Академія, 2000. — 368с.

Перебийніс В.С. Науково-технічна революція і мова. // Українська мова і література в школі. — 1977. — №2. — С.10-15.

Мацько Л. Не будьмо окупантами. // Літературна Україна. — 19 лютого 2004 року. — С.3.

Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти томах. — К.: Радянська школа, 1976-1977.

Камю А. Творчість і свобода. /Камю А. Вибрані твори: У 3-х томах. — Х.: Фоліо, 1997. — С.439-461.

Маланюк Є. Франко незнаний. /Маланюк Є. Книга спостережень. — К.: Атіка, 1995. — С.66-74.

Шумарова Н.П. Мовна поведінка як форма вираження ціннісних орієнтацій. /Мова тоталітарного суспільства. — К., 1995. — С.100-106.

Бевзенко С.П. До питання про найдавніші пам'ятки історії української мови. //Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI-XVIII століть: Матеріали наукової конференції. — К.: Хрещатик, 1995. — Вип. 2. — С.303-308.

Фасоля А.М. Формування духовного світу особистості у процесі вивчення української літератури.: Автореферат дисертації ... канд.пед.наук. — К., 2000. — 20 с.